



НОВА УКРАЇНЬСЬКА ШКОЛА

Олександр АВРАМЕНКО

# УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА

ЧАСТИНА 1

# 6



Олександр АВРАМЕНКО

УКРАЇНЬСЬКА ЛІТЕРАТУРА

2023



ISBN 978-966-349-965-9

9 789663 499659 >

**Олександр АВРАМЕНКО**

# **УКРАЇНСЬКА література**

**Підручник для осіб з особливими  
освітніми потребами (Н 54.1–54.2)**

**6 клас**

**(У 2-х частинах)**

**ЧАСТИНА 1**

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України**

**Київ  
«Грамота»  
2023**

УДК 375.5:821.161.2.09.+821.161.2.09](075.3)  
А21





Рекомендовано Міністерством освіти і науки України  
(наказ МОН України від 08.03.2023 № 254)

**Видано державним коштом. Продаж заборонено**



Цей підручник видано за підтримки Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) та Глобального партнерства заради освіти (GPE). ЮНІСЕФ і GPE не брали участі в розробці цього підручника. Зміст і твердження в цьому підручнику є позицією авторів і не обов'язково відображають політики чи погляди ЮНІСЕФ і GPE.

### Умовні позначення:

-  — відтворюємо прочитане;  — робота в групі;
-  — аналізуємо зміст та особливості художнього твору;  — гра «Так — ні»;
-  — творчо мислимо;  — домашнє завдання.

#### Авраменко О.

А21 Українська література : підруч. для осіб з особл. освітн. потребами (Н 54.1–54.2). 6 кл. (У 2-х частинах) : Частина 1 / Олександр Авраменко. — Київ : Грамота, 2023. — 200 с. : іл.  
ISBN 978-966-349-964-2

ISBN 978-966-349-965-9 (частина 1)

Підручник відповідає вимогам Державного стандарту. Видання підготовлено відповідно до Модельної навчальної програми «Українська література. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (авторський колектив: В. П. Архипова, С. І. Січкара, С. Б. Шило).

Видання містить біографічні матеріали про письменників і письменниць, відомості з теорії літератури, художні твори.

Методичний апарат підручника охоплює різнорівневі завдання, зорієнтовані на вікові особливості шестикласників і шестикласниць.

**УДК 375.5:821.161.2.09.+821.161.2.09](075.3)**

ISBN 978-966-349-964-2  
ISBN 978-966-349-965-9 (частина 1)

© Авраменко О. М., 2023  
© Видавництво «Грамота», 2023

## Дорогі шестикласники й шестикласниці!

У цьому підручнику зібрано художні твори, які збагатять вас новими знаннями, подарують багато різних емоцій, викличуть роздуми над складними ситуаціями, у які потрапляють літературні герої та героїні.

У розділі «Чарівна мелодія слова» ви дізнаєтеся, чому в новорічних піснях ластівка в Україну прилітає, для чого дівчата пускають вінки по воді в ніч на Івана Купала, а ще з хлопцями стрибають через багаття, з якої причини наші предки боялися русалок. Художні образи моря, веселки, золотокосої осені, ритмомелодика, розмаїта палітра почуттів у творах Тараса Шевченка, Лесі Українки, Ігоря Калинця, Ірини Жиленко й інших поетів (розділ «Поетичний дивосвіт») принесуть вам естетичне задоволення. А ще ви потрапите в далеке минуле... Ви ніби сядете в машину часу та перенесетеся до Києва XI–XII століття, коли ним правив князь Володимир Мономах (поема Миколи Вороного «Євшан-зілля»). Потім потрапите в епоху, коли зароджувалася козацька вольниця, познайомитеся зі своїми сміливими ровесниками Грициком і Саньком, який мав надприродні здібності, а ще — з конем Вітриком і вовком Барвінком, що розумів мову людей (повість Володимира Рутківського «Джури козака Швайки»). Дивовижні пригоди хлопчиків, які будували під свинарником метро й робили багато іншої «шкоди», не відпускатимуть вас під час читання повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з

Васюківки» (розділ «З видимого пізнавай невидиме»). Так само герої та героїні творів Лесі Ворониної, Ярослава Стельмаха й Зірки Мензатюк поведуть вас у світ юнацьких витівок, подорожей, перемог, відкриттів — усього, що робить наше життя змістовним, цікавим і неповторним.

І як же без гумору? У розділі «Від смішного до великого» ви разом із героями й героїнями Степана Руданського, Леоніда Глібова та Павла Глазового будете розвивати свою м'язову систему, зміцнювати імунітет... Так, так, учені доводять, що сміх подовжує життя людини.

Читайте художні твори уважно, оцінюйте вчинки героїв і героїнь, обмірковуйте їхні кроки, розвивайте фантазію і збагачуйтеся знаннями, досвідом і духовністю наших митців і мисткинь.

*З повагою — автор*

## ПІСЕННІ СКАРБИ РІДНОГО КРАЮ

### Тема 1. Чарівна мелодія слова § 1–2. НАРОДНА ОБРЯДОВА ПІСНЯ, ЇЇ РІЗНОВИДИ. ВЕСНЯНКИ

Українська пісня — це геніальна поетична біографія українського народу.

*Олександр Довженко*

#### *Про що ви дізнаєтеся?*

- Що таке *народна пісня*, повтори й *анафора*?
- Навіщо наші предки в давнину топили опудало зими в річці?
- Хто такий *Шум*?

#### **1. Роль і місце пісні в житті українського народу.**

Пісня здавна супроводжувала український народ як у приватному житті, так і під час роботи. Коли народжувалася в сім'ї дитина, хтось одружувався, коли збирали врожай — українці завжди співали. У пісні поезія поєднується з музикою, слово — з ритмом.

А й справді, ви живете у світі, де співіснує безліч ритмів: клепання коси, тупіт копит, дзюрчання молока у відрі, хлюпання морських хвиль, перестук коліс поїзда, цокання годинника... І цей ритм не міг не позначитися на народних піснях, найдавніші з яких сягають дохристиянських часів, коли наші пращури ще були язичниками — поклонялися багатьом богам (Перунові — богу грому й блискавки, Дажбогові — богу сонця, Велесові — богу достатку та ін.).



Яким кольором позначено дохристиянську добу на часовій шкалі? Нагадаємо: київський князь Володимир хрестив наші землі 988 р. — понад тисячу років тому.



- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження
  - А** і в нашому житті, і в піснях звучать різні ритми
  - Б** народна пісня — музично-поетичний жанр фольклору
  - В** перші пісні створено після запровадження християнства
  - Г** наші пращури співали пісні і в приватному житті, і під час роботи

## 2. Виникнення народних пісень.

Як виникали народні пісні? Хтось, наділений талантом, створював пісню, яка подобалася багатьом людям. Вони її співали, щось додаючи й змінюючи. Пісні поширювалися по всій Україні й дійшли до нас. Учені налічують по двадцять і навіть сорок варіантів тієї самої пісні. Тобто в різних регіонах вона має свої особливості: частково відрізняється словами, манерою виконання та кількістю куплетів.

- Із сказаного про виникнення народних пісень можна зробити висновок, що їхньою яскравою ознакою є
  - А** мелодійність
  - Б** варіантність
  - В** ритмічність
  - Г** давність

Імена авторів народних пісень не збереглися, вони залишилися у віках. Отже, фольклорним творам властива *анонімність* (із грецьк. *анонім* — твір без зазна-

чення автора). Звичайно ж, первинний варіант пісні й той, який дійшов до нашого часу, можуть суттєво відрізнятися, адже самі художні твори протягом віків зазнали змін. Співаючи пісні, народ щось додавав до них, замінював якісь слова, тому автором народної пісні є колектив людей. Але бувають і винятки: популярним у народі пісням «Засвіт встали козаченьки» й «Ой, не ходи, Грицю...» приписують авторство Марусі Чурай, яка жила в місті Полтаві в XVII ст.

- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження
  - А** народним пісням властива анонімність
  - Б** автором народних пісень є колектив людей
  - В** деяким народним пісням приписують ім'я конкретного автора
  - Г** первинний і кінцевий варіанти народної пісні зазвичай однакові
- Сформулюйте власне визначення поняття «народна пісня», скориставшись ключовими словами. Запишіть його в зошит.

*Ключові слова:* віршовані твори, які співають; варіантність, анонімність, колективність.

***Народна пісня*** — це ... .

### **3. Народна обрядова пісня.**

Про що співав народ у найдавніших піснях? Коли приходила весна, пробуджувалася земля від зимового сну, наставав час для першої оранки й сівби. Тож люди намагалися задобрити весну величальними піснями на її честь, адже від неї залежав майбутній урожай. Так народилися *веснянки*. У ті далекі часи,



коли виник цей жанр пісень, люди сприймали прихід весни як боротьбу двох сил — холоду і тепла. Щоб допомогти весні подолати зиму, вони топили в річці солом'яне опудало зими або спалювали його, носили зображення сонця та водили хороводи.

**Веснянки (гаївки)** — закличні пісні. Ними закликають весну, прославляють її прихід та оспівують воскреслу природу, висловлюючи сподівання на добрий врожай. Також є веснянки про кохання, адже після зими краса розквітлої природи пробуджує в м'ялості ніжні почуття.

Улітку кипіла праця на ниві, жінці збирали врожай. Ці діїства люди супроводжували піснями, їх називають **жнив'арськими**. У них величали вправних жниць, перший сніп, пророкували добрий врожай чи прославляли господаря. Так, саме влітку роботи було найбільше, проте люди мріяли й про особисте життя. Дівчата думали про заміжжя, бо осінь — пора весіль. Коли наставали найкоротші літні ночі, приходило свято Купайла (Івана Купала). Звідусіль: з лісів, гаїв, берегів річок — линули **купальські пісні**.

Узимку найпопулярнішими були **щедрівки**. Їх виконували перед Новим роком, у Щедрий вечір. У цих піснях величали господаря та його родину, бажали добробуту, приплоду худоби, багатого врожаю в наступному році.

У **колядках** ушановували нове сонце, а також народження Ісуса Христа.

Народні пісні були невід'ємною частиною кожного із цих свят та обрядів.

- Поміркуйте, які пісні називають *обрядовими* (або *календарно-обрядовими*). Сформулюйте правило, використовуючи ключові слова. Запишіть його в зошит.  
*Ключові слова:* виконувати, під час обрядів, згідно з календарем.

**Обрядовими** називають пісні, які ... .

- У тексті про народну обрядову пісню НЕ згадано про
 

<b>А</b> колядки	<b>В</b> русальні пісні
<b>Б</b> веснянки	<b>Г</b> купальські пісні

Пісні розрізняють за циклами з огляду на пори року, коли виконували обряди.

Народні обрядові пісні		
зимовий цикл	весняний цикл	літній цикл
колядки щедрівки	веснянки (гаївки)	русальні купальські жнивварські

#### 4. Художні засоби.

*Ана́фора й повто́р* — типові для фольклорних творів художні засоби.

#### Теорія літератури

**Ана́фора** — однаковий початок віршових рядків для підкреслення важливого за змістом слова. Цей художній засіб додає твору виразності й емоційності.

Наприклад:

**Ой що** росте та без кореня,  
**Ой що** біжить та без повода,  
**Ой що** цвіте та без цвіточок?  
 Панночка загадок не вгадала —  
 Русалка панночку залоскотала.

**Повтór (рефрén)** — повторення слів, фраз, віршових рядків або строф із метою звернути на них особливу увагу читачів (слухачів) або надати мелодійності та ритмічності художньому твору, наприклад:

Добрий вечір тобі, пане господарю,

**Радуйся!**

**Ой радуйся, земле, Син Божий народився!**

Застеляйте столи та все килимами.

**Радуйся!**

**Ой радуйся, земле, Син Божий народився!**

Та кладіть калачі з ярої пшениці,

**Радуйся!**

**Ой радуйся, земле, Син Божий народився!**

## 5. Дослідження пісні.

- Прочитайте народну пісню «**Ой кувала зозуленька**» й дослідіть її особливості.

### **ОЙ КУВАЛА ЗОЗУЛЕНЬКА**

Ой кувала зозуленька  
В лісі на горісі,  
Шануй мене, мій миленький,  
Як ластівку в стрісі.  
Як не будеш шанувати —  
Не будеш мя<sup>1</sup> мати,  
Бо я тобі не наймичка,  
Щоб в полі орати.  
Бо я ж тобі не наймичка,  
Але ж я ґаздиня.

---

<sup>1</sup> *Мя* (діал.) — мене.

Куди підеш, звідти прийдеш,  
Хата не пустиня.  
Ой кувала зозуленька  
У полі, у полі.  
Краще мати жінку гарну,  
Ніж сто моргів<sup>1</sup> поля.  
Бо у полі наробишся,  
Врожаю не буде,  
А як маєш файну жінку —  
Підеш межи<sup>2</sup> люди.

## До речі...

Зозуля у фольклорних творах може символізувати: 1) сум і вдівство; 2) весну; 3) тугу за минулим; 4) страждання нерозважливої матері; 5) роки життя (довгий вік або смерть). Саме ця пташка першою летить у вирій та останньою звідти прилітає, бо в неї зберігаються ключі від теплих країв.

### План дослідження

1. Жанровий різновид пісні «Ой кувала зозуленька».
2. Тема (величання весни чи кохання, родинні стосунки).
3. Характеристика ліричної героїні (настрій, вдача).
4. Символічне значення зозулі у творі.
5. Визначення художніх засобів: 1) повтор; 2) слова з пестливими суфіксами.

<sup>1</sup> *Морг* — давня міра землі, що дорівнює приблизно половині гектара.

<sup>2</sup> *Піті межі люди* — мати повагу серед людей.



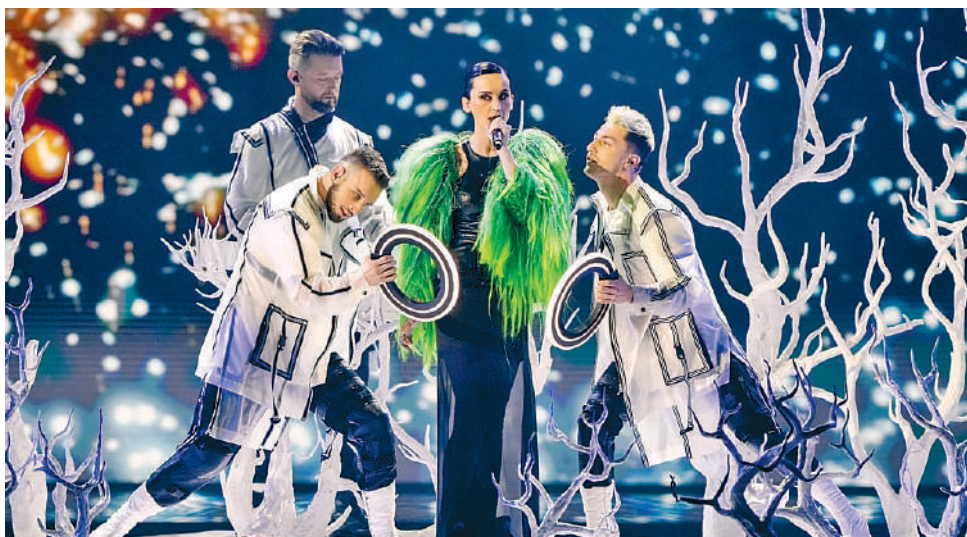
Уявіть, що ви познайомилися з ровесниками з Ірландії. Вони в захваті від ритмів пісні «Шум», яку український гурт «Go A» прославив на співочому конкурсі «Євробачення» у 2021 р. Вас попросили розповісти, про що ця пісня.

- Підготуйте розповідь про веснянку «Шум», скориставшись відомостями рубрики «До речі» та переглянувши виступ гурту «Go A» на Євробаченні.

 **YouTube** [Go\\_A-Shum-LIVE-Ukraine](#)

### До речі...

Вокалістка гурту «Go A» К. Павленко за основу пісні для конкурсу «Євробачення» взяла старовинну українську пісню «Шум», а композитори І. Діденчук і Т. Шевченко осучаснили її мелодію неймовірними електронними ритмами й звуками. Цей твір у травні 2021 р. посів перше місце у світовому рейтингу «Spotify», а на ютубі кліп набрав понад 30 млн переглядів. Про що ж ця пісня, яка здобула таку популярність у світі?



Фрагмент виконання народної української пісні «Шум» на конкурсі «Євробачення–2021»

Словом *шум* у давнину називали ліс. Наші предки обожнювали шум-ліс, у ньому відбувалися великі громадські дієства та ритуальні ігри, а також очищення водою і вогнем. Шум-ліс, за уявленнями наших пращурів, був населений як добрими, так і злими духами. Вони інколи допомагали, а подеколи робили зло. Магічною веснянкою дівчата будили Шума (божество), щоб він розвивався в зелені, набирався весняно-літньої сили, приносив радість і відганяв усе лихе. Співаючи, вони викликали весняний рух, ініціювали прихід весни на землю.

Веснянки нерозривно пов'язані з обрядовим дієством. Їх виконували під час ритуальної процесії, ідучи вулицями села з хороводами й ігровими рухами. Узявшись за руки, дівчата то опускали їх, то піднімали догори, відтворюючи в такий спосіб коливання дерев.

## 6. Завдання.



1. До зимового циклу належать пісні

- А** жнивварські
- Б** купальські
- В** щедрівки
- Г** русальні

2. Прочитайте рядки.

*На Купалу огонь крешуть,  
Нехай відьми на пень брешуть;  
Нехай брешуть, нехай знають,  
Нехай молока не одбирають.*

У пісні використано

- А** анафору
- Б** гіперболу
- В** порівняння
- Г** персоніфікацію

### 3. Установіть відповідність.

Різновид обрядової пісні	Зміст
1 жниварська	<b>А</b> побажання достатку в новому році
2 купальська	<b>Б</b> народження Ісуса Христа
3 щедрівка	<b>В</b> удячність за врожай
4 колядка	<b>Г</b> ворожіння на вінках
	<b>Д</b> величання весни



4. Як виникали обрядові пісні? Уявіть, що ви перенеслися машиною часу в далеке дохристиянське минуле й стали свідком народження колядки або купальської пісні. Опишіть «побачене».
5. Як ви розумієте слова О. Довженка, узяті за епіграф до цієї теми?
6. Потренуйтеся виразно читати веснянку «Ой кувала зозуленька».
7. Що означають слова *мя, ґаздиня, стріха, морг* у веснянці «Ой кувала зозуленька»? Як зміниться пісня, якщо замінити ці слова на сучасні літературні відповідники? Чи варто робити таку заміну?
8. Чому, на вашу думку, наш народ зберігає давні народні пісні, передаючи їх новим поколінням?



9. Складіть синквейн «Пісня».

*Правила складання синквейну*

Синквейн містить п'ять рядків:

*1-й рядок:* тема (один іменник або займенник);

*2-й рядок:* опис теми (два прикметники);

*3-й рядок:* опис дій, властивих темі (три дієслова);

*4-й рядок:* особисте ставлення до теми (фраза із чотирьох слів);

5-й рядок: резюме, що дає характеристику темі (одне слово).

Наприклад, синквейн «Весна»:

*Весна.*

*Радісна, ясна.*

*Освіжає, звеселяє, молодить.*

*Серце завмирає, дух перехоплює.*

*Краса.*



## 10. Домашнє завдання.

1. Які українські традиції та обряди ви знаєте? Опишіть одну/один із них (усно).
2. Дослідіть пісню «Ой весна, весна — днем красна» за планом.

### **ОЙ ВЕСНА, ВЕСНА — ДНЕМ КРАСНА**

— Ой весна, весна — днем **красна**.

Що ж ти нам, весно, принесла?

— Принесла я вам літечко,

Ще й рожевую квіточку,

Хай вродиться житечко,

Ще й озимая пшениця,

І усякая пашниця.

— Ой весна, весна, ти красна́,

Що ти, весно красна, нам принесла?

— Принесла я вам літечко,

Ще й запашненьке зіллячко,

Ще й зеленую травицю,

І холодную водицю.

Принесла я вам ягнятко,

Ще й маленькеє телятко.



## Зауважте!

Прикметник **красна** треба по-різному наголошувати у веснянці «Ой весна, весна — днем красна» з метою римування.

### План дослідження

1. Жанровий різновид пісні «Ой весна, весна — днем красна».
2. Тема (величання весни чи кохання, родинні стосунки).
3. Характеристика ліричного героя /ліричної героїні (настрій, вдача).
4. Художні образи (рослини, тварини, пори року).
5. Визначення художніх засобів:
  - 1) повтор;
  - 2) анафора;
  - 3) слова з пестливими суфіксами.

### *Подумайте й розкажіть*

- Які цикли обрядових пісень ви знаєте?
- Як ви розумієте виділене слово в першому рядку пісні «Ой весна, весна — днем красна»?
- Що найбільше вас вразило в інформації про обрядові пісні?

## § 3–4. ПІСНІ ЗИМОВОГО ЦИКЛУ

### *Про що ви дізнаєтеся?*

- Що таке *колядки* й *щедрівки*?
- Чому в пісні про прихід Нового року «живе» ластівка?
- Яку мелодію до української обрядової пісні знає весь світ?

### 1. Обрядові дійства в живописі.

- Розгляньте подану репродукцію картини та дайте відповіді на запитання.



О. Кваша. Коляда

- Кого відтворила художниця на репродукції картини?
- Що персонажі тримають у руках?
- Яке свято зображено?

**А** Щедрий вечір  
**Б** Зелену неділю

**В** Івана Купала  
**Г** Різдво

## 2. Улюблене свято дітей.

День святого Миколая — одне з перших зимових свят, яке дуже люблять діти, адже Миколай приходить із подарунками.

**Святий Миколай** — один із найшанованіших в Україні християнських святих, його ще називають *Чудотворцем*. Народився в заможній сім'ї. Коли його батьки померли, він роздав увесь спадок бідним. Миколай Чудотворець опікувався хворими, бідними й знедоленими людьми, а особливо — маленькими дітьми. Тож народ склав величальні пісні на його честь.

Ось одна з пісень, яку виконують у День святого Миколая.

### ОЙ ХТО, ХТО МИКОЛАЯ ЛЮБИТЬ

Ой хто, хто Миколая любить,  
Ой хто, хто Миколаю служить, —  
Тому, святий Миколай,  
На всякий час помагай,  
Миколаю!

Ой хто, хто спішить у твої двори,  
Того ти на землі й на морі  
Все хорониш<sup>1</sup> від напасті,  
Не дозволиш в гріхи впасти,  
Миколаю!

---

<sup>1</sup> *Хороніти* — тут: охороняти.

Твій покрів — нам оборона,  
Від усіх бід охорона.  
Не дай марно нам пропасти,  
Ворогам у руки впасти,  
Миколаю!

- Як ви зрозуміли зміст пісні? За потреби скористайтеся опорними словами.

*Опорні слова:* духовний зв'язок із вірянами, захист від лиха, календарно-обрядова пісня, зимовий цикл, величальний характер.

- Укрпошта випустила кілька марок до цього свята. Розгляньте їх і розкажіть, яка вам найбільше сподобалася. Чим саме?



Марки (2002, 2006 рр.), присвячені Дню святого Миколая

## До речі...

За традицією вночі святий Миколай залишає чемним дітям подарунки під подушками. Напередодні свята діти пишуть йому листи зі своїми побажаннями та вкидають їх у поштову скриньку або кладуть за вікно. Чемні дітлахи знаходять під подушкою подарунок, а неслухняні — прутика. Ця різка слугує своєрідним попередженням дитині, що треба подумати над своєю поведінкою, виправитися.

### 3. Колядки.

Головне свято зими в християн — **Різдво**. Його здавна відзначають за спеціальним сценарієм, супроводжуючи величальними піснями — **колядками**. У них прославляють народження Ісуса Христа, бажають здоров'я, успіху й процвітання родині, а ще — урожаю на ниві та великого приплоду худоби. Спочатку колядки супроводжували язичницькі обряди Коляди, що пов'язані з ушануванням новонародженого сонця. 21 грудня найкоротший день у році, а потім він починає поступово збільшуватися, сонце повертає на літо. Це свято символізує перемогу світла над темрявою, життя — над смертю. Щойно на небі сходилла зоря, колядники ходили від хати до хати, щоб сповістити про народження нового сонця, і зображення цього божества (Різдвяну зірку) носили із собою. Ця традиція збереглася й до сьогодні. Заходили у двір, будили господаря та співали колядки. Найпопулярніші з-поміж них — **«Нова радість стала»** й **«Добрий вечір тобі, пане господарю!»**.

#### НОВА РАДІСТЬ СТАЛА

Нова радість ста́ла, яка не бувáла:  
Над верте́пом звізда́ ясна світлом засія́ла.  
Де Христос родився, з Діви воплотився,  
Як чоловік пéленами убого повівся.  
Пастушкі́ з ягня́тком перед тим Дитя́тком  
На колінця припадають, царя́-Бога вихваляють.  
Ой ти, Ца́рю, Ца́рю, Небесний Владáрю,

Даруй літа́ щаслі́вії цього́ дому́ господáрю.  
Цього́ дому́ господáрю й цій господі́ні,  
Даруй літа́ щасливі́ї нашій Україні.

## До речі...

---

---

**Зірка** — традиційний предмет різдвяного обряду колядування, пов'язаний із народженням Ісуса Христа.

Християнська зірка восьмикутна. Задовго до прийняття християнства вона символізувала Сонце, яке після дня зимового сонцестояння повертає на весну, аби дати природі шанс на нове плідне життя. Тому її виготовляли так, щоб оберталася та нагадувала сонце протягом року.

Колядки сповнені святкового настрою та урочистості: наша уява малює ясну зірку, радість навколо, Діву Марію, яка тримає на руках маленького Ісуса. Епітети *ясна зізда, літа щасливії* додають образності, повтори *даруй літа щасливії, цього́ дому́ господарю* привертають увагу до побажань, а також ритмізують рядки колядки.

### **ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ!**

Добрий вечір тобі, пане господарю,  
Радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Застеляйте столи та все килимами,  
Радуйся!

Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

Та кладіть калачі з ярої пшениці,  
Радуйся!  
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.  
Бо прийдуть до тебе три празники в гості,  
Радуйся!  
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.  
Ой перший же празник — то Різдво Христове,  
Радуйся!  
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.  
А другий же празник — Василя святого,  
Радуйся!  
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.  
А третій же празник — Святе Водохреща,  
Радуйся!  
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.  
А що перший празник зішле тобі віку,  
Радуйся!  
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.  
А що другий празник зішле тобі щастя,  
Радуйся!  
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.  
А що третій празник зішле всім нам долю,  
Радуйся!  
Ой радуйся, земле, Син Божий народився.

### **Зауважте!**

Здавна українці використовували етикетну формулу вітання в називному відмінку: **«Добрий вечір тобі, пане**

*господарю!»*, а не *Доброго вечора!* Мовознавці радять уживати саме форму називного відмінка, як у колядках. У такий спосіб ми зберігаємо давню мовну традицію. Так само форму називного відмінка використовуємо у формулах: ***Добрий день! Добридень! Добраніч!*** Лише вранці усталилася форма родового відмінка: ***Доброго ранку!***

#### **4. Щедрівки.**

***Щедрівки*** — старовинні обрядові величальні пісні, які виконують у Щедрий вечір. Мета цього свята — ублагати духів неба й землі сприяти в господарстві наступного, нового, року. Обов'язковими персонажами святкового дійства, під час якого виконували щедрівки, були Маланка (дочка богині Лади) і Василь (місяць). Чому ж у щедрівках, які виконують зимою, іноді наявний образ ластівки? Хіба вона не навесні прилітає? Так, навесні, але... Колись наші предки святкували язичницький новий рік 20 березня, під час весняного рівнодення. Тому саме ластівка приносила звістку про Новий рік. Ось чому в щедрівках згадувалося про поле, квіти, приліт ластівки...

#### **ЩЕДРИК, ЩЕДРИК, ЩЕДРІВОЧКА**

Щедрик, щедрик, щедрівочка,  
Прилетіла ластівочка.  
Стала собі щебетати,  
Господаря викликати:

— Вийди, вийди, господарю,  
Подивися на кошару.




Там овечки покотились,  
А баранці народились.

А ягнички-клаповушки  
Скачуть собі кругом грушки.  
А баранці-круторіжки  
Скачуть собі край доріжки.

## 5. Найпопулярніша новорічна мелодія.

Однією з найвідоміших новорічних мелодій у всьому світі є композиція «**Щедрик**» **М. Леонтовича**. Вона лунає в кінофільмах «Сам удома», «Міцний горішок», «Гаррі Поттер», «Сімейка Адамсів» та ін.

- Прослухавши класичний варіант цієї мелодії та її сучасні обробки, розкажіть, яка з них вам найбільше до вподоби. Чим саме?

 **YouTube** Хор імені Г. Верьовки. Щедрик  
Щедрик — Тіна Кароль  
Carol of the bells — must see Christmas Video  
Pentatonix — Carol of the bells



Поміркуйте, чому саме остання обробка «Щедрика» набрала близько 180 млн переглядів у ютубі.

## 6. «Сійся, родися, жито, пшениця...»

Наступного ранку після Щедрого вечора, а іноді й уночі хлопці та чоловіки проводили ритуал засівання. Його супроводжували **засівальними (посівальними) віншуваннями**. Під час обряду засівальники імітували магичні сільськогосподарські дії — засівали й посипали двір і дім зернами різних злаків, а також спі-

вали пісень, бажаючи родині щедрих урожаїв і достатку. Цей жанр усної народної творчості називають *віншуванням*, оскільки в ньому віншують (вітають) господаря.

### **ЗАСІВАННЯ**

Сійся, родися, жито, пшениця,  
Сійся, родися, всяка пашниця.  
Коноплі — під стелю, а льон — по коліна,  
Щоб у вас усіх голова не боліла.  
Сиплю на вас жито,  
Щоб добре було жити.  
Ще й пшеницю яру,  
Щоб завжди були в парі.  
Сиплю на вас просо,  
Щоб жилося краще, ніж досі.  
Сиплю на вас овес,  
Щоб вами гордився рід увесьь.  
Сійся, родися серед народу,  
Віра, надія, любов і згода,  
Щоб в дні тривоги стояли люди  
Серце при серцю і груди при грудях.  
Щоб в хвилі смутку чорні зневіри  
Шукали сонця крізь хмари сірі.  
А навіть в бурі, як громи грають,  
Не потрапляли в кігті відчаю.  
Сійся, родися скрізь по Україні,  
Наука ясна, чисте проміння.



### **Гра «Так — ні»**

1. Засівальні віншування виконують на Різдво.
2. Здавна засівали лише дівчата.
3. У засівальних творах бажають добробуту господарю.
4. Чи можна засівальні пісні вважати різновидом колядок?
5. Ритуал засівання проводили ввечері.
6. Засівальники посипали двір і дім різними злаками.
7. Хлопці й чоловіки бажали господарям щедрих урожаїв і достатку.
8. Засівальні віншування належать до весняного циклу.
9. Засівальні віншування мають позитивний настрій.

## **7. Завдання.**



1. Василь і Маланка — обов'язкові персонажі свята, що супроводжується  
**А** колядками  
**Б** щедрівками  
**В** веснянками  
**Г** посівальними віншуваннями
2. Народження нового Сонця символізує  
**А** Василь  
**Б** Маланка  
**В** пшениця  
**Г** Різдвяна зірка
3. Прочитайте рядки.  
*Щоб в хвилі смутку чорні зневіри  
Шукали сонця крізь хмари сірі.*

В уривку використано

**А** персоніфікацію

**Б** порівняння

**В** гіперболу

**Г** анафору



4. Що ви знаєте про святого Миколая? За що його люблять діти?

5. Що таке *анафора*? Знайдіть її в пісні «Ой хто, хто Миколая любить».

6. Хто такий *Коляда*? Про що співають у колядках?

7. Поясніть наявність образу ластівки в щедрівках — піснях, що виконують під час зимових обрядів.

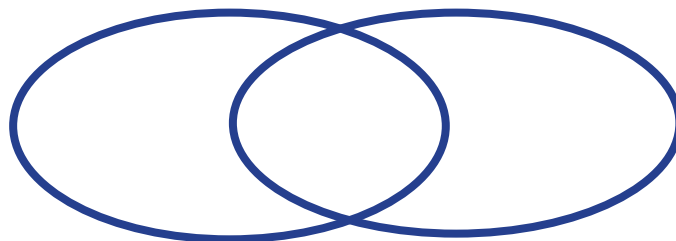
8. Які рухи роблять щедрувальники під час виконання засівальних обрядів? Що вони означають?



9. «**Діаграма Венна**». Намалюйте в зошиті перетнуті кола й заповніть їх спільними (у перетині кіл) і відмінними ознаками.

колядки

щедрівки



**Ознаки:** Різдво, Новий рік, Щедрий вечір, народження Ісуса Христа, ушавлення господаря, обрядова пісня, зимовий цикл, Різдвяна зірка, Василь і Маланка, ластівка, побажання добробуту.



## 10. Домашнє завдання.

1. Вивчіть напам'ять одну з пісень зимового циклу (на вибір).
2. Опишіть обряд колядування або щедрювання на основі власного досвіду чи з розповіді старших (письмово).
3. Розгляньте ілюстрації і знайдіть на них три відмінності. Які із цих відмінностей не відповідають обрядам і пісням зимового циклу?



### *Подумайте й розкажіть*

- Чим колядки відрізняються від щедрівок?
- Що ви знаєте про Різдвяну зірку?

## § 5–6. ПІСНІ ЛІТНЬОГО ЦИКЛУ

### *Про що ви дізнаєтеся?*

- Які пісні називають *русальними*, *купальськими* й *жнивварськими*?
- Чому наші пращури боялися русалок?
- Навіщо хлопці і дівчата стрибають через багаття на свято Івана Купала?

### 1. Русальні пісні.

Хто такі *русалки*? У слов'янській міфології русалками називали богинь земної води, які живуть на дні водоймищ. У них гарне довге блакитне чи синє волосся, зелені або чорні очі, пухнасті вії. На перший погляд, русалки радісні й безтурботні, але доля їхня сумна. За повір'ям, пальці на їхніх ногах з'єднані перетинкою, як у гусей. Русалку може побачити лише щаслива людина. Якщо вона комусь розкаже про це, то з нею станеться велике лихо. Місяць — їхнє сонце, тому найбільше русалок з'являється ясної місячної ночі на Святому тижні (перед Зеленими святами). У цей час вони виходять на берег, щоб трохи просохнути. Русалки полюють за гарними парубками, заманюючи їх чудовими піснями. Спіймавши, залоскочують хлопця до смерті, а потім затягують у воду. Щоб уберегтися від русалок, потрібно було носити обереги — часник або полин.

Але русалки приносили не тільки лихо. За уявленнями наших пращурів, вони могли й подбати про людину: уберегти її від хвороби, а поле — від стихії.

Здавна вважали, що люті вітри та зливи — це робота русалок. Щоб визріла пшениця й дала багатий урожай, потрібна тиха та тепла погода з невеликими дощами. Тож люди проводили обряди проганяння (проводів) русалок. Це дійство відбувалося під час русального тижня (кінець травня — початок червня). Його супроводжували **русальними піснями («Проведу я русалочки до бору»)**.

### **ПРОВЕДУ Я РУСАЛОЧКИ ДО БОРУ**

Проведу я русалочки до бору,  
Сама вернуся додому!  
Проводили русалочки, проводили,  
Щоб до нас вже русалочки не ходили,  
Да нашого житечка не ламали,  
Да наших дівочок не лоскотали,  
Бо наше житечко в колосочку,  
А наші дівочки у віночку.

А ще в цих піснях величали рослинність, ушановували русалок, висловлювали прохання дати їм сорочку, бо в них не було одягу (**«У ржі на межі»**).

### **У РЖІ НА МЕЖІ**

У ржі на межі, на кривій березі  
Там сиділа русалка.  
Просила русалка у дівочок сорочки:  
— Ви, дівочки, подружки,  
Да дайте мні сорочки,  
Хоча худенькую, да аби біленькую,  
Хоч не біленькую, да тоненькую!

У русальний тиждень нікому — ні хлопцям, ні дівчатам — не можна було купатися в річці, бо русалки залоскочуть до смерті (**«Ой біжить, біжить мала дівчина»**).

## **ОЙ БІЖИТЬ, БІЖИТЬ МАЛА ДІВЧИНА**

Ой біжить, біжить мала дівчина,  
А за нею да русалочка:  
— Послухай мене, красная панно,  
Загадаю лиш три загадочки.  
Як угадаєш — до батька пуцу,  
Не угадаєш — з собою візьму.  
Ой що росте та без кореня,  
Ой що біжить та без повода,  
Ой що цвіте та без цвіточок?  
Панночка загадок не вгадала —  
Русалка панночку залоскотала.

- Правильним є твердження
  - А** зорі для русалок — це сонце
  - Б** русалки могли приносити як шкоду, так і добро
  - В** русальний тиждень припадав на кінець червня — початок липня
  - Г** у русальний тиждень лише хлопцям не можна було купатися в річці

### **До речі...**

За народними уявленнями, русалки — це дівчата або молоді жінки, які втопилися під час купання. Місяць і зорі викликають русалок із води. Вийшовши на берег, вони сідають і розчісують своє довге волосся або беруться за руки й водять дивовижні, з таємничим шепотом хороводи. Іноді русалки гойдаються на гілках, співаючи пісень.



## 2. Купальські пісні.

На свято Купала<sup>1</sup> хлопці розводили вогонь і стрибали через нього разом із дівчатами, співаючи пісень. Вогонь мав горіти високо, символізуючи єднання землі з небом. Обряд перестрибування через багаття означав очищення, а також перехід юнаків у доросле життя, адже хлопці, які проходили через вогонь, уже могли одружуватися. Після цього молодь ішла до лісу шукати цвіт папороті. А ще в цей день дівчата плели вінки й пускали їх на воду. Вінок у купальських піснях символізує річний коловорот, сонячне світло, безкінечність, а також дівочу долю. Щоб забезпечити добрий урожай на майбутній рік, молодь спалювала на вогнищі опудало Купала. Пісні, що супроводжували всі ці обряди, називають **купальськими**.



У піснях «**Заплету віночок**» і «**Ой вінку мій, вінку**» дівчина плете квіткову прикрасу, сподіваючись на світле майбутнє та щасливу долю. Здавна вірили, що вінок впливає на приватне життя дівчини. Плетіння

<sup>1</sup> *Купáло* (або *Купáйло*) — дохристиянський бог земних плодів, йому приносили в жертву хліб — головний плід землі.

вінків було цілою наукою. Обов'язково їх прикрашали вічнозеленим барвінком і пахучою м'ятою — символом молодості та здоров'я. Для свого коханого дівчина бажає одягнути все найкраще, «золотом взолотити», «м'ятою обвити». Тон пісень радісний, проте трохи збентежений.

## До речі...

За повір'ям, папороть цвіте лише один раз на рік — у ніч на Івана Купала. Той, хто знайде й зірве цвіт папороті, обов'язково буде щасливим.

### ЗАПЛЕТУ ВІНОЧОК

Заплету віночок,  
Заплету шовковий  
На щастя, на долю,  
На чорнії брови.

Ой пуцу віночок  
На биструю воду  
На щастя, на долю,  
На милого вроду.

Ой полинь, віночку,  
Прудко за водою  
На щастя, на долю  
Милому зо мною.



І. Соколов. Дівчата ворожать у ніч на Івана Купала

- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження

- А** пісню «Заплету віночок» виконують хлопці на свято Купала
- Б** цей фольклорний твір належить до літнього циклу
- В** вінок у пісні символізує дівочі сподівання
- Г** третій рядок кожної строфи є повтором

## До речі...

Як утворилося ім'я **Іван** в язичницького божества Купала, може розповісти історія християнської церкви. Саме в IV ст. цей день вона проголосила святом народження Івана Хрестителя — предтечі Ісуса Христа. Унаслідок християнізації у світі язичницьке найменування Купала поєдналося з християнським ім'ям Іван.

## ОЙ ВІНКУ МІЙ, ВІНКУ

Ой вінку мій, вінку, хрещатий<sup>1</sup> барвінку!  
А я тебе плела вчора до вечора.  
Виси, мій віночку, на злотім кілочку,  
На злотім кілочку, шовковім шнурочку.  
А матінка взяла, миленькому дала.  
Якби була знала, ще б краще 'го<sup>2</sup> вбрала,  
Злотом взолотила, м'ятою обвила.

- *Хрещатий барвінок, золотий кілочок, шовковий шнурочок* — приклади
  - А** персоніфікації
  - Б** порівняння
  - В** гіперболи
  - Г** епітета

<sup>1</sup> *Хрещатий* — у формі хрестика (листя барвінку подібне до хреста).

<sup>2</sup> 'Го (діал.) — його.



## КУПАЙЛО, КУПАЙЛО

— Купайло, Купайло,  
— Де ти зимувало?  
Зимувало в лісі,

Ночувало в стрісі;  
Зимувало в пір'ячку,  
Літувало в зіллячку.



Обряд перестрибування через багаття, що символізує єднання землі і неба, і досі проводять в Україні на свято Івана Купала.

- Поміркуйте, якими мають бути заходи безпеки, адже вогонь іноді приносить людям біду.

### 3. Жниварські пісні.

Літо в Україні завершується збиранням урожаю. Здавна наші пращури висловлювали вдячність природі за її дари, співаючи величальних пісень, які називають **жниварськими**. День закінчення жнив<sup>1</sup> перетворювався на свято завершення польових робіт. Воно супроводжувалося цікавими діями й піснями. Женці залишали в полі жито, яке називали *бородою*. Дівчата сплітали вінок із жита чи пшениці, уплі-

<sup>1</sup> Жнивá — пора збирання хлібних рослин; урожай.

тали в нього маки, волошки, калину, одягали його на найкращу жницю, і вона в парі з хлопцем, який ніс останній сніп, ішла на чолі громади до двору хазяїна. Дорогою співали пісень, якими вшановували обжинковий вінок. Потім дівчина передавала його в руки хазяїну, а громада просила за нього викуп. Після цього господар запрошував женців до хати, де пригощав їх усілякими стравами, а вінок вішав на стіні, де він зберігався до осені, щоб з його зерна розпочати сівбу озимини.

### **МАЯЛО ЖИТЕЧКО, МАЯЛО**

**Маяло** житечко, маяло,  
Як у полі стояло,  
А тепер не буде маяти,  
А буде в **стодолі** лежати.  
До межі, женчики, до межі,  
Бо мої пиріжечки у **діжі**.  
До краю, **женчики**, до краю,  
То я вам пиріжечка **покраю**.  
Котився віночок по полю,  
Просився у женчиків додому:  
— Возьміте мене, женчики, з собою  
Та занесіть мене до господаря в стодолу,  
Бо я вже в чистім полі набувся,  
Буйного вітречку начувся.  
Од ясного сонечка нагрівся,  
А дрібного дощичку напився;  
Нехай же я в стодолі одпочину,  
Поки вивезуть знову на ниву.

## ТАМ У ПОЛІ КРИНИЧЕНЬКА

Там у полі криниченька,  
Навколо пшениченька.  
Там женчики **жали**,  
Золоті серпи мали,  
Срібнії **юрóчки**,  
Що в'язали снопочки.  
Добрії були женці —  
Дівчата й молодиці.  
Дівчата — косаті,  
А хлопці — вусаті,  
Молодиці — білолиці.

- Складіть і запишіть у зошит короткий тлумачний словник, поєднавши виділені слова в піснях та їхні тлумачення з довідки. Поставте виписані слова в початкову форму (*маяло — маяти, женчики — женчик*).

*Тлумачення:*

- загострена паличка, за допомогою якої в'яжуть снопи;
- зрізати біля кореня стебла хлібних рослин;
- порізати щось повністю на багато частин;
- той, хто зрізає стебла хлібних рослин;
- будівля для зберігання снопів і сіна;
- дерев'яна циліндрична посудина;
- колихатися від вітру.

### 4. Завдання.



1. Русальною є пісня

**А** «Там у полі криниченька»

**Б** «Ой вінку мій, вінку»

**В** «Заплету віночок»

**Г** «У ржі на межі»

2. Послідовність літніх обрядів правильно подано в рядку
- А** стрибання через вогонь — проводи русалок — плетіння обжинкового вінка
  - Б** проводи русалок — плетіння обжинкового вінка — стрибання через вогонь
  - В** стрибання через вогонь — плетіння обжинкового вінка — проводи русалок
  - Г** проводи русалок — стрибання через вогонь — плетіння обжинкового вінка

3. Увідповідніть жанр обрядової пісні з її мотивом.

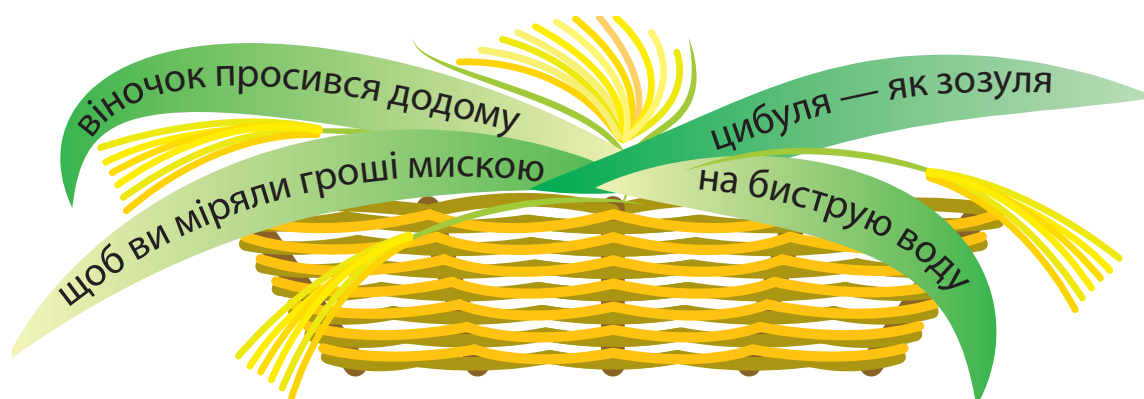
Жанр обрядової пісні	Мотив
1 русальна 2 купальська 3 жнивварська	<b>А</b> величання весни <b>Б</b> прохання дати сорочку <b>В</b> удячність природі за її дари <b>Г</b> сподівання дівчини на щасливу долю



4. Які художні образи властиві русальним пісням? Розкажіть про них.
5. Що символізують *вогнище, обряд стрибання через нього, вінок, барвінок і м'ята* в купальських піснях?
6. Опишіть обряди, якими наші пращури супроводжували збирання врожаю.
7. Знайдіть приклади використання зменшувально-пестливих суфіксів в обрядових піснях літнього циклу. Розкажіть, яку роль відіграють ці суфікси.
8. Виберіть із карти розуму «Тропи» приклади художніх засобів і запишіть їх у зошиті у відповідному рядку.

Персоніфікація: ... .  
Порівняння: ... .

Гіпербола: ... .  
Епітет: ... .



9. Домалюйте карту розуму «Тропи» в зошиті. Зобразіть на гілках (на місці крапок) предмети, з якими асоціюються приклади тропів (художніх засобів).

на биструю воду  
.....

цибуля — як зозуля  
.....

ТРОПИ

.....

.....

віночок просився додому

щоб ви міряли гроші мискою



10. Домашнє завдання.

1. Вивчіть напам'ять одну з обрядових пісень літнього циклу (*на вибір*).
2. Створіть у мінігрупах презентацію про розваги молоді на Івана Купала. Використайте світлини й репродукції картин, звукові записи пісень.

**Подумайте й розкажіть**

- З яким кольором у вас асоціюється кожний жанровий різновид пісень літнього циклу?
- Що таке *борода* в жнивварських піснях?
- Навіщо дівчата пускали вінки по воді купальської ночі?



## § 7. НАРОДНІ КОЛИСКОВІ ПІСНІ

### *Про що ви дізнаєтеся?*

- Що таке *колискова*?
- Які тваринки «живуть» у колискових піснях?
- Яку мелодію мають ці пісні?

### **1. Колискові пісні.**

Одна з перших пісень, яку чує людина у своєму житті, — колискова. Її співають, коли заколискують дитину, аби її приспати.

#### **ОЙ ТИ, КОТЕ, КОТОЧОК**

Ой ти, коте, коточок!  
Не ходи рано в садочок,  
Не полохай дівочок,  
Нехай зів'ють віночок  
Із рутоньки, із м'ятоньки,  
З хрещатого барвіночку,  
Із запашного василечку.  
Ой спи, дитя, до обіду,  
Покіль мати з міста прийде  
Да принесе три квіточки:  
Ой первую зросливаю,  
А другу сонливаю,  
А третю щасливаю.  
Ой щоб спало, щастя знало,  
Ой щоб росло, не боліло,  
На серденько не кволіло.



Г. Вероцька. Коліскова

Сонки-дрімки в колисоньку,  
 Добрий розум в головоньку,  
 А рісточки у кісточки,  
 Здоров'ячко в сердечко,  
 А в ротик говорушки,  
 А в ніженьки ходусеньки,  
 А в рученьки ладусеньки.

## 2. Жанрові ознаки коліскових пісень.

- Розкажіть про коліскові пісні, перетворивши матеріал таблиці на текст-розповідь.

Термін	коліскова (або колисанка)
Виконавець	батьки, але найчастіше мама
Зміст пісень	висловлення своєї любові до дитини; роздуми про її майбутнє; побажання, щоб вона виросла доброю, сильною, розумною, красивою, працьо- витою, здоровою
Мелодія	проста, легка, з розміреним ритмом, що нагадує гойдання коліски
Манера виконання	спокійний, тихий голос, що може пере- ходити в шепіт

Герої/героїні колискових	дитина, якій співають пісні; котики-воркотики, пташки й інші свійські тварини, що мають м'яку шерсть і спокійний характер
Художні засоби	слова з пестливими суфіксами, епітети, повтори

### 3. Ілюстрування колискових пісень.

- Складіть мозаїку з образів, які можна використати для ілюстрування колискових пісень. Обґрунтуйте свій вибір.



### 4. Дослідження художнього твору.

- Прочитайте пісню «**Ой ну, люлі, дитя, спать**» і дослідіть її за планом.

#### **ОЙ НУ, ЛЮЛІ, ДИТЯ, СПАТЬ**

Ой ну, люлі, дитя, спать!  
Пішла мати жито жать  
Та й вижала три квітки:  
Що первую сонливу,  
А другу дрімливу,  
А третю щасливу.  
Ой щоб воно спало,

Щастя-долю мало,  
І добрую годину  
На малую дитину.  
Ой щоб воно спало  
І спати хотіло,  
Як квіт, червоніло.

### План дослідження

1. Визначте жанровий різновид пісні.
2. Розкажіть, про що вона (*мотиви твору*).
3. Назвіть героїв/героїнь твору.
4. Охарактеризуйте художні образи.
5. Визначте художні засоби.

## 5. Завдання.



1. Спільним для колискових «Ой ти, коте, коточок» і «Ой ну, люлі, дитя, спать» є всі названі ознаки, ОКРІМ  
**А** використання слів із зменшувально-пестливими суфіксами  
**Б** належність до жанру колискових пісень  
**В** художній образ котика  
**Г** образи трьох квіток
2. У колисковій «Ой ти, коте, коточок» немає художнього образу  
**А** хрещатого барвіночку  
**Б** житнього поля  
**В** садочку  
**Г** віночка
3. *Хрещатий барвіночок, запашний василечок* — це приклади  
**А** персоніфікації  
**Б** порівняння  
**В** гіперболи  
**Г** епітета



4. Розкрийте значення слів *колисати, колиска, колискова*. Що в їхньому лексичному значенні спільного?
5. Яке символічне число обіграно в колискових «Ой ти, коте, коточок» і «Ой ну, люлі, дитя, спать»? Знайдіть фрагменти з ним в обох піснях і визначте спільне й відмінне.
6. Чому в колискових є багато слів із зменшувально-пестливими суфіксами? Знайдіть приклади таких слів.
7. Поміркуйте, чому в колискових живуть образи ніжних тварин, приємних на дотик, з м'якою шерстю.
8. Опишіть мелодію та манеру виконання колискових пісень.



9. Складіть і запишіть синквейн «Колискова».



#### 10. Домашнє завдання.

1. Напишіть вільне есе, виклавши в ньому емоції, які викликають колискові у вашій уяві.
2. Перегляньте кліп до колискової «Гойда, гойда-гой, ніченька іде» у виконанні Н. Матвієнко. З'ясуйте, якого персонажа, що є в кліпі, немає в тексті колискової. Опишіть його.



**YouTube** Колискова. Співає Н. Матвієнко

#### *Подумайте й розкажіть*

- Що найбільше вам запам'яталося в колискових піснях?
- Чому в них багато слів із зменшувально-пестливими суфіксами?
- Що ви не зрозуміли під час вивчення теми «Народні колискові пісні»?

## § 8–11. ПІСНІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПОХОДЖЕННЯ

### *Про що ви дізнаєтеся?*

- Що таке *гімн*? Коли й де він виник?
- Які твори називають *піснями літературного походження*?
- Що таке *тан*?

### 1. Пісні літературного походження.

- Прочитайте уривок із пісні.

Рідна мати моя, ти ночей не доспала,  
Ти водила мене у поля край села,  
І в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала,  
І рушник вишиваний на щастя дала...

Чимало людей знають слова цієї пісні. Можливо, і ви її вже чули. Буває так, що якусь пісню любить і співає багато людей, але хто її автор, відомо не всім. Такі твори називають **народними піснями літературного походження**. Справді, «Пісня про рушник» нагадує народну пісню: у ній легка та проста рима; художні образи матері, рушника, дороги й зорі; постійні епітети (*далека дорога, рушник вишиваний*). Проте в цієї пісні є автор — Андрій Малишко. Отже, **літературною** називають пісню, слова якої написані конкретною людиною.

Багато літературних пісень стали народними, а саме: «Ще не вмерла України...» П. Чубинського, «Молитва» О. Кониського, «Ой у лузі червона калина похилилася» С. Чарнецького та Г. Труха, «Як тебе не любити, Києве мій» Д. Луценка та ін.

## 2. Народження гімну.

Пісня «Ще не вмерла України...» відома передусім як Державний Гімн України.

**Гімн** — це урочиста пісня. Він зародився ще в Стародавній Греції як хвала на честь богів. Гімни бувають державні, релігійні, на честь видатних подій чи героїв. Їх виконують під час урочистих подій.

Слова пісні «**Ще не вмерла України...**» (1862) написав **П. Чубинський**, а мелодію до неї створив композитор **М. Вербицький**. У той час Україна не мала своєї державності: її землі входили до складу різних імперій. З 1918 р. цю пісню виконували вже як Державний Гімн Української Народної Республіки. За радянських часів її заборонили, але з відновленням незалежності нашої держави пісню повернули до життя.

### ЩЕ НЕ ВМЕРЛА УКРАЇНИ...

Ще не вмерла України і слава, і воля.  
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.  
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,  
Запануєм і ми, браття, у своїй сторонці.

*Приспів*

Душу й тіло ми положим за нашу свободу  
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

Станем, браття, в бій кривавий від Сяну до Дону,  
В ріднім краю панувати не дамо нікому;  
Чорне море ще всміхнеться, дід Дніпро зрадіє,  
Ще у нашій Україні доленька наспіє.

*Приспів*

А завзяття, праця щира свого ще докаже,  
Ще ся волі в Україні піснь гучна розляже,  
За Карпати відоб'ється, згомонить степами,  
України слава стане поміж ворогами.

### *Приспів*

Верховна Рада України затвердила перший куплет і приспів пісні «Ще не вмерла України...» як текст Державного Гімну України. Його виконують на урочистих заходах загальнодержавного значення. Гімн є одним із символів державної символіки, він ідентифікує державу на міжнародних зібраннях, форумах, спортивних змаганнях. За наругу над Державним Гімном України законом передбачено відповідальність.



Знайдіть у мережі «Інтернет» річки Сян і Дон. Яка із цих річок протікає територією сучасної України? Які українські географічні назви мають корінь *-дон-*?



### **Гра «Так — ні»**

Підтвердьте (*так*) або заперечте (*ні*) подані твердження.

1. Слова пісні «Ще не вмерла України...» написав М. Вербицький.
2. Пісня «Ще не вмерла України...» стала Державним Гімном 1862 р.
3. У пісні згадано Дон, Сян і Дністер.
4. Державним Гімном України стали перші два куплети пісні «Ще не вмерла України...».
5. Пісню прикрашає образ Чорного моря.
6. Державний Гімн України виник ще в Стародавній Греції.
7. Гімн — це урочиста пісня.



### 3. Духовний гімн українського народу.

Саме так називають пісню **О. Коніського** «**Молитва**» (1885), адже її ліричний герой звертається до Господа з проханням берегти Україну від бід. Він молить Бога дати українському народу волю, долю, щастя і «*многая літа*». Мелодію до неї написав відомий український композитор **М. Лисенко**. Пісня належить до патріотичної лірики, її тональність урочиста й водночас спокійна.

#### МОЛИТВА

Боже, великий, єдиний,  
Нам Україну храни,  
Волі і світу промінням  
Ти її осіни<sup>1</sup>.

Світлом науки і знання  
Нас, дітей, просвіти,  
В чистій любові до краю  
Ти нас, Боже, зрости.


Молимося, Боже єдиний,  
Нам Україну храни,  
Всі свої ласки-щедроти  
Ти на люд наш зверни.

Дай йому волю, дай йому долю,  
Дай доброго світу,  
Щастя дай, Боже, народу  
І многая, многая літа!

---

<sup>1</sup> *Осініти* — освітити, осяяти.

- Перегляньте кліп до пісні «Молитва» та виконайте завдання.

 **YouTube** Боже, великий, єдиний! (Духовний гімн України)  
HD Great Ukraine

1. Хто виконує цю пісню?
2. Охарактеризуйте мелодію.
3. Які місця й об'єкти, побачені в кліпі, вам знайомі? Назвіть їх.
4. Чому, на вашу думку, саме храми та простори України прикрасили цей кліп?
5. Яке враження справила на вас пісня?

#### **4. Найвідоміша стрілецька пісня.**

На початку Першої світової війни (1914) у Галичині було створено добровільні загони січових стрільців (тоді цей край входив до Австро-Угорської імперії). Серед них було багато інтелігентних та освічених людей, які зі зброєю в руках боролися за незалежність України.

Пісні, що були створені й побутували серед січових стрільців під час національно-визвольної боротьби українського народу, називають **стрілецькими**. Найвідоміша з-поміж них — **«Ой у лузі червона калина похилилася»** (1914). Її тривалий час виконували як гімн. І хоч українські патріоти зазнали поразки у визвольних змаганнях, проте вони залишили в історії яскравий та героїчний спомин, заповівши нам завжди прагнути до свободи й незалежності.

Пісня «Ой у лузі червона калина похилилася» написана **С. Чарнецьким** за мотивами останнього

куплету народної козацької пісні XVII ст. «Розлилися круті бережечки», пізніше доповнена **Г. Трухом**.

## **ОЙ У ЛУЗІ ЧЕРВОНА КАЛИНА ПОХИЛИЛАСЯ**

Ой у лузі червона калина похилилася,  
Чогось наша славна Україна зажурилася.  
А ми тую червону калину підіймемо,  
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Не хилися, червона калино, маєш білий цвіт.  
Не журися, славно Україно, маєш добрий рід.  
А ми тую червону калину підіймемо,  
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Марширують наші добровольці у кривавий тан  
Визволяти наших українців з московських кайдан.  
А ми наших братів-українців визволимо,  
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Гей у полі ярої пшенички золотистий лан,  
Розпочали стрільці українські з москалями тан.  
А ми тую ярую пшеничку ізберемо,  
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Як повіє буйнесенький вітер з широких степів,  
То прославить по всій Україні січових стрільців!  
А ми тую стрілецьку славу збережемо,  
А ми нашу славну Україну, гей, гей, розвеселимо!

Пісня «Ой у лузі червона калина похилилася» набула великої популярності в наші дні, коли Україна

боронить свої землі від російських нападників. Ремікс на цю пісню у виконанні А. Хливнюка та музичного колективу «The Kiffness» набрав понад 11 млн переглядів у ютубі.

- Перегляньте відео та поміркуйте, у чому секрет його популярності.

 **YouTube** Ukrainian Folk Song. Andriy Khlyvnuk x The Kiffness

## До речі...

---

---

**Тан** — коротка форма слова *танець*. Тут бій передано через художній образ танцю (натяк на гопак — козацький танець, окремі елементи якого імітують рухи бойових мистецтв).

- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що твір «Ой у лузі червона калина похилилася»
  - А** за жанром — стрілецька пісня
  - Б** має патріотичне спрямування
  - В** став Державним Гімном України
  - Г** написаний С. Чарнецьким і Г. Трухом

## 5. Історія пісні «Як тебе не любити, Києве мій».

Пісню про українську столицю «**Як тебе не любити, Києве мій**» було створено на замовлення до Дня Києва. Музику написав **І. Шамо** за одну ніч, а вірші до пісні **Д. Луценко** складав майже місяць. За спогадами дружини поета, після слів «*де колишуться віти закоханих мрій*» ніяк не народжувався рядок. Тоді її чоловік пішов прогулятися. На вулиці, почувши фразу від хлопця, що залицявся до дівчини: «Ну як тебе не любити?», він використав її, завершивши куплет.

Уперше композиція прозвучала 27 травня 1962 р. й одразу здобула народну любов. Із 2014 р. пісня стала офіційним гімном Києва. У чому полягає секрет успіху цього твору? Відповідь проста: у пісні органічно поєднано красиві художні образи, бездоганну риму, урочисту й ніжну мелодію.


## **ЯК ТЕБЕ НЕ ЛЮБИТИ, КИЄВЕ МІЙ**

Грає море зелене, тихий день догора.  
Дорогими для мене стали схили Дніпра,  
Де колишуться віти закоханих мрій...  
Як тебе не любити, Києве мій!

В очі дивляться канни, серце в них переллю.  
Хай розкажуть коханій, як я вірно люблю.  
Буду мріяти й жити на крилах надій...  
Як тебе не любити, Києве мій!

Спить натомлене місто мирним, лагідним сном.  
Ген вогні, як намисто, розцвіли над Дніпром.  
Вечорів оксамити, мов щастя прибій...  
Як тебе не любити, Києве мій!

- Прослухайте дві версії пісні «Як тебе не любити, Києве мій»: 1) класичну — у виконанні Д. Гнатюка; 2) сучасну — у виконанні О. Винника. Охарактеризуйте різні манери виконання гімну української столиці.

 **YouTube** Д. Гнатюк — «Як тебе не любити, Києве мій»;  
О. Винник — «Києве мій»

## 6. Завдання.



1. Увідповідніть художні образи з піснею.

Художні образи	Назва пісні
1 канни, тихий день	<b>А</b> «Молитва»
2 білий цвіт, кривавий тан	<b>Б</b> «Ще не вмерла України...»
3 проміння волі, світло науки	<b>В</b> «Розлилися круті бережечки»
4 кривавий бій, козацький рід	<b>Г</b> «Як тебе не любити, Києве мій» <b>Д</b> «Ой у лузі червона калина похилилася»

2. Увідповідніть пісню з її характеристикою.

Назва пісні	Характеристика пісні
1 «Молитва»	<b>А</b> гімн столиці України
2 «Ще не вмерла України...»	<b>Б</b> гімн січових стрільців <b>В</b> гімн Стародавньої Греції
3 «Як тебе не любити, Києве мій»	<b>Г</b> Державний Гімн України
4 «Ой у лузі червона калина похилилася»	<b>Д</b> духовний гімн українського народу

3. Увідповідніть художні засоби та їхні приклади.

Художній засіб	Приклад
1 персоніфікація	<b>А</b> колишуться віти
2 порівняння	<b>Б</b> в очі дивляться канни
3 метафора	<b>В</b> на крилах надій
4 епітет	<b>Г</b> лагідним сном <b>Д</b> вогні, як намисто



4. Які особливості має гімн як жанровий різновид пісні? У яких життєвих ситуаціях виконують Державний Гімн України?
5. Як ви розумієте слова «*Станем, браття, всі за волю від Сяну до Дону*»? Чи актуальні вони сьогодні?
6. Знайдіть у пісні П. Чубинського «Ще не вмерла України...» приклади персоніфікації. Запишіть їх у зошит.
7. Чому пісню О. Кониського «Молитва» називають *духовним гімном українського народу*?
8. Поміркуйте над секретом успіху пісні «Ой у лузі червона калина похилилася».



9. **Мініпроєкт.** «Як тебе не любити, Києве мій».

#### План



- 1-ша група. Історія написання пісні Д. Луценка й І. Шамо.
- 2-га група. Художні особливості твору.
- 3-тя група. Мультимедійна презентація пісні.
- 4-та група. Виконання столичного гімну.



#### 10. Домашнє завдання.

1. Вивчіть напам'ять пісню П. Чубинського «Ще не вмерла України...».
2. Напишіть вільне есе про враження від змісту та мелодії пісні О. Кониського «Молитва» (3–4 речення).
3. Доберіть і запишіть заголовки до кожного куплету пісні С. Чарнецького та Г. Труха «Ой у лузі червона калина похилилася».
4. Виконайте своє завдання в мініпроєкті за піснею Д. Луценка «Як тебе не любити, Києве мій».

#### **Подумайте й розкажіть**

- Яка з пісень літературного походження вас вразила найбільше? Чим саме?
- Навіщо складають урочисті пісні?

## Розділ 2. **ПОЕТИЧНИЙ ДИВОСВІТ**

### Тема 2. Чуття гармонії у слові § 12–13. **КОЗАЦЬКА ТЕМАТИКА У ТВОРАХ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

#### *Про що ви дізнаєтеся?*

- Який момент став поворотним у житті Т. Шевченка?
- Хто такий *козак-богатыр*, що мав зріст 2 м 29 см і міг зупинити запряжений шістьма кіньми віз, ухопивши його за заднє колесо?
- Який ліричний герой Т. Шевченка?

#### 1. Про письменника.

**Тарас Шевченко (1814–1861)** був кріпаком пана Енгельгардта. Він мусив покинути рідний край і поїхати за своїм паном до Петербурга — тодішньої столиці Росії.



Т. Шевченко.  
Автопортрет.  
1843 р.

Білими ночами майбутній поет любив приходити до Літнього саду, де перемальовував скульптури. Якимось за цим благородним заняттям хлопця помітив Іван Сошенко — студент Петербурзької академії мистецтв, родом з України. Вони заприятелювали. Саме І. Сошенко першим виявив у Тараса талант і сприяв викупу





*К. Брюллов. Портрет  
В. Жуковського*

земляка з кріпацтва. Спочатку він увів його в коло української та російської інтелігенції, познайомив із поетами Є. Гребінкою і В. Жуковським, з художниками К. Брюлловим та О. Венеціановим. Вони й допомогли викупити українського митця з неволі. Дві з половиною тисячі рублів (нечувана на той час сума!) — ось ціна свободи Т. Шевченка.

Де ж друзі Т. Шевченка взяли таку суму? Вони були людьми

творчими, то й придумали лотерею. К. Брюллов написав портрет В. Жуковського, який і розіграли в царській родині. Відпускну поета було підписано 22 квітня 1838 р. І ось настала довгоочікувана воля.

Тепер юнак отримав право навчатися в Академії мистецтв. Тут він здобуває три срібні медалі за малярські роботи. 1840 р. в Петербурзі виходить друком його перша книжка — славетний «Кобзар». І. Франко так писав про цю подію: «Ця маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухнула, мов джерело чистої, холодної води, заяснила не відомою досі в українським письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову».

Двадцятичотирирічний поет замислюється над тим, як зробити вільними всіх українців. Він звертається у своїй творчості до козацької тематики, адже ці яскраві сторінки нашої історії засвідчують воле-

любний дух українців. Саме вони зможуть пробудити приспану волю покріпаченого народу.

- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження
  - А** у Літньому саду Т. Шевченко познайомився з І. Сошенком
  - Б** викупу з кріпацтва Т. Шевченка сприяли К. Брюллов, В. Жуковський та І. Франко
  - В** поет звертається до козацької тематики, щоб пробудити в українців приспану волю
  - Г** Т. Шевченко під час навчання в Петербурзькій академії мистецтв здобув три срібні медалі

## 2. Ліричний герой вірша «Думка».

- Хто такий *ліричний герой*, ви вивчали в 5 класі. Згадайте визначення цього терміна.

### Теорія літератури

**Ліричний геро́й** — це образ оповідача, який у ліричному творі висловлює свої душевні переживання: піднесення, смуток, щастя, хвилювання, любов та ін.

**Запам'ятайте!** Ліричного героя і поета (автора вірша) не можна ототожнювати. Поет живе в реальному житті, а ліричний герой — у художній дійсності, створеній поетом.

Мотив вірша «**Думка**» Т. Шевченко, напевно, запозичив із фольклору, адже пошуки долі молодим козаком — популярний сюжет народних пісень. Ліричний герой співчуває козакові, який почувується самотнім і нещасним, бо він далеко від дому, рідних людей та природи.

- Прочитайте вірш «Думка» та розкажіть, яким ви побачили ліричного героя.

### ДУМКА (1838)

Тече вода в синє море,  
 Та не витікає,  
 Шука козак свою долю,  
 А долі немає.  
 Пішов козак  
     світ за очі;  
 Грає синє море,  
 Грає серце  
     козацькеє,  
 А думка говорить:  
 «Куди ти йдеш,  
     не спитавшись?  
 На кого покинув  
 Батька, неньку  
     старенькую,  
 Молоду дівчину?  
 На чужині

не ті люде —  
 Тяжко з ними жити!  
 Ні з ким буде  
     поплакати,  
 Ні поговорити».  
 Сидить козак на  
     тім боці,  
 Грає синє море.  
 Думає, доля  
     зустрінеється —  
 Спіткалося горе.  
 А журавлі летять собі  
 Додому ключами.  
 Плаче козак —  
     шляхи биті  
 Заросли тернами.



Визначте пору року, зображену у вірші «Думка». Підказкою є спогад про журавлів.

### 3. Козацьке минуле в поемі Т. Шевченка.

Твір «*Іван Підкова*» розповідає про початок морського походу запорожців до Туреччини з метою визволення бранців. Поему розділено на дві частини. **І частина** — сумна, у ній зображено сучасне ліричного героя, у якому «високії могили чорніють, як гори», —

то кургани, де поховані славні козаки, які боролися за волю. **II частина** — життєствердна, у ній ідеться про минуле, де гартувалася козацька слава: тут ми бачимо чорну хмару ворогів із-за Лиману; відважний ватажок Іван Підкова впевнено веде козацькі чайки до Царгорода (нині м. Стамбул). Отаман виявляє неабияку рішучість і мудрість: він вирішує пливти не до турецького порту Синопу, а відразу до султана, що в Царгороді.

У поемі оспівано мужність і героїзм козаків, їхню силу волі, братерську дружбу — усі ці якості допомагали здобувати численні перемоги над ворогами. Т. Шевченко протиставляє закріпачену Україну (*нинішнє*) козацькій вольниці (*минулому*), сподіваючись розбудити приспану національну свідомість своїх сучасників.

У творі є постійні епітети (*чорна хмара, високії могили, синє море*), порівняння (*могили, як гори; хвилі, як ті гори*), персоніфікації (*море звірюкою то стогне, то виє; ревіли гармати*), повтори.

## ІВАН ПІДКОВА (1839)

### I

Було колись — в Україні  
Ревіли гармати;  
Було колись — запорожці  
Вміли панувати.  
Панували, добували  
І славу, і волю;  
Минулося — осталися

Могили на полі.  
Високії ті могили,  
Де лягло спочити  
Козацьке біле тіло,  
В китаїку повите.  
Високії ті могили  
Чорніють, як гори,

Та про волю нишком  
в полі  
З вітрами говорять.  
Свідок слави дідівщини  
З вітром розмовляє,  
А внук косу несе в росу,  
За ними співає.

Було колись — в Україні  
Лихо танцювало,  
Журба в шинку  
мед-горілку  
Поставцем кружала.  
Було колись добре жити  
На тій Україні...  
А згадаймо! Може, серце  
Хоч трохи спочине.

## II

Чорна хмара з-за  
Лиману  
Небо, сонце криє.  
Синє море звірюкою  
То стогне, то виє.  
Дніпра гирло затопило.  
«Ануге, хлоп'ята,  
На байдаки!  
Море грає —  
Ходім погуляти!»  
Висипали запорожці —

Лиман човни  
вкрили.  
«Грай же, море!» —  
заспівали,  
Запінились хвилі.  
Кругом хвилі,  
як ті гори:  
Ні землі, ні неба.  
Серце мліє,  
а козакам  
Того тільки й треба.  
Пливуть собі  
та співають;  
Рибалка літає...  
А попереду отаман  
Веде, куди знає.  
Походжає вздовж  
байдака,  
Гасне люлька в роті;  
Поглядає  
сюди-туди —  
Де-то будь роботі?  
Закрутивши  
чорні уси,  
За ухо чуприну,  
Підняв шапку —  
човни стали.  
«Нехай ворог гине!  
Не в Синопу,  
отамани,

Панове молодці,  
 А у Царград,  
                   до султана,  
 Поїдемо в гості!»  
 «Добре, батьку  
                   отамане!» —  
 Кругом заревіло.  
 «Спасибі вам!»

Надів шапку.  
 Знову закипіло  
 Синє море;  
                   вздовж байдака  
 Знову походжає  
 Пан отаман  
                   та на хвилю  
 Мовчки поглядає.

## До речі...

Іван Підкова жив у XVI ст. Він мав рідкісну фізичну силу й надзвичайний зріст — 2 м 29 см. Цей відважний воїн ламав руками підкови (ось звідки його козацьке ймення!), міг зупинити запряжений шістьма кіньми віз, ухопивши його за заднє колесо.

*Н. Павлусенко. Портрет Івана Підкови*



- Увідповідніть слова з їхніми лексичними значеннями.

Слово	Лексичне значення
<b>1</b> китайка	<b>А</b> горло
<b>2</b> дідівщина	<b>Б</b> давні часи
<b>3</b> байдак	<b>В</b> великий човен
<b>4</b> гирло	<b>Г</b> синя шовкова тканина
	<b>Д</b> кінець нижньої течії річки

## Зауважте!

Участь Івана Підкови в морських походах козаків не відповідає історичним фактам. Насправді Іван Підкова (Іван Серпяга, Іван Вода), за походженням молдаванин, не брав участі в морських походах, але воював з урядом Османської імперії.

На угоду турецькому султанові польський сейм і король засудили Івана Підкову до смертної кари й стратили у Львові.

### 4. Завдання.



1. У вірші «Думка» НЕМАЄ образу
  - А синього моря
  - Б молодої дівчини
  - В шляхів битих
  - Г високих могил
2. У поемі «Іван Підкова» є всі перелічені географічні назви, ОКРІМ
  - А Синопу
  - Б Дніпра
  - В Стамбула
  - Г Царграда
3. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що поема «Іван Підкова»
  - А складається з трьох частин
  - Б зображає події XVI ст.
  - В розповідає про козацький морський похід
  - Г уславлює мужність козаків та їхнього ватажка
4. Які емоції викликав у вас вірш Т. Шевченка «Думка»?
5. Чому автор увів до цієї поезії образ журавлів?
6. Який пейзаж змальовано в поемі «Іван Підкова»? З якою метою?

7. Як ліричний герой ставиться до героїв поеми «Іван Підкова»? Обґрунтуйте свою думку.
8. Опишіть козацького ватажка Івана Підкову з однойменної поеми Т. Шевченка. Які в нього стосунки з підлеглими? Проілюструйте свою відповідь конкретними рядками з твору.



9. **«Ми — кінематографісти»**. Уявіть, що вам доручили зняти кінофільм за поемою Т. Шевченка «Іван Підкова». Виконайте свою частину обов'язків у поданих нижче групах. Результати роботи презентуйте в класі.

<p><b>«ПРОДЮСЕРИ»</b></p>  <p>вибір акторів, локацій, визначення бюджету кінофільму</p>	<p><b>«КОСТЮМЕРИ»</b></p>  <p>одяг, взуття, аксесуари</p>	<p><b>«ОПЕРАТОРИ»</b></p>  <p>сцени, ракурси, освітлення</p>
<p><b>«РЕКВІЗИТОРИ»</b></p>  <p>реквізит</p>	<p><b>«PR-МЕНЕДЖЕРИ»</b></p>  <p>постери, трейлер, промоакції</p>	<p><b>«АКТОРИ»</b></p>  <p>декламація, гра</p>





## 10. Домашнє завдання.

1. Створіть у зошиті візитівку Т. Шевченка.

### ВІЗИТІВКА ПИСЬМЕННИКА

Письменник \_\_\_\_\_

Сфера діяльності \_\_\_\_\_

Риси характеру \_\_\_\_\_

Портрет \_\_\_\_\_

Кредо \_\_\_\_\_

Уподобання \_\_\_\_\_

2. Вивчіть напам'ять вірш Т. Шевченка «Думка».



3. У рубриці «До речі!» (с. 61) ідеться про історичного персонажа Івана Підкову. У чому, на вашу думку, полягає відмінність між історичним і художнім персонажем?

Знайдіть в інтернеті відомості про джерела, з яких черпав інформацію Т. Шевченко для написання поеми «Іван Підкова». Підготуйте коротке повідомлення на тему «Історичний і художній персонаж Іван Підкова» (5–7 речень).

### *Подумайте й розкажіть*

- Який факт із життя Т. Шевченка вам найбільше запам'ятався?
- Чим вразив вас Іван Підкова?
- Про що в житті й творчості Т. Шевченка ви хотіли б дізнатися більше?

## § 14–15. КРАСА ПОЕТИЧНОГО СВІТУ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

### *Про що ви дізнаєтеся?*

- Чому Лесю Українку називають *мужньою поетесою*?
- Яким бачить море лірична героїня Лесі Українки?
- Хто придумав слово *мрія*?



Леся Українка  
з братом Михайлом

### 1. Про письменницю.

Змалку **Леся Українка (1871–1913)** виявляла хист до навчання, опанувала десять іноземних мов, а ще любила музику (грала на фортепіано) і малювання. У її родині часто влаштовували літературні й народні свята. Саме Леся була їхньою сценаристкою, режисеркою, створювала костюми.

Доля талановитої дівчинки склалася так, що їй довелося боротися за життя, долаючи нестерпний фізичний біль. На Водóхреще в Луцьку вона так захопилася святом, що й не помітила, як намочила ноги в крижаній воді. Спочатку боліла нога, потім — рука, а далі було ускладнення — туберкульоз кісток, легень, нирок... Тож іще з дитинства Леся засвоїла науку: аби не плакати, треба сміятися:

Так! Я буду крізь сльози сміятись,  
Серед лиха співати пісні,  
Без надії таки сподіватись,  
Буду жити! Геть думи сумні!

Дівчинці іноді доводилося місяцями лежати в гіпсі — «*липучих кайданах*», за її ж висловом. Однак це не завадило Лесі залишити великий літературний спадок — окрасу не тільки української, а і світової літератури.

### **Зауважте!**

Не можна скорочувати до ініціальної букви псевдоніми: **Леся Українка** (не Л. Українка). Справжнє ім'я та прізвище поетеси — *Лариса Косач*.

## **2. На крилах мрій.**

Чудове слово *мрія* придумав письменник Михайло Старицький. Воно настільки органічно й ніжно звучить, що відразу прижилося в українській мові. Це слово ніби має крила. А й справді, у мріях ми можемо літати. Невипадково найбільший літак у світі, створений у Києві, назвали цим романтичним словом — «Мрія».

- Заповніть у зошиті анкету «Моя мрія» і поділіться її даними з однокласниками й однокласницями.

### **МОЯ МРІЯ**

Колір, з яким асоціюється мрія	
Звук музичного інструмента	
Смак мрії	
Сама мрія	

У Лесі Українки в дитинстві були свої мрії. Про них нам розповість лірична героїня вірша «**Мрії**». Які ж вони?

### **МРІЇ (1897)**

У дитячі любі роки,  
Коли так душа бажала  
Надзвичайного, дивного,  
Я любила вік лицарства.

Тільки дивно, що не принци,  
Таємницею укриті,  
Не вродливі королівни  
Розум мій очарували.

Я дивилась на малюнках  
Не на гордих переможців,  
Що, сперечника зваливши,  
Промовляють люто: «Здайся!»

Погляд мій спускався нижче,  
На того, хто, розпростертий,  
До землі прибитий списом,  
Говорив: «Убий, не здамся!»

Не здавався мені величним  
Той завзятий, пишний лицар,  
Що красуню непокірну  
Взяв оружною рукою.

Тільки серце чарувала  
Бранки смілива відповідь:  
«Ти мене убити можеш,  
Але жити не примусиш!»

Роки любії, дитячі,  
Як весняні води, зникли,  
Але гомін вод весняних  
Не забудеться ніколи.

Він, було, мені лунає  
У безсонні довгі ночі  
І єднається так дивно  
З візерунками гарячки:

Мріє стеля надо мною,  
Мов готичнеє склепіння,  
А гілки квіток сплелися  
На вікні, неначе ґрати.

Од вікна до мене в хату  
Червонясте світло впало, —  
Чи то вуличнеє світло,  
Чи то полиски пожежі?

Що се так шумить невпинно?  
Навісний, безладний гомін!  
Чи в крові гарячка грає,  
Чи війна лютує в місті?

Чи се лютий біль у мене  
Тихий стогін вириває,  
Чи то стогне бранець-лицар,  
Знемагаючи на рани:

«Хто живий у сьому замку?  
Хто тут має серце в грудях?  
Другом будь, зійди на вежу,  
Подивись на бойовисько!

Подивись на бойовисько!  
Хто кого перемагає?  
Чи над лавами ще в'ється  
Корогва хрещата наша?

Коли ні, — зірву завої!  
Хай джерелом кров поллється,  
Будь проклята кров ледача,  
Не за рідний край пролита!

Ні, я чую наше гасло!  
Ось воно все голосніше...  
Зав'яжіть тісніше рани,  
Шкода кров губити марне!..»

Так дитячі мрії грали  
Між примарами гарячки.  
А тепер? — гарячка зникла,  
Але мрії не зникають.

І не раз мені здається,  
Що сиджу я у полоні  
І закута у кайдани  
Невидимою рукою,

Що в руці у мене зброя  
Неполамана зосталась,  
Та порушити рукою  
Не дають мені кайдани.

Глухо так навколо, тихо,  
Не шумить гарячка в жилах,  
Не вчувається здалека  
Дикий гомін з бойовиська.

Так і хочеться гукнути,  
Наче лицар мрій дитячих:  
«Хто живий? Зійди на вежу,  
Подивися наоколо!

Подивись, чи в полі видко  
Нашу чесну короговку.  
Коли ні, не хочу жити,  
Хай мені відкриють жили,

Хай джерелом кров поллється,  
Згину я від згуби крові.  
Будь проклята кров ледача,  
Не за чесний стяг пролита!..»

- Ключовими у вірші «Мрії» є слова
  - А** принци, таємницею укриті
  - Б** вродливі королівни
  - В** горді переможці
  - Г** «Убий, не здамся!»

## До речі...

Щоб дізнатися про історію виникнення слова *мрія*, перегляньте експрес-урок.

 **YouTube** Як виникло слово *мрія*

### 3. «Щоб не плакати, я сміялась».

Ліричний вірш «**Як дитиною, бувало...**» Леся Українка написала, переживаючи фізичний біль уже кілька років. У першій частині лірична героїня згадує, як вона тамувала фізичний біль, коли ще була маленькою: «*Щоб не плакати, я сміялась*». Ці слова свідчать про її силу волі, мужність, витримку, вміння долати будь-які перешкоди. У другій частині з ліричною героїнею відбуваються зміни. Вона вже доросла й по-іншому сприймає біль, людей та життя. Тож стримує емоції, застерігає себе від необережного слова й плаче, щоб не сміятися.

#### «ЯК ДИТИНОЮ, БУВАЛО...» (1897)

Як дитиною, бувало,  
Упаду собі на лихо,  
То хоч в серце біль доходив,  
Я собі вставала тихо.



«Що, болить?» — мене питали,  
Але я не признавалась —  
Я була малою горда, —  
Щоб не плакати, я сміялась.

А тепер, коли для мене  
Жартом злим кінчиться драма  
І от-от зірватись має  
Гостра, злобна епіграма, —

Безпощадній зброї сміху  
Я боюся піддаватись,  
І, забувши давню гордість,  
Плачу я, щоб не сміятись.



Розкажіть, як зазвичай діти й дорослі переносять фізичний біль. Чому, на вашу думку, люди по-різному реагують на біль? Із чим це пов'язано?

#### **4. Захоплення красою природи.**

Усі ми по-різному сприймаємо природу, у кожного є свій об'єкт захоплення: хтось любить гори, комусь більше до вподоби море, а є люди, які марять степовим безмежжям. Кожне місце на нашій планеті по-своєму прекрасне.

- Оцініть природні об'єкти за шкалою від 1-го до 7-ми, де 1 — найвища для вас краса, а 7 — найменш привабливе місце. Запишіть у зошит свій рейтинг природних красот.



1



2



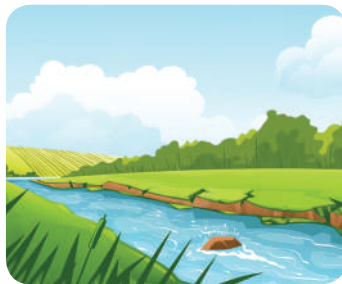
3



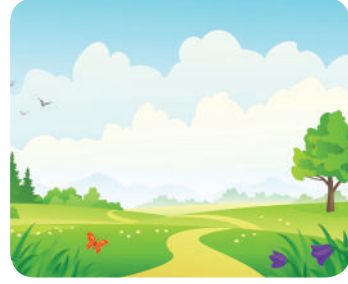
4



5



6



7

- Прочитайте ліричний вірш «**Тиша морська**» і розкажіть, як героїня сприймає морські краєвиди.

### **ТИША МОРСЬКА (1913)**

В час гарячий полудневий  
Виглядаю у віконце:  
Ясне небо, ясне море,  
Ясні хмарки, ясне сонце.

Певне, се країна світла  
Та злотистої блакиті,  
Певне, тут не чули зроду,  
Що бува негода в світі!

Тиша в морі... ледве-ледве  
Колихає море хвилі;



*І. Айвазовський. Неаполітанська затока*

Не колишуться од вітру  
На човнах вітрила білі.

З тихим плескотом на берег  
Рине хвилечка перлиста;  
Править хтось малим човенцем,  
В'ється стежечка злотиста.

Править хтось малим човенцем,  
Стиха весла підіймає,  
І здається, що з весельця  
Щире золото спадає.

Як би я тепер хотіла  
У мале човенце сісти  
І далеко на схід сонця  
Золотим шляхом поплисти!

Попливла б я на схід сонця,  
 А від сходу до заходу,  
 Тим шляхом, що проложило  
 Ясне сонце через воду.

Не страшні для мене вітри,  
 Ні підводнії каміння, —  
 Я про них би й не згадала  
 В краю вічного проміння.

- У вірші «Тиша морська» зображено
 

<b>А</b> штиль	<b>В</b> бурю
<b>Б</b> шторм	<b>Г</b> дощ

## 5. Дослідження поезії.

- Прочитайте поезію Лесі Українки «**Співець**» і виконайте завдання.

### СПІВЕЦЬ (1889)

Пишно займались багрянії зорі  
 Колись навесні,  
 Любо лилися в пташиному хорі  
 Пісні голосні;  
 Грала промінням, ясним самоцвітом  
 Порання роса,  
 І усміхалась весняним привітом  
 Натури краса.  
 Гордо палала троянда розкішна,  
 Найкраща з квіток, —  
 Барвою й пахом вродливиця пишна

Красила садок.  
А соловейко троянді вродливій  
Так любо співав,  
Голосом дивним співець чарівливий  
Садки розвивав;  
Слав до вечірньої зорі прощання,  
Що гасла вгорі,  
Ще ж голосніше співав на вітання  
Поранній зорі...  
Вже пролетів, немов пташка зальотна,  
Весняний той час, —  
Осінь холодная, осінь вільготна  
Панує у нас.  
Тихо спускається нічка осіння, —  
Година сумна;  
Місяць холоднее кида проміння;  
Здалека луна  
Пугача віщого крик — гук єдиний.  
Діброва німа.  
Де ж соловейко? Де ж спів солов'їний?  
Ох, де ж він? Нема!  
В вирій полинув, де вічна весна,  
Натхненний співець.  
Вічно красує там рожа чудесна,  
Там теплий вітрець;  
Глухо і сумтно кругом на просторі,  
Мій гаю сумний!  
Кинув співець тебе в тузі та в горі,  
Тебе й край рідний.  
Тиша така тепер всюди панує.

Лиш в листі сухім  
Вітер зітха, мов дріада сумує,  
Із жалем глухим.  
Чом я не маю огнистого слова,  
Палкого, чому?  
Може б, та щира, гарячая мова  
Зломила зиму!  
І розлягалась би завжди по гаю  
Ясна-голосна  
Пісня, й розквітла б у рідному краю  
Новая весна.  
Та хоч би й крила мені солов'їні,  
І воля своя, —  
Я б не лишила тебе в самотині,  
Країно моя!

- Дослідіть поезію, знайшовши в ній підтвердження поданим ознакам.
1. Мотиви:
    - краса природи: ... ;
    - роль співця (митця) у житті країни: ... ;
    - значення мистецтва в житті людини: ... ;
    - любов до рідного краю: ... .
  2. Художні образи:
    - зорові образи: ... ;
    - слухові образи: ... .
  3. Художні засоби:
    - епітети: ... ;
    - повтори: ... ;
    - персоніфікації: ... ;
    - порівняння: ... .

## 6. Завдання.



1. Прочитайте рядки.

*Вже пролетів, немов пташка зальотна,  
Весняний той час, —  
Осінь холодная, осінь вільготна  
Панує у нас.*

В уривку НЕМАЄ

**А** епітета

**В** порівняння

**Б** гіперболи

**Г** персоніфікації

2. Увідповідніть слова з їхніми лексичними значеннями («Співець»).

Слово	Лексичне значення
1 діброва	<b>А</b> запах
2 натура	<b>Б</b> природа
3 дріада	<b>В</b> прикраса
4 пах	<b>Г</b> дубовий гай
	<b>Д</b> німфа, покровителька дерев

3. Увідповідніть поезію з її художніми образами.

Поезія	Художні образи
1 «Мрії»	<b>А</b> багрянії зорі, розкішна троянда
2 «Співець»	<b>Б</b> золотий шлях, білі вітрила
3 «Тиша морська»	<b>В</b> злобна епіграма, злий жарт
4 «Як дитиною, бувало...»	<b>Г</b> високі могили, чорна хмара
	<b>Д</b> вродливі королівни, горді переможці



4. До кого лірична героїня має більше поваги у вірші Лесі Українки «Мрії»? Про які її людські якості це свідчить?

5. Чому лірична героїня вірша «Як дитиною, бувало...» не зізнавалася про свій біль?
6. У вірші «Тиша морська» поетеса створила образ «краю вічного проміння». Чи існує такий край насправді? Чи треба до нього прагнути?
7. Випишіть у зошит із вірша «Співець» слова, що позначають барви, і зафарбуйте їх відповідним кольором. Які барви домінують? Яке враження справляє палітра? Як вона перегукується з художніми образами вірша?



**8. Гра «Так — ні»** (за віршем Лесі Українки «Співець»)

1. Соловейко *«так любо співав»* троянді.
2. *«Пишно займались багрянії зорі колись»* восени.
3. *«Грала промінням, ясним самоцвітом»* троянда.
4. Соловейко слав прощання вечірній зорі.
5. *«Гук єдиний»* — то крик віщого солов'я.
6. У вирій, де вічна весна, полинув пугач.
7. Лірична героїня залишила б свою країну в самотині.



**9.** Напишіть есе на тему «Мистецтво змиває пил повсякденності з душі»<sup>1</sup> (на основі своїх вражень від поетичних творів Лесі Українки).



**10. Домашнє завдання.**

1. Вивчіть напам'ять один із віршів Лесі Українки.
2. Поділіть вірш «Співець» на частини за змістом і доберіть до них заголовки. Запишіть їх.

***Подумайте й розкажіть***

- Що зробило Лесю Українку сильною?
- Який вірш поетеси вам запам'ятався найбільше?
- Що в цій темі було найскладнішим?

<sup>1</sup> Слова Пабло Пікассо.



## § 16–17. РОДИННІ МОТИВИ У ТВОРАХ СТАНІСЛАВА ЧЕРНІЛЕВСЬКОГО

### *Про що ви дізнаєтеся?*

- У який спосіб хатку можна прив'язати до небес?
- Яку роль для вас відіграє родина?
- Що таке *ямб* і *хорей*?



### **1. Про письменника.**

«Я народився поміж двох річок — невеличкою річкою Жван з її мілинами та глибинами й могутнім і тихим Дністром з його вирами та потужною течією, — так поетично починає розповідь про себе сучасний український письменник

**Станіслав Чернілевський (нар. 1950 р.).** — Може, через те я так люблю водночас і найтонші, найдрібніші порухи, і великі, могутні рухи...

Десь у четвертому класі я зіграв на сцені першу роль — хлопчика, який украв на колгоспному полі огірки, а мама його присовістила, і він, каючись, відніс їх назад.

Береги Дністра, де я жив, були по-райськи благодатними: там росли колгоспні груші, яблука, сливи, абрикоси та виноград. Там були баштани. Природно, що поночі ми, хлопчаки, ватагою пробиралися ярами й цупили кавуни та дині або ж огірки й помідори, поки сторож не гнався за нами.

У житті було не так, як на сцені, але що дивно: обидві ролі я грав по-дитячому щиро й самовіддано.

Правди є різні, а істина — одна. Як і одне дитинство на все життя. Воно завжди — щастя. Може, єдине щастя в житті. Найдорожче. Як матір».

- Чому сучасні читачі не засуджують С. Чернілевського за його дрібні «гріхи» з краденими кавунами й динями, а, навпаки, симпатизують йому?

## 2. Родинне тепло.

Намалюйте у своїй уяві сільську хату в снігах. І хоч іще передсвітанкова пора, а з димаря вже піднімається до небес дим — то так рано-ранесенько розпалила піч, щоб зігріти дім, найрідніша людина — мама. Як душевно... Як інтимно... Як тепло... Родинний затишок — *ГОЛОВНИЙ МОТИВ* поезії С. Чернілевського «**Теплота родинного інтиму...**». Прочитайте цей твір.

### «ТЕПЛОТА РОДИННОГО ІНТИМУ...» (1969)

Теплота родинного інтиму.  
Ще на шибках досвіток не скрес.  
Встала мати. Мотузочком диму  
Хату прив'язала до небес.

Весело і з ляском серед печі  
Полум'я гуляє по гіллю.  
Ковдрою закутуючи плечі,  
Мати не пита, чому не сплю.

Вже, однак, зникає гіркотина,  
Не катує серце печія.  
Знову я — малесенька дитина,  
Мати знає більше, аніж я.

Матері розказувать не треба,  
Як душа світліє перед днем  
В хаті, що прив'язана до неба  
Світанковим маминим вогнем.

### **3. Художні образи в ліричному творі.**

Канікули... Літо... Рідна бабуся... Зорі на небі... Які емоції викликають ці образи? Прочитайте ліричний вірш «**Забула внучка в баби черевички...**» та порівняйте своє сприйняття цих образів із відчуттями ліричного героя С. Чернілевського.

#### **«ЗАБУЛА ВНУЧКА В БАБИ ЧЕРЕВИЧКИ...» (1969)**

Забула внучка в баби черевички...  
Дитячим сміхом бризнувши в зело,  
За повелінням вікової звички  
Перекотилось літо за село.

Махнуло рученятко в бензовозі —  
І курява вляглась після коліс.  
А бабка все стояла на дорозі,  
Хустинкою торкаючись до сліз.

І вийшли в небо зорі-жаровички,  
І тихо бабка посеред села  
Малесенькі дитячі черевички  
У спорожнілу хату занесла.



Лягла собі. І світло не світила.  
Торкнулась черевичків перед сном —  
І осінь їй тихенько опустила  
Горіховий листок перед вікном.

- Поясніть своїми словами, як ви розумієте фрази «дитячим сміхом бризнувши в зело» та «перекотилось літо за село». Які картини вони малюють у вашій уяві?

#### 4. Віршові розміри.

У 5-му класі ви вже ознайомлювалися з особливостями прозової та віршованої мови художніх творів, коли вивчали казку В. Симоненка «Цар Плаксій і Лоскотон». У чому полягає відмінність між прозовими творами й віршованими? Тут потрібно згадати про такі відомі вам поняття, як поділ вірша на *строфи*, *ритм*, *риму*.

Ритмічність у вірші часто досягається через закономірне повторення однакових груп складів (їх називають **стопами**). За типом таких груп визначають *віршовий розмір* — *ямб* і *хорей*. Як це зробити?

Ви знаєте, що склади бувають *наголошені* й *ненаголошені*. Скільки голосних у слові, стільки й складів. Прочитайте перші два рядки вірша С. Чернілевського «Забула внучка в баби черевички...» та поставте наголоси:

Забу́ла вну́чка в ба́би череви́чки...  
Дитя́чим смі́хом бри́знувши в зело́.

Спробуйте тепер побудувати схему цього вірша, щоб визначити його розмір. Наголошені склади позначте рисою з наголосом ´, а ненаголошені — за допомогою лежачої дужки ∪ :

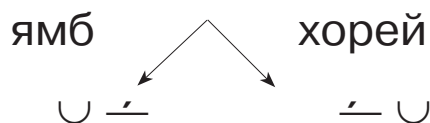
∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´ ∪  
∪ ´ ∪ ´ ∪ ´ ∪ ∪ ∪ ´

Ви відразу помітите закономірність у повторенні ненаголошеного й наголошеного складу (∪ ´), якщо через кожні два символи поставите вертикальну риску.

∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ∪ | ∪ ´ | ∪  
∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ´ | ∪ ∪ | ∪ ´

Отже, цей вірш написаний **ямбом**, бо в ньому повторюється комбінація, що складається з ненаголошеного й наголошеного складів. Комбінації складів, як уже зазначалося вище, називають *стопами*.

### Віршові розміри



У **хорéя** перший склад наголошений, а другий ненаголошений. Спробуйте побудувати схему до перших

двох рядків вірша С. Чернілевського «Теплота родинного інтиму...» і переконайтеся, що він написаний хореем.

У віршах часто трапляється **пірі́хій** — так звана допоміжна стопа. Пірихій складається з двох ненаголошених складів, він не впливає на визначення віршового розміру. Ви, напевно, помітили, що в наведених рядках вірша «Забула внучка в баби черевички...» наявний пірихій. У кінці рядків ямб чи хорей може бути неповним, тоді кажуть, що в кінці рядка **неповна стопа**.

## 5. Завдання.



1. Увідповідніть слова з їхніми лексичними значеннями.

Слово	Лексичне значення
1 досвіток	<b>А</b> час доби перед сходом сонця
2 інтим	<b>Б</b> зелені дерева, кущі, трави
3 шибя	<b>В</b> скло в рамі вікна, дверей
4 зело	<b>Г</b> вада, дефект, недолік
	<b>Д</b> близькість, задушевність

2. Вірш «Теплота родинного інтиму...» прикрашає художній образ
- А** вогню
  - Б** куряви
  - В** спорожнілої хати
  - Г** горіхового листка

3. Прочитайте уривок.

*І вийшли в небо зорі-жаровички,  
І тихо бабка посеред села*

Малесенькі дитячі черевички  
У спорожнілу хату занесла.

У цих рядках НЕМАЄ

- А епітета
- Б анафори
- В гіперболи
- Г персоніфікації



4. Визначте головне за змістом слово в кожному рядку вірша «Теплота родинного інтиму...». Виразно прочитайте вірш.

5. Наскільки вдала, на вашу думку, ілюстрація до вірша «Забула внучка в баби черевички...» (с. 83)? Що б ви в ній змінили, якби вам дали завдання проілюструвати цю поезію?

6. Визначте провідні мотиви віршів С. Чернілевського.

7. Як ви розумієте зміст речення «*І осінь їй тихенько опустила горіховий листок перед вікном*»?

8. Кожна строфа поезії «Забула внучка в баби черевички...» містить зоровий образ певного кольору. Перепишіть вірш у зошит і зафарбуйте кожну строфу відповідною барвою. Порівняйте свою розмальовку з роботами однокласників та однокласниць.



9. Напишіть чотиривірш за схемою. Визначте його віршовий розмір.

..... сонце

..... віконце

..... річка

..... стрічка



10. **Домашнє завдання.**

1. Знайдіть у вірші С. Чернілевського по два-три приклади кожного з наведених засобів художньої виразності.

*Слова зі зменшувально-пестливими суфіксами: ... ,  
... , ... .*

*Епітети: ... , ... , ... .*

*Персоніфікації: ... , ... , ... .*

*Метафори: ... , ... , ... .*

2. Вивчіть один із віршів С. Чернілевського напам'ять.
3. Перепишіть строфу з вірша Лесі Українки «Тиша морська» й виконайте завдання.

*Править хтось малим човенцем,  
Стиха весла підіймає,  
І здається, що з весельця  
Щире золото спадає.*

- А.** Визначте віршовий розмір поезії.
- Б.** Знайдіть і підкресліть рими.

### ***Подумайте й розкажіть***

- Що таке *віршовий розмір*?
- Чи складно створювати віршований текст?
- Який художній образ С. Чернілевського вам найбільше сподобався?



## § 18–19. КАЗКОВІ МОТИВИ В ПОЕЗІЯХ ІРИНИ ЖИЛЕНКО

### *Про що ви дізнаєтеся?*

- Яка знахідка може принести щастя?
- Яких кольорів, окрім білого, може бути сніг?
- Що робить гном у шафці для зберігання посуду?



### **1. Про письменницю.**

Дитинство **Ірини Жиленко (1941–2013)** припало на страшний воєнний і післявоєнний час. Саме в цей період загинули батьки дівчинки, тож її виховували бабуся та дідусь. Воєнна епоха в будь-кого асоціюється з темними й брудними кольорами. Хай там як, а творчість цієї мисткині кольорова.

Її вірші вважають найбагатшими на барви: у збірках поетеси назви кольорів ужито 1059 разів. Вона любить квіти, особливо фіалки, і захоплюється ними настільки, що навіть створила окремий літературний жанр «вірші-фіалки». А ще вона обожднює казки, адже в її віршах живуть гноми, жар-птиці, трьохсотлітні ґави й інші персонажі, які розкажуть вам свої захопливі історії.

Прочитайте поезії І. Жиленко й насолодіться багатством кольорів і художніх образів. Як, на вашу думку, можуть ставитися чорні-пречорні ґави до яскравої і барвистої жар-птиці? Із захватом, захопленням, зачаруванням чи із заздрістю й ненавистю?

## 2. Особистість і посередність.

- Прочитайте вірш І. Жиленко «**Жар-птиця**» та дайте відповідь на запитання, хто з птахів — особистість, а хто — посередність.

### **ЖАР-ПТИЦЯ (1985)**

Сусідка моя — чарівниця —  
годувала надвечір родзинками  
у клітці золоту Жар-птицю  
з очима-намистинками.

І як воно трапилось — хто його зна, —  
та тільки дверцят не замкнула вона.  
Рвонулась на волю чудесна Жар-птиця,  
і враз освітілась казково столиця.  
Летіла все вище, так гарно, так вільно,  
як в найзолотішій, найкращій мультфільмі.  
Дорослим і дітям  
яснішали лиця:  
«Як добре жити  
під сонцем Жар-птиці!»  
І тільки ота трьохсотлітня ґава,  
яка себе називала Павою

(старезна, без ока, та ще й кульгава),  
знайшла Жар-птицю непристойно яскравою.

І вся вороняча орава  
зчинила люту стрекотняву:  
«Вона яскра-яскра-яскррава!  
Таку чужу нескромну птицю  
тримать годиться  
тільки в клітці!»

Вже третій день — нема Жар-птиці.  
І людям посмутніли лица.  
О, не сумуйте. Її нема,  
бо — розумієте? — зима.  
Жар-птиця ж — птаха екзотична,  
південна, до снігів незвична.  
Ну, от і простудилась трішки.  
Лежить вона терпляче в ліжку,  
п'є молоко, клює родзинки,  
чита «Барвінок» і «Мурзилку».  
Пішли на лад у неї справи.  
І скоро знов злетить вона  
на злість лихим, кульгавим ґавам,  
на новорічну радість нам!



### **Гра «Так — ні»**

1. Ґава мала очі-намистинки.
2. Сусідка годувала Жар-птицю родзинками.
3. Чарівницею у вірші названо Жар-птицю.
4. Жар-птиці вже виповнилося 300 років.

5. Жар-птиця називала ґаву Павою.
6. Кульгавою була ґава.
7. Хвора Жар-птиця читає журнал «Барвінок».
8. У вірші згадано Різдво.

### 3. Кольоровий сніг.

Усім відомо, що сніг білого кольору. Але він може бути й іншого забарвлення: на світанку сніг ... , сонячної днини — ... , у сутінках — ... . Які слова можна поставити на місці крапок? Навряд чи ви зараз згадали зелену або фіалкову барву. А в поезії «**Підкова**» І. Жиленко зима може одягатися в зовсім несподівані кольори...

#### ПІДКОВА (1979)

Була зима. Ішов зелений сніг.  
За ним — рожевий. Потім — фіалковий.  
І раптом **протрюхикав** на коні  
Дідусь Мороз. І загубив підкову.

Та не просту. А золоту. Таким,  
на місяць схожим, серпиком лежала, —  
аж розгубились в небі літаки,  
кричали: «Мама!» — й крильцями дрижали.

А я знайшла. Сказала їй: — Світи  
тут, на вікні. Щоб все мені збулося! —  
Зійшлися і роззявили роти  
сімсот роззяв. Стоять вони і досі...

Круг них світився то зелений сніг,  
то голубий, то ніжно-фіалковий.  
Вони стояли вперто, день при дні, —  
зачарувала їх моя підкова.

Що ж, покладу підкову в чемодан,  
куплю я шубу. А тоді поїду  
в Лапландію. Хоч трішки і шкода,  
вже так і будь — віддам підкову Діду.

Оце і все. А сніг звичайним став.  
Легкий і рівний, пада, пада, пада...  
Роти закрили всі сімсот роззяв.  
І розійшлись... І полягали спати.

### До речі...

---

---

Здавна існує повір'я, що знайдена на дорозі кінська підкова приносить людині щастя.

- Виділене у вірші слово означає
  - А** розтрушувати сипкі й інші предмети
  - Б** видавати різні звуки пошепки, майже беззвучно
  - В** надзвичайно швидко пересуватися в просторі
  - Г** їхати верхи, трясучись від нешвидкого бігу коня

### 4. Життя в старому буфеті...

Чи вірите ви в те, що різні предмети у вашому домі живуть своїм життям? Вони так само, як і ви, спілкуються, дружать, запрошують на чай... Якщо не вірите, то прочитайте казковий вірш І. Жиленко «**Гном у буфеті**» та переконайтеся в цьому.

## **ГНОМ У БУФЕТІ (1985)**

Ти знаєш, у нашому домі,  
в старому буфеті, давно  
живе мій добрий знайомий —  
старенький буфетний гном.

Він знав ще дідуся хлоп'ям,  
а маму — малим дівчатком,  
гукав пустунам: «Ай-яй!»,  
слухняним давав шоколадки.

Замкнувши буфет на гачок,  
золотить на свята сервізи.  
Багріє його ковпачок  
за склом серед вазочок різних.

Він любить какао пить,  
смоктати м'ятні гостинці.  
Так довго і солодко спить  
в старій музикальній скриньці.

Навчився він чемних манер  
в одній маркізи з фарфору.  
Сказала маркіза: — Тепер  
дружити із вами не сором.

Ви просто — франтом, хоча  
втягніть у петлицю троянду.

І прошу до мене на чай  
Разом з цвіркуном-музикантом.

Століття, і друге, і третє, —  
прислухайся! — чуєш? — завжди  
клопочиться гном у буфеті,  
бормоче, зітха, шарудить.

І тупа, і плямка в куточку,  
і дзвонить в буфетні шибки.  
І в довгі засніжені ночі  
нашіптує дітям казки.

- У вірші згадано всі перелічені смаколики, ОКРІМ

- А** м'ятних льодяників
- Б** шоколадок
- В** родзинок
- Г** какао

## 5. Завдання.



1. Паву у вірші «Жар-птиця» описано словами
  - А** непристойно яскрава, з очима-намистинками
  - Б** старезна, без ока
  - В** лиха, кульгава
  - Г** золота, на місяць схожа
2. Слова «Таку чужу нескромну птицю тримать годиться тільки в клітці» промовляє
  - А** Жар-птиця
  - Б** вороняча орава

- В сусідка-чарівниця
- Г маркіза з фарфору

3. Вірш «Гном у буфеті» прикрашає художній образ
- А сонця
  - Б троянди
  - В зеленого снігу
  - Г золотої підкови



4. Охарактеризуйте Паву з вірша «Жар-птиця».
5. Чи можна вірш «Жар-птиця» назвати *казкою*? Чому? Чого він навчає?
6. Знайдіть приклади епітета й персоніфікації у вірші «Підкова».
7. Що більше зачарувало роззяв: золота підкова чи сніг, який світився різними кольорами? Як це характеризує роззяв?
8. Визначте віршовий розмір твору «Підкова».



9. Напишіть вільне есе на тему «Що таке щастя?». Проілюструйте свої думки прикладами з віршів І. Жиленко.



10. **Домашнє завдання.**

1. Знайдіть в інтернеті інформацію про Лапландію та підготуйте про неї коротке усне повідомлення.
2. **Вправа з ключем.** Заверште кожне речення одним словом. З перших букв записаних слів складіть назву українського промислового міста.
  1. Образ цвіркуна-музиканта наявний у вірші «...» (Назва твору.)
  2. «І тільки ота трьохсотлітня гава, яка себе називала Павою (старезна, без ...)» (Чого?)



3. Сусідка-чарівниця годувала Жар-птицю ... . (Чим?)
4. Авторку вірша «Підкова» звати ... . (Ім'я.)
5. Лірична героїня вірша «Підкова» для поїздки в Лапландію збирається купити ... . (Одяг.)
6. «Круг них світився то зелений сніг, то голубий, то ...» (Колір.)
7. У назвах вивчених творів І. Жиленко переважають ... . (Частина мови.)
8. Трьохсотлітня ґава називала себе ... . (Ким?)
9. Лірична героїня вірша «Підкова» вирішила відвезти знахідку в ... . (Географічна назва.)
10. Буфетний гном гукав пустунам: «...!» (Вигук.)
11. Через яскравість Жар-птиці зчинила люту скрекотняву орава ... . (Яка?)
12. У вірші «Підкова» згадано свято ... . (Назва свята.)
13. У фрагменті «...п'є молоко, клює родзинки, чита "Барвінок" ... "Мурзилку"» — на місці пропуску має бути ... . (Сполучник.)

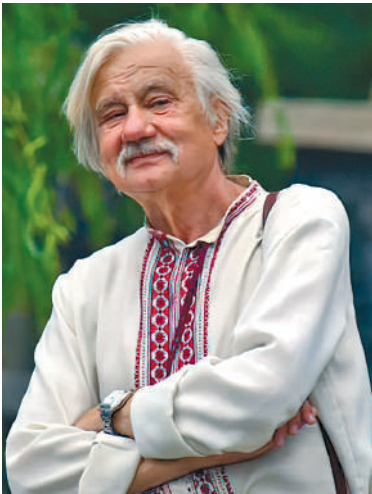
### **Подумайте й розкажіть**

- Який вірш І. Жиленко вам сподобався найбільше?
- Чи можна твори цієї поетеси назвати *казковими*? Чому?
- Який художній образ І. Жиленко вас здивував? Чим саме?

## § 20–21. КРАСА ПРИРОДИ У ТВОРАХ ІГОРЯ КАЛИНЦЯ ТА ІВАНА АНДРУСЯКА

### *Про що ви дізнаєтеся?*

- Чи бувають вірші без розділових знаків?
- Чи можете ви уявити дим у синіх джинсах?
- Як із неба замісити тісто й спекти сонячний хлібчик?



### **1. Про письменника.**

Митці — це особливі люди: вони творять художні образи, передають найтонші відчуття, здатні проникнути до найпотаємніших куточків нашої душі. Цікаво, що лише одним мистецтвом вони не обмежуються.

Токар, кочегар, бібліотекар, архіваріус, редактор журналу — ким тільки не працював талановитий український письменник **Ігор Калинець (нар. 1939 р.)**. Він написав багато віршів про явища природи, про все чудове, що навколо нас, й об'єднав їх у цикл «Дивосвіт».

### **2. Краса світу навколо нас.**

І. Калинець у своїх віршах оживлює образи стежечки, блискавки, веселки, диму, якими пробуджує в читачів любов до природи. Усі художні образи незвичайні, як і манера письма: у поезіях немає розділових знаків і

поділу тексту на окремі речення; рядки не римуються, хоча внутрішній ритм у них відчувається. У такий спосіб автор дає читацькій аудиторії великий простір для фантазії.

## **ДИВОСВІТ, АБО КНИЖЕЧКА ДЛЯ ДЗВІНКИ (1991)**

### **СТЕЖЕЧКА**

ходім зі мною  
стежечко  
обережно

не зачепися за камінець  
переступи соломку  
і під спориш не ховайся  
все одно бачу  
а там  
за городом

ого як ти виросла  
сама біжиш  
через струмок перескакуєш  
батіжком по пилюці цвяхаєш  
а суницею збочуєш  
топчеш горох при дорозі

коли б глянути  
стежко  
он з тої гори  
на всенький світ

як дзиг'а  
але ж світ красний  
голова крутиться

тільки не поспішай  
така верчена ти

## До речі...

**Стежка** символізує життєву дорогу, а також щось нове, невідоме. Це слово входить до багатьох фразеологізмів.

- Увідповідніть фразеологізми з їхніми значеннями.

Фразеологізм	Значення
1 забути стежку	<b>А</b> викликати прихильність, симпатію в кого-небудь
2 протоптати стежку	<b>Б</b> чинити так, як хтось уже це зробив
3 знайти стежку до серця	<b>В</b> зробити щось корисне для людей
4 піти уторованою стежкою	<b>Г</b> добитися певних успіхів у житті
	<b>Д</b> перестати відвідувати когось

## БЛИСКАВКА

живе собі королева  
королева темряви  
кортить їй зазирнути  
у дзеркало  
а темно

зблисне  
на мить  
світлом  
зазирне

хто на світі найгарніший  
ви ваша темність  
відкаже дзеркало  
похапцем

заспокоїться королева  
на часину  
сказано писана красуня



**Блискавка** — зигзагоподібна електрична іскра — наслідок розряду атмосферної електрики в повітрі, що буває під час грози. Якими можуть бути наслідки

від цього природного явища? Які ви знаєте правила поведження в приміщенні й надворі під час грози та блискавки?

## ВЕСЕЛКА

надягла веселка

стрічок

стрічок

як у свято

взяла коромисло

і пішла до річки

дорогою перестрів її

князенко Соняшник

із золотим черевичком

в руці

поміряла веселка

якраз на ніжку

от вони й побралися

## До речі...

**Райдуга** складається із семи кольорів, розміщених у чітко визначеному порядку: **червоний** — **помаранчевий** — **жовтий** — **зелений** — **блакитний** — **синій** — **фіолетовий**.

## КРИНИЧКА

сплю глибоко глибоко

а ще глибше

мати моя підземна

я їй про зорі розповідаю

а вона про коріння дуба

я їй про хмаринку

а вона студеним

молоком

мене поїть

я їй про метелика  
а вона  
з водяного царства  
русалку приводить

а оце  
весняна калина  
не хоче забрати  
з мене  
свою подобу

тільки сонце  
п'є  
та п'є  
калинову воду  
через золоті соломинки

## До речі...

---

---

**Криниця** — символ здоров'я, сили, багатства, родючості, святості, чистоти.

- Поміркуйте, чому народ наділив криницю саме такими символами.

## ДИМ

втік дим від вогнища  
просто у синіх джинсах  
розпатланий

та й подався у мандри  
тільки спечену картоплину  
прихопив  
по дорозі до міста

сів у трамвай  
принюхується

зітхнула кондуктор —  
осінь мені запахла

залоскотало водієві  
в носі

повернув трамвай  
і гайнув у гай

я не в той трамвай сів  
подумав дим  
і через вікно  
вистрибнув

### 3. Про письменника.



**Іван Андрусяк** (нар. 1968 р.)

виріс на Гуцульщині. Ось як згадує поет про своє дитинство: «Із шостого класу я вже чітко знав, що, коли виросту, буду письменником і працюватиму редактором у видавництві. (...) Вірші до мене приходили, відколи себе пам'ятаю (...). Десь до класу шостого назбиру-

вався вже грубий зошит написаного за рік, і я “оформлював” як нібито книжку — видавництво собі придумав, навіть логотип розробив.

Дуже любив читати, але не дитячі книжки, а передовсім поезію, і виховувався на Франкові.

...Був звичайним сільським хлопчиком, який не цурався колохатньої роботи, особливо “на пару” з дідусем. Десь тоді вже він почав учити мене правильно косити, не “на силу”, а щоб коса буквально “сама” тяла траву. Досі дуже люблю цю справу».

### 4. Неповторні образи природи.

І. Андрусяк — автор поетичних і прозових творів для дітей. У своїх поезіях показує життя птахів таким, яким ми, люди, не завжди його бачимо: лебедиха пригортає крильцем ковилу, тане в небі, а сова чистить пір'я. Поет наділяє неживі предмети властивостями людини (оживлює їх): його місяць місить тісто з неба, щоб спекти сонячний хлібчик.

## РОЗМОВА

— Літак?  
— Так!  
— У вікні?  
— Ні,  
он там.  
— Сам?  
— Не сам,  
із хмариною

темно-синьою.  
— Так то ж місяць  
небо місить,  
хлібчик сонця пече.  
— А хмара?  
— Гаряча пара  
від хлібця  
в небо тече.

## ЗОРІ Й МІСЯЦЬ

Усі сови  
попросиналися,  
із небесних зворів  
очима світяться,

лиш одна сова  
зо звору висовилася,  
над сонним ставом  
пір'я чистить.

## КОЛИСКОВА

Ой ходила лебедиха,  
та й у лузі, лу,  
пригорнула тихо-тихо  
крильцем ковилу.

Ой ходила лебедиха,  
та й у лісі, лі,  
притулилась тихо-тихо  
крильцем до землі.

Полетіла лебедиха  
понад озером,  
напувала сині очі  
синім прозором.

Золотила сиву душу  
сонцем росяним,  
жовтим колосом,  
дитинко,  
синім прозором.

Тихо-тихо лебедиха  
в небі танула  
над Україною,  
дитинко,  
над коханою.



## 5. Завдання.



1. Увідповідніть художні образи з назвами творів І. Калинця.

Художній образ	Назва твору
1 спечена картоплина	<b>А</b> «Блискавка»
2 князенко Соняшник	<b>Б</b> «Криничка»
3 горох при дорозі	<b>В</b> «Стежечка»
4 коріння дуба	<b>Г</b> «Веселка» <b>Д</b> «Дим»

2. Увідповідніть художні засоби з прикладами.

Художній засіб	Приклад
1 епітет	<b>А</b> втік дим від вогнища
2 тавтологія	<b>Б</b> із золотим черевичком в руці
3 порівняння	<b>В</b> така верчена ти як дзиґа
4 персоніфікація	<b>Г</b> усі сови попросиналися <b>Д</b> лиш одна сова зо звору висовилася

3. НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що
- А** у «Колисковій» усі сови попросиналися
  - Б** вірш «Розмова» написано у формі діалогу
  - В** поезія «Зорі й місяць» складається з двох строф
  - Г** згадані в цьому завданні твори написав І. Андрусяк



4. У чому бачить красу ліричний герой вірша І. Калинця «Стежечка»? Чи звертаєте ви увагу на стежку, якою щодня ходите до школи?
5. Кого називає *красунею* ліричний герой у вірші І. Калинця «Блискавка»? Чи згодні ви з ним?
6. Мотив якої відомої казки використав І. Калинець у вірші «Веселка»? Опишіть веселку й Соняшник.

7. Які образи ви «побачили» в поезії І. Калинця «Криничка»? Опишіть атмосферу, яка панує в цьому творі.
8. Створіть буквенний код вірша І. Калинця «Дим», розмістивши образи в тій послідовності, у якій вони з'являються у творі. Що означає цей код?



9. **Пантоміма.** Підготуйте пантоміму до одного з творів І. Калинця та І. Андрусяка<sup>1</sup>. Запропонуйте свою безсловесну виставу однокласникам та однокласницям для розпізнавання зображуваного вірша.



10. **Домашнє завдання.**

1. Проілюструйте один із віршів І. Калинця.
2. Створіть літературний паспорт до вірша І. Андрусяка «Колискова».

**Подумайте й розкажіть**

- Який художній образ І. Калинця вас здивував?
- Що незвичайного у віршах І. Калинця?
- Про що йдеться у віршах І. Андрусяка?

<sup>1</sup> Учитель/вчителька пропонує дітям вісім конвертів із прихованими назвами віршів І. Калинця та І. Андрусяка. Кожна група вибирає один конверт і готує свою пантоміму.

**Тема 3. З видимого пізнавай  
невидиме**

**§ 22–24. СМІЛИВІСТЬ І ВІДВАГА  
КОЗАКІВ У ТВОРЧОСТІ  
ВОЛОДИМИРА РУТКІВСЬКОГО**

*Про що ви дізнаєтеся?*

- Хто такий козак-характерник?
- Хто такий джура<sup>1</sup>?
- Якими були перші козаки?

**1. Про письменника.**



У характері **Володимира Рутківського (1937–2021)** поєдналися польський гонор батька та козацька міць неньки. Мати письменника була фізично сильною: коли треба було перенести колоду, вона брала-ся за товщій кінець, а випускник

школи Володя з братом Вітьком — за тонший. Ця міцність матері не раз буде відображена у творах митця.

Змалку Володя цікавився всім. Його першим відкриттям стала первісна стоянка ашельської епохи (майже 300 тис. років тому!), яку він розкопав із друзями в рідному селі. Дитинство майбутнього письменника минуло в тих місцях, де бився славет-

<sup>1</sup> *Джура* — у давнину зброєносець, помічник козацької старшини.

ний Наливайко, у краї, де народився Морозенко, — той самий, за яким плакала вся Україна.

На дитинстві В. Рутківського позначилися дві обставини: війна (окупація і голодні часи) та історія. Саме ці чинники стали поштовхом до написання головних творів його життя, серед яких і повість **«Джури козака Швайки»**. Прочитавши її другу частину **«На козацьких островах»**, ви ознайомитеся з дивовижними пригодами Грицика та малого волхва<sup>1</sup> Санька. Події відбуваються в 1487 р. — час, коли вже зародилося на наших землях козацьке плем'я, яке боронило свій край від татарських нападників.

## **2. Санько, Грицик, Швайка та вовк Барвінок.**

- Прочитайте перші три глави повісті («Це був Тишкевич!», «Тишкевич», «Допит») і виконайте завдання.

### **ДЖУРИ КОЗАКА ШВАЙКИ (2007)**

*Повість*

*(Скорочено)*

**ЧАСТИНА ДРУГА**

### **НА КОЗАЦЬКИХ ОСТРОВАХ**

Дванадцятилітні Сашко (єдиний син у матері) і сирота Грицик вимушені були покинути рідну Воронівку через переслідування їх паном Кобильським (вони налякали челядників цього пана, аби врятувати односельців). Хлопчики пішли з дому на кілька днів, а затрималися в Подніпров'ї на тривалий час. Вони познайомилися з мужнім козаком Пилипом Швайкою, ім'я якого наганяло жах на татар-нападників...

<sup>1</sup> *Волхв* — ворожбит, чарівник.

## Це був Тишкевич!

З несподіванки звір відсахнувся від Грицика. Мабуть, він у житті ще ні разу не чув такого вереску. Про всяк випадок вовк примирливо крутнув хвостом-полінякою, мовби хотів сказати: «Що ти, хлопче? Сам же покликав!»

Поруч здригнувся й здушено зойкнув Санько. Розбудили його холодні бризки, що долетіли від вовка.

А від багаття до них уже поспішали козаки. Попереду, вихоплюючи шаблю з піхов, біг Швайка. За ним із ломакою в руках поспішав вогненночубий Мацик.

Проте дивина — звір чомусь не злякався ані вогненного Мацика, ані шаблюки у Швайкових руках. Навпаки — він ще приязніше замахав хвостом та облизнувся.

Проте козаки ще не звикли до темряви й нічого не бачили.

— Що тут трапилось? — запитав Швайка.

— Он... — пробелькотів Грицик і тицьнув у вовка: — Виліз із води... Я думав, що то пес...

Грицик був переконаний, що Швайка негайно підніме шаблюку та кинеться на лютого звіра (...)

Проте Швайка не гарикнув і не замахнувся шаблюкою. Навпаки, придивившись до звіра, він уклав її в піхви, а тоді розвів руки так, мовби зустрів найкращого друга.

— Барвінку, — сказав він, — братику мій сіренький!

І вовк, цей здоровецький хижак із страшними іклами, повівся, мов цуценятко. Він тонко заскавулів і кинувся Швайці на груди. (...)

— Барвінку, — лагідно примовляв він. Потім звернувся до Санька з Грициком: — Вовків, хлоп'ята, треба остерігатися, але тільки не цього. Якщо, звісно, ви не татари.



Наперед пробився рудий Мацик. Він присів перед вовком і запитав:

*М. Паленко. Ілюстрація до повісті В. Рутківського «Джури козака Швайки»*

— То це ти врятував мені життя? От спасибі, друже. Навіть не знаю, як тобі й дякувати. (...)

Мацик дивився на Барвінка та всміхався.

— Добре, що я згадав, як ти нацьковував його на тих песиголовців, — звернувся він до Швайки, — а то б уже давно годував раків.

— Згадав, та не те, — заперечив Пилип. — То ти на коня, схоже, нацькував, а на татарина треба інакше. Ось так...

І Швайка коротко, по-особливому свиснув. Тієї миті Барвінок скочив на ноги. (...)

— Заспокойся, Барвінку, — поспішно мовив Швайка. — То я пожартував.

Вовк із докором поглянув на свого хазяїна, і якби міг говорити, то, певно, сказав би: «Ну й дурні ж твої жарти, хазяїне!» (...)

Він зітхнув, поклав велику голову на Швайчине коліно та заходився оглядати присутніх. Нарешті його погляд зупинився на Санькові. А той, у свою чергу,

дивився на Барвінка й дивувався, як може подобатися звір, котрого хвилину тому боявся до смерті.

«Ти ж гарний вовк, — подумки звернувся Санько до Барвінка. — Ти сильний, прудкий і теж не любиш татар...»

Вовк насторожився. Якусь мить він пильно вдивлявся в Санькові очі. Тоді на знак згоди стукнув полінякою-хвостом по землі. Скидалося на те, що він читає Санькові думки.

«Шкода, що ми з тобою незнайомі, — думав далі Санько. — А я хотів би, щоб у мене був такий друг...»

Зненацька Барвінок підвівся, підійшов до Санька й лизнув його в обличчя.

— Ти що? — здивувався Швайка. — На тебе, Барвінку, це не схоже. Чи ви знайомі?

— Та ні-і, — зніяковів Санько. — Я ото... подумав, який він гарний, і подумки сказав йому про це.

(...) Швайка якось по-особливому глянув на Санька. Так дивляться на те, що не вкладається в розум звичайної людини. (...)

На Санька, здається, він більше не звертав уваги. Лише час від часу хлопець відчував на собі його хоч і миттєвий, проте чіпкий та насторожений погляд.

А за багаттям усе ще точилися розмови.

— От би знати, що то за сволота займається грабунками, — промовив Левко Заярний. — Ет, піймати б такого — зуби по всьому лугу розлетілися б!

І тут Санька ніби блискавкою вразило. Зуби!

— А я знаю, хто це був, — вихопилося в нього. — Тишкевич це був, от хто! Він служить у пана Кобильського.

Козаки вражено втупилися в хлопця.

— Звідкіля ти це знаєш? — запитав Байлем.

— Він зубом цвикав, — пояснив Санько, — коли маму до льоху ховав. І той, старший із тих, хто на вас напав, теж цвикав.

— Ай справді! — вигукнув Грицик. — І голос у нього знайомий. А я, Саньку, усе думав, коли ми ховалися, де я чув цей голос.

— Ану, розкажіть, що знаєте, — зажадав Швайка.

Коли хлопці замовкли, Байлем сповільна проказав:

— Так от чому хлопці зезали невідомо куди. Минулого літа михайлівських не дорахувалися. Позаминулого — двох драбівських не стало, одного з Мойсинців і з Ірклієва... Тепер усе зрозуміло. Вивідають, хто сам чи в малому гурті промишляв, — і хапають за горлянку. А здобич човнами по Дніпру відвозять.

— А як вони дізнаються, хто сам, а хто у великому гурті промишляв? — поцікавився Перепічка.

— Якось дізнаються...

Швайка в цю розмову не встрягав. Він про щось замислився. І, здається, думки його витали далеко від цього острова. Потім, нібито знічев'я, він дістав із кишені реп'яховий клубочок і видобув із нього тонку полотняну смужку. Тоді так само байдуже, ніби шматочок березової кори, розгорнув її та заходився роздивлятися якісь закарлючки. Потім кинув смужку у вогнище.

Ніхто з воронівців не звернув ніякої уваги на ці Швайкові дії. Вони придумували для Тишкевича найстрашніші кари — звісно, коли той потрапить їм до рук. Лише зіркі Грицикові очі стежили за кожним рухом



Швайки. І коли смужка згоріла у вогнищі, Грицик нахилився до товаришевого вуха й прошепотів:

— А я знаю, чому Барвінок прибіг саме сюди. Він приніс Пилипові якусь звістку. (...)

Нарешті Швайка озвався:

— А в мене, хлопці, кепська новина для вас. Учора татари побували під Воронівкою.

Навколо багаття запала глибока мовчанка. Що таке татарський напад — знали всі. І чим він закінчується — теж знали.

Удосвіта дорослі вибралися з острова. Вирішили все ж простежити, як татари з полоненими будуть переправлятися через річку Псел. Може, і вдасться чимось допомогти землякам, котрі потрапили в біду. Санько з Грициком теж поривалися піти з козаками, проте їх залишили разом із Барвінком стерегти острів.

### **Тишкевич**

Наблизившись до острова, Тишкевич зупинився й довго оглядав його. Нарешті гукнув:

— Гей, є хто-небудь?

Йому ніхто не відповів. Тільки в Барвінка, що приліг біля хлопців, ще більше настовбурчилася шерсть. Санько поклав руку йому на шию.

— Спокійно, Барвінку, — прошепотів він. — Може, погукають, та й попливуть далі.

Проте прибульці, здається, пливти далі не збиралися. Вони зачекали ще трохи. Тоді один із них, невисокий товстун, упівголоса мовив:

— Здається, тут нікого немає.

— Подивимося, — відказав Тишкевич. (...)

У кілька помахів весла він пристав до берега. Якусь мить прибульці стояли непорушно. Тоді, тримаючи наготові шаблі, подалися в глиб острова. Незабаром вони зчезли за кущами. Лише час від часу до хлопців долинали їхні приглушені голоси.

— О, вогнище! — вигукнув один. — І, здається, курінь. Цікаво, що в ньому?

— Не заходь, — почувся голос Тишкевича, — устигнеш із козами на торг.

— І коні тут були, — відгукнувся з іншого краю третій. — Слідів на десяток коней набереться. (...)

— Цікаво, куди вони могли дітися? — запитав низенький товстун. — Коли б неподалік ловили рибу чи били звіра, коні стояли б тут.

— А я здогадуюся, — відказав наймолодший. У нього був шрам через усе обличчя й меткі очиці. — Напевно, подалися вистежувати татарву. Сподіваються відбити когось зі своїх. Отак, як минулого року. Еге ж, пане Юзефе?

Тишкевич повагом хитнув головою.

— Схоже на те, — сказав він. — І повернуться не раніше, аніж завтра.

— Правильно, — згодився молодик.

— Отож слухайте мене. Ви зараз попливете далі. Там, за версту, повинен бути ще один острівець.

— Це той, де ми застукали михайлівських роззяв? — запитав товстун.

— Той самий. Коли щось знайдете, заберіть — і не гайно сюди. А я поки тут похазяйную. (...)

За хвилину один із човнів щез за верболозом. Тишкевич провів їх похмурим поглядом, тоді ще раз роззирнувся довкола та неквапом рушив до куреня.

І тоді з-під ожинових кущів вигулькнули дві хлоп'ячі голови й одна вовча.

— Що будемо робити? — збуджено запитав Грицик. — Може, нацькувати Барвінка?

Санько заперечливо похитав головою:

— Ні. Тишкевич зараз насторожі. Ще, не приведи боже, шаблю Барвінка зачепить. Давай зачекаємо, допоки він трохи заспокоїться.

Тієї миті з куреня долинув тріск. Напевно, Тишкевич відламав якусь тичку. Затим долинуло радісне бубоніння:

— З пів сотні, не менше!

За хвилину Тишкевич вийшов із куреня. Став проти сонця й заходився розглядати в'язку лискучих бобрових шкур. (...)

З верболозу вигулькнув Барвінок. На животі підповз до хлопців і запитально зиркнув на Санька. «Наказуй, малий хазяїне, — промовляв увесь його вигляд. — Ну, чому ж мовчиш?»

А Санько й справді мовчав. Звісно, найлегше було б нацькувати Барвінка на злодія. Але дивитися, як вовк шматуватиме людину, навіть коли ця людина Тишкевич... Ні, то було понад його сили. Мабуть, про це думав і Грицик. Нараз очі його збуджено зблиснули.

— Слухай, Саньку, а давай візьмемо його в полон! — прошепотів він.

— А як же ти його візьмеш? — засумнівався Санько. — Якби ж хто був із дорослих...

— А Барвінок навіщо? І лука в Тишкевича немає. А наші в кущах залишилися. А зробимо ми так... (...)

За хвилину хлопці напригинці прокралися до Тишкевичевого човна й заховали його в очеретах. Тоді взяли луки, і Грицик, уже не криючись, рушив до куреня, де досі вовтузився Тишкевич. А Санько з Барвінком зачалися за ожиновими кущами неподалік від входу.

— Вийдете, як покличу, — наказав їм Грицик.

Він підійшов до куреня, зазирнув в отвір і спитав:

— Дядьку, а що ви тут робите?

Тишкевич смикнувся та блискавично вихопив ніж. Якийсь час міряв поглядом забрьоханого худорлявого хлопчину, що тримав наготові лука, і не міг вичавити із себе жодного слова.

— А... звідки ти взявся? — нарешті запитав він.

— Я до дядька приплив у гості, — відповів Грицик. — Він давно мене запрошував. Аж дивлюся — хтось чужий порається в його курені. Ви хто будете?

— Я... це... ох, і налякав ти мене, хлопче! — почав Тишкевич, помалу наближаючись до Грицика. — Я подумав, було, що це татарин якийсь...

Його рука все ще стискала руків'я ножа.

— Не підходьте! — наказав Грицик і відступив на кілька кроків.

— Та ти що — не впізнав мене? — здивовано запитав Тишкевич. (...) — Я ж товариш твого дядька, — сказав він. — Минулого року приїжджав до нього. Невже він тобі не казав?



*М. Паленко. Ілюстрація до повісті В. Рутківського «Джури козака Швайки»*

— Не підходьте, — повторив Грицик, піднімаючи лука.

Проте Тишкевич начебто й не чув його слів. Він без поспіху наближався до Грицика, і хоча посмішка все ще грала на його вустах, очі наливалися жорстокістю.

— То оце теж приїхав, та, бач, не застав свого найліпшого друга, — продовжував він. — Та чого ти тікаєш, хлопче? Не бійся, я ж тобі нічого поганого не зроблю. Давай краще посидимо на травичці та почекаємо твого дядька. Я, знаєш, скільки веселих історій можу розказати про нього! О, твій дядько...

Тишкевич уже був за якийсь крок від Грицика.

— Саньку! — гукнув Грицик і націлив лука на Тишкевичеві груди.

Тишкевич озирнувся, і його щелепа повільно поповзла вниз. Звісно, не Санька він злякався й не його лука. Тишкевич не вірив, що стріли дитячого лука можуть пронизати його наскрізь. (...)

Ні, так налякав Тишкевича звір, що з'явився одночасно з другим хлопцем. (...)

Тишкевич стиснув пальці на колодці ножа. У вовка настовбурчилася шерсть. Тишкевич повільно опустив руку вздовж тіла. З одним вовком він, може, і впорався б. І з двома хлопцями теж, але одночасно з усіма...

— Та ви що, хлопці, — спробував він посміхнутися. — Людина до вас у гості, а ви...

— Пізнаєте цього вовка? — запитав Грицик. — Це той, що розірвав коня, коли ви грабували Мацика. (...)

— Якого Мацика, якого коня? — запитав він. — Щось ви мене не за того маєте. Я тут, хлопці, уперше. Ні, удруге. Минулого літа теж був.

— Неправда, — сказав Грицик.

— Та щоб мене грім побив! — вигукнув Тишкевич. — Щоб мене нечиста взяла!

Санько розгублено поглянув на Грицика. Грицик вирячився на Санька. Вони вже ладні були засумніватися в тому, Тишкевич це перед ними чи, може, хтось інший. Бо ж самого Тишкевича вони бачили лише мигцем та як слід придивитися не встигли. Та й чи мало є людей на світі, схожих один на одного? (...)

Проте збити Грицика з пантелику було не так просто.

— Е, ні, — сказав він. — Може, ви прикидаєтеся не тим, ким є насправді. Ви краще скажіть, як зовуть мого дядька!

— Демидом, — не замислюючись, відказав той, кого хлопці якусь мить тому мали за Тишкевича.

— А от і ні! — вигукнув Грицик. — Саньку, усе ясно!

— Дивно, — похитав головою Тишкевич. — Невже я помилився? Та ж ні. Здається, й острів цей, і берег... Може, я не туди потрапив, га?

І знову хлопці занепокоєно презирнулися. Справді, може ж людина заблудитися в цих очеретах? (...)

Один лише Барвінок і не думав розгублюватися. Його хижі очі пильно стежили за кожним рухом прибульця.

— Відпустіть мене, хлопці, — сказав незнайомиць. — Годі дурня клеїти.

Грицик завагався. Він зняв стрілу з тятиви й почув нею литку. Ну, які докази того, що перед ним не Тишкевич, а зовсім інша людина? Єдине, що Грицикові запам'яталося, це Тишкевичеве цвикання зубом. Проте чи мало в кого може заболіти зуб? Он минулого місяця Грицик теж цвикав майже тиждень. (...)

— Давайте зробимо так, — запропонував Грицик. — Ми зв'яжемо вам руки, і ви посидите в курені. А приїдуть наші — самі розберуться.

— Та ви що — з глузду з'їхали? — обурився незнайомиць і знову ступив уперед.

— Ані руш! — вигукнув Грицик і підняв лука.

Барвінок, не чекаючи Санькової команди, напружинився для стрибка.

Незнайомиць скопив очима в його бік, потім знизав плечима та заклав руки за спину.

— Ну що ж, зв'язуйте, — згодився він. (...) — Глядіть же, хлопці, — востаннє попередив він. — Ой, і биті будете! А мені що? Я і почекаю...

Хлопці зачинили за незнайомцем двері. За хвилину з куреня долинуло гучне хропіння...

Уже вечоріло, коли друзі незнайомця повернулися вгору Дніпром. (...) Вони зупинилися біля піщаної коси. Молодший свиснув. Потім трохи почекав і ще раз свиснув. Тоді погукав:

— Пане Юзефе!

Йому ніхто не відповів.

— Мабуть, заснув, — висловив здогад товстун. — Доведеться сходити на берег.

Він підвівся на колінах і закликав, бо побачив, як через галявину переходив якийсь хлопчина.

— Що за чортівня? — вражено пробурмотів він. — Поглянь-но, Сидоре.

— Хлопчисько! — здивувався Сидір. — Звідкіля його занесло?

Хлопчина зупинився по інший бік піщаної коси й, у свою чергу, утупився в прибульців.

— Е-е... це саме... звідкіля ти взявся? — запитав товстун.

— А ми тут живемо, — відказав хлопчина. — З дядьком. І його товариші теж тут живуть.

— Кхе... он як... А де ж вони? Нам би той... побалакати треба.

— Вони незабаром повернуться, — відказав хлопчина. — Вони тут спіймали одного злодія та відвезли...

— Куди? — запитав молодший.

— До Швайки.

Товстун завмер із роззявленим ротом. Тоді повернувся до молодшого й верескнув:

— Жени!

Але той і так уже налягав на весла, аж ті почали вгинатися. За хвилину все затихло. Лише чути було, як у курені щось невиразне пробурмотів в'язень.



## Допит

Повернулися всі. Затрималися лише Швайка з Мациком. Під час нападу вдалося звільнити з десяток полонених, і зараз бувалі козаки подалися показувати їм найбезпечніший шлях додому (...).

Коли козаки підійшли до куреня, Барвінок знудьговано позіхнув і шмигнув у кущі. Хазяїн наказував йому стерегти острів від чужих, а від своїх — не наказував.

В'язень, кліпаючи очима, вийшов із куреня.

— Ти хто такий? — запитав Байлем.

— Потім скажу, — відказав в'язень. — Спочатку дайте пити... (...)

— Хто я такий, питаєте? — І кивнув на хлопців, які знічено переминалися з ноги на ногу. — Ото в них краще поцікавтеся. Вони, бач, думають, що я якийсь Тишкевич. А я того Тишкевича й в очі не бачив. Мені треба до Демида, товариша мого давнього. Чули про такого?

Василь Байлемів замислився:

— Здається, чув. Тільки він далеко звідсіля. Десь унизу оселився й не на острові, а в плавнях... То ти таки не Тишкевич?

— І не був ніколи. Я — Семен Задорожний із Байбузівки, є таке село за Черкасами. Може, чули? Ну от. Вирішили ми з друзями моїми до Демида дістатися, теж трохи покозакувати. От. А сюди я зайшов, аби запитати, де той бісів Демид оселився цього літа.

— А хутро хто брав? — запитав Грицик.

— Яке хутро? — здивувався в'язень. — Що ти мелеш, хлопче?

— Воно на місці, — сказав Одуд. — Я щойно дивився.

— От бачите... — В'язень широко розвів руками та посміхнувся.

Воронівці дивилися на нього й не знали, як їм бути. Ніхто з них Тишкевича в очі не бачив, бо прибився він до пана Кобильського лише цієї весни. Та й не схожий він на старшого челядника. Доброго пана й за версту видно — груди вперед і на землю гидує дивитися. А цей — на звичайного дядька схожий. Неголений, у пошматованій одежі. Ні, щось воно не так...

— Що скажете, хлопці? — звернувся Байлем до друзів. — То Тишкевич це чи ні?

Грицик заходився копирсатися ногою в траві. Нарешті відказав:

— Він схожий на нього. І це... голос майже такий. І зубом цвикав.

— Та коли ж це я цвикав, хлопче? — здивувався в'язень. — Ну, було колись, коли зуб заболів. А зараз, слава тобі, Господи, уже рік як не цвикаю.

— А ти що скажеш? — звернувся Байлем до Санька. Санько облизав уста. Чомусь йому стало спекотно.

— Мені здається, що це Тишкевич, — сказав він.

— О! Здається, — засміявся в'язень. — Мені теж інколи здається, що я турецький султан.

Воронівці пирхнули. Дуже вже мало цей забр'юханий чолов'яга був схожий на турецького султана.

— Може, і справді наші голуби трохи того... — почав Левко Заярний. — Може, і справді, людина не винна, а ви на нього з вовком...

— Та Господи! — вигукнув в'язень. — Мало що в житті буває. Ви на хлопців не дуже тисніть. Тут, знаєте, краще вже перестаратися, ніж потім сто літ раків пекти.

— А чому ж ваші друзі так утікали, коли я сказав їм, що вас повіз Швайка? — З останніх сил стояв на своєму Грицик.

— Еге ж, чому? — запитав і Левко Заярний.

— Дуже просто, — відказав в'язень. — Про тутешні місця таке розповідають, що й у хороброго жижки можуть затруситися. А мої друзяки, чесно кажучи, не з хороброго десятка.

Воронівці заворушилися. Вони зрозуміли, що хлопці добряче-таки помилилися.

— То що будемо із цим... Семеном робити? — запитав у товариства Байлем. — Відпустимо, чи як? (...)

— А я думаю, що треба дочекатися Мацика зі Швайкою, — сказав Левко Заярний. — Як вони скажуть, так тому й бути.

— Правду кажеш, — згодився Байлем. — Так що, Семене, чи як там тебе, посидь із нами ще трохи. Заодно й нашого кулішу скуштуєш.

Спочатку в'язень хотів було заперечити. Та, подумавши, лише махнув рукою та рушив до багаття, над яким уже висів казан.

Він виявився людиною балакучою і знав безліч історій. Та таких, що воронівці часом аж животи надривали.

А коли доспів куліш, вони забули про все на світі й

посунули до казана. Якийсь час ложки прудко бігали від рота до рота, аж поки Байлем сказав:

— Смачний куліш! А ти, Семене, чому не їси?

Усі озирнулися туди, де тільки-но сидів в'язень. Проте його там уже не було. А за якусь хвилю за верболозом пролунав стукіт копит, згодом щось лунко шубовснуло у воду.

Коли воронівці схопилися на ноги й, заважаючи один одному, кинулися до води, — утікач уже досяг протилежного берега.

Ще мить — і він щез в очеретах.

### 3. Завдання.



1. Які факти з дитинства В. Рутківського свідчать про інтерес письменника до історії?
2. У якому столітті відбуваються події твору? Що ви знаєте про цей час в Україні?
3. Поясніть значення слів *джура*, *волхв*, *характерник*.
4. Розкажіть, якими ви побачили Санька й Грицика. Що в них спільне, а що відмінне?
5. В одній із глав твору Швайка на час своєї відсутності призначив Барвінкові за господаря Санька. Чому саме його, а не Грицика?
6. Пригадайте, у якому творі, що ви читали в 5-му класі, головний герой теж товаришував із вовком. Чим відмінні ситуації в згаданому й щойно прочитаному творах?
7. Охарактеризуйте Тишкевича та його попутників.



8. Доведіть конкретними прикладами з тексту, що козаки були великими оптимістами й жартівниками.

9. Перекажіть фрагмент твору, у якому Грицик і Санько взяли в полон Тишкевича й утримували його до повернення козаків.



**10. Домашнє завдання.**

Випишіть із прочитаного тексту невідомі слова в зошит.

**4. Про гонитву в степу й Санька-характерника.**

- Прочитайте глави «Гонитва» й «Санькова ворожба» та виконайте завдання.

**Гонитва**

Першим отямився Байлем.

— На коні! — гукнув він.

Проте коні не давалися до рук. Вони злякалися вовка.

— Що ж ти його не встеріг? — гукнув до нього Заярний.

Барвінок ображено зиркнув на нього, немовби хотів сказати: «Я стеріг, коли треба було, а от ви куди дивилися?»

Зрештою коней удалося осідлати. Вершники дружно шубовснули у воду. (...)

У хапанині ніхто з дорослих не завважив, як Санько з Грициком теж скочили на коней.

За плавнями воронівці притримали коней. Утікача й слід пропав. І невідомо, у який бік він подався. Було темно. Місяць ще тільки збирався сходити на небо.

— Гайда туди! — сказав Заярний та махнув рукою вниз за течією.

— Що йому там робити? — заперечив Володко Кривопичко. — Там же татари! А коли то й справді Тишкевич, то він подався до свого пана Кобильського. Он туди.

І Кривопичко змахнув рукою проти течії. (...)

— Незабаром розвидниться, — сказав Байлем. — Отоді, може, і слід побачимо. Ет, забратися б зараз на високу могилу, звідтіля видно все як на долоні!

— Воно було б гарно, — зауважив Левко. — Тільки де ж ти її візьмеш? О, а це ще хто?

Воронівці прикинули. З півночі до них долетів неспішний тупіт копит. А ще за хвилину в напівтемряві вималювалися постаті двох вершників. Левко, у якого було найзіркіше око, придивився до них і радо вигукнув:

— Швайка з Мациком! От добре, що ви повернулися!

— Щось трапилось? — запитав Швайка.

Вислухавши плутану розповідь, Пилип звелів:

— Негайно забирайтеся з острова! Щоб і духу там вашого не було! І слухайте Мацика. Він знає, куди податися.

— А ти? — запитав Мацик.

— А я — за ним!

Швайка розвернув Вітрика й пустив його вчвал. Не вниз за дніпровою течією, не вгору, у бік Сули, — а прямісінько у відкритий степ, назустріч місяцю.

Воронівці вражено дивилися йому вслід. Вони навіть не звернули уваги на те, що повз них на татар-

ських коненятах пролетіли Санько з Грициком. Один лише Мацик устиг вигукнути:

— Ви куди?

Проте хлопці вдали, нібито нічого не почули.

Мацик сердито сплюнув і повернув свого коня в бік плавнів.

— Гайда за мною, — звелів він. — Будемо перебратися на Зміїний острів. (...)

Роса випала скупю. І все ж при світлі місяця, що підбився вже досить високо, було виразно видно темний слід. То був слід Тишкевичевого коня.

І по тому сліду зараз гнало трійко вершників.

Далеко попереду летів на своєму Вітрику козацький вивідник Пилип Швайка. (...)

Лише вчора Швайка довідався, що Тишкевич служить двом господарям одночасно. І тепер йому стало зрозуміло й те, чому ординці з такою легкістю обминають озброєні ватаги присульських козаків, і те, чому десятками щезають невідомо-куди вільні люди, що поселилися в плавнях. Як, зрештою, і нез'ясована до сьогодні загибель десятків відчайдухів, що зголосилися розводити дими тривоги на татарському прикордонні.

Так, усе це була робота того негідника Тишкевича. І добре, коли тільки його.

Сам же Тишкевич, як довідався Швайка, до минулої осені служив якомусь вельможному київському шляхтичеві. Проте не стільки було того служіння, скільки розбишакування на нічних шляхах. А коли його вивели на чисту воду — устиг перебратися на лівий берег Дніпра та якимось дивом втерся в довіру до пана

Кобильського. І нічого тепер не доведеш, бо тих, хто його викрив, уже немає серед живих.

— Але постривай... недовго тобі залишилося ряст топтати, — шепотів Швайка, пильно вдивляючись у миготливу сріблясту імлу. — Від нас із Вітриком ще ніхто не втікав...

А Тишкевич нещадно шмагав свого й так украй знесилоного коника. Раз по раз озирався назад, і на його видовженому обличчі було видно тваринний жах. Кілька хвилин тому він завважив позад себе темну рухливу цятку. І цятка ця невблаганно збільшувалася. Тишкевич ще не міг розгледіти обличчя того, хто за ним женеться, та все ж чомусь був переконаний, що наздоганяє його саме Швайка. Бо й у всьому Придніпров'ї немає такого коня, на якому можна було б утекти від нього. А ще ординці казали, буцімто Швайка — вовкулака й навіть удень може перекинутися на вовка.

Правда це чи ні, Тишкевич не знав, а от що вовки йому вірно служать — у цьому він устиг переконатися на власній шкірі.

— Та жени ж ти, здохлятино! — гарикнув Тишкевич на коня, з якого й так клаптями летіла піна. Й озирнувся назад у жахній підозрі, що його переслідувач уже перекинувся вовком. Проте той, як і раніше, мчав по його сліду верхи на коні, і відстань між ними значно скоротилася. Якщо нічого не трапиться, за якусь часину Швайка наздожене його, Тишкевича...

А ще Тишкевич завважив, що слідом за Швайкою мчать двійко вершників. Точніше, вершників не було



видно. Здавалося, що степом котяться двійко коненят з якимись клуночками на спині. (...)

Зненацька Тишкевич згадав про те, що геть вилетіло йому з голови. Десь тут, неподалік, має бути сторожовий загін Ісламбека — того, з яким у Тишкевича не раз і не двічі були спільні справи. (...) Він звертав туди, де полюбляв зупинятися на ночівлю Ісламбек. (...)

На якусь мить утікач та його переслідувач щезли за байраком. А коли хлопці знову їх побачили, то втікач вибирався з мілкої, геть замуленої річечки, а Швайка лише наближався до неї.

На щастя, річечка перед хлопцями входила у тверді береги й подолати її було нескладно. Тож коли друзі наблизилися до Швайки, Вітрик тільки вибирався з грузької багнюки.

— Ви? — вражено скрикнув Швайка. — Щось трапилося?

— Нічого не трапилося, — відказав Грицик. — Ми хочемо тобі допомагати.

— Геть звідсіля! — гримнув Швайка. — Вас ще тут бракувало!

І знову помчав за Тишкевичем. Якусь мить Грицик вагався. Тоді вперто стріпнув головою та подався слідом. За ним кинувся Санько, бо нічого іншого йому не залишалося.

«Ми ж не просто так гуляємо, — міркував він про себе, мовби сперечаючись із розлютованим Швайкою. — Може, нам удасться чимось допомогти Пилипові, до того ж — не залишатися ж нам самим у степу...»

Мабуть, про те саме подумав і Швайка, бо за якусь хвилю махнув рукою, запрошуючи хлопців за собою. (...)

А гонитва тривала. Невтомний Вітрик знову наздоганяв Тишкевичевого коня. На обрії темно зринув високий пагорб, і Тишкевич звернув до нього. Однак на вершину не піднявся, а обминув її низом і щез у чагарях.

Але Швайці ці маленькі хитрощі були добре знайомі. Зазвичай утікач по той бік пагорба спішувався та піднімався наверх. А там десь запаювався, діставав лука — і тоді вже переслідувачу було непереливки. Сам Швайка стільки разів чинив так само, що й з ліку збився. І, як не дивно, хтось-таки потрапляв у таку просту пастку.

Проте цього разу не його наздоганяли, а він сам був переслідувачем. Він хотів досягти вершини першим. Не озираючись, махнув хлопцям, щоб ті трималися позаду.

Та за кілька кроків до верха Швайка випростався й люто гупнув ногою. У просвітах між кущів він побачив Тишкевича, що, як і раніше, нахльостував коня. Тишкевич виявився хитрішим: доки Швайка скрадався схилом, той знову вихопився далеко наперед.

— Усе одно наздожену, — пробурмотів Швайка. — Від Вітрика ще ніхто не втікав.

Та перш ніж підкликати вірного коня, Швайка підійшов до східного краю пагорба, визирнув із кущів, і мимовільний стогін вирвався в нього з грудей.

Далеко попереду палахкотіли багаття. Не було жодного сумніву в тому, кому вони належать. І Тишкевич прямував саме в той бік. Він був уже на півдорозі між пагорбом і татарським станом.

Навколо багать здійнялася метушня. Кілька постатей скочили на коней та подалися назустріч Тишкевичу.

### **Санькова ворожба**

Швайка вже знав, що буде далі. Зараз татари оточать Тишкевича й поведуть його до свого старшого. А тоді не встигнеш і до ста порахувати, як той зметикуює, у чому справа. Потім із табору вилетить десятків зо два переслідувачів на свіжих конях. І тоді Вітрикові буде непереливки. Та не про себе подумав у цю мить Швайка. За себе він турбувався щонайменше. Непокоїла його доля цих двох маленьких дурників, що зопалу встряли в таку недитячу гру. (...)

Що ж робити? Як їм допомогти?

Нараз обличчя Швайки просвітліло. Посвистом він підкликав до себе Вітрика. Тоді скочив на нього й, не криючись, вилетів на вершечок пагорба. А там застиг, ніби вперше угледів татарський стан. Отже, він не помилявся: кілька десятків степняків хапливо сіддали своїх коней... Тоді крутнув Вітрика, злетів із пагорба й наказав хлопцям, що зупинилися біля шипшинових кущів:

— Злазьте з коней! Та швидше, біс би вас побрав!

Сам теж зіскочив із Вітрика. На ходу видобув із кишені якусь скіпку та вплив її у Вітрикову гриву. Тоді поплескав свого чотириноного друга по мокрому крупу та звелів:

— До Кудьми, Вітрику! Жени до діда!

Вітрик коротко заіржав і з місця перейшов на чвал. Татарські коненята спершу опиралися, зворотна дорога їх не вабила. Проте Швайка так уперіщив спочатку одного, а тоді іншого складеним арканом по спині, що ті, мов із пращі, рвонули вслід за Вітриком.

— А як же ми? — крикнув Грицик.

Проте Швайка вже прошкував до кущів, що збігали з пагорба.

— Гайда за мною! — звелів він хлопцям. — Тримайтеся тіні, та не волочіть ноги по траві! (...) — Ховайтеся сюди! Пригніть гілля й не висовуйте свої кирпи. Ось так.

А сам обережно (...) розгорнув гілки колючого глоду, ковзнув усередину куща й завмер.

Хлопці нічого не розуміли. Чому Швайка відмовився від погоні за Тишкевичем? Навіщо відіслав коней, а сам заховав їх у крем'янистій вимоїні під розлогим кущем? (...)

Здалеку долинув тупіт десятків коней. Ще мить — і з-за пагорба вискочили татари. Передній пронизливо скрикнув і показав удалину, де виднілися три невіразні цятки. Вони пролітали повз вимоїну то по лівий бік, то по правий, а копита одного коня вдарили землю майже перед самісіньким Грициковим носом.

І знову все стихло, мовби й не було нічого. Хлопці збиралися звестися на ноги, проте сердитий шепіт Швайки примусив їх, як і раніше, притиснутися обличчям до землі.

— Ще рано, — сказав Швайка та трохи згодом додав: — Ну, хлоп'ята, ми з вами ледь-ледь не вскочили в халепу. Ет, дав би я вам добрячого чосу! Ну, звідкіля ви звалилися на мою голову?

Грицик винувато шморгнув носом. А Санько мовби й не почув тих Швайкових слів.

— А чому ми відпустили коней? — запитав він.

— А тому, — сердито відказав Швайка, — бо все одно б не втекли. У них коні свіжі. Та поки вони ганятимуться за нашими, може, щось і вдасться придумати... Ц-с-с-с...

На вершину пагорба виїхало з десяток вершників. Поміж ними виднілася постать Тишкевича. Він важко дихав — мабуть, досі не міг оговтатися після погоні.

Певний час вершники пильно вдивлялися в степ.

— Гарно йдуть, — схвально промовив тлустий, приземкуватий татарин у круглій шапці. — Гарно.

«Ісламбек, — здогадався Швайка. — Так, це саме він — хитрий, мов лис, обережний, мов куниця... Це вже вкотре ми з ним стикаємося ніс у ніс? Здається, утретє...» (...)

Рука мимоволі потяглася до лука. Проте відразу й завмерла. Аби ж він, Пилип Швайка, був один, то Тишкевич з Ісламбеком уже полягли б трупом. А там видно було б... Проте зараз він не сам, за його спиною двійко беззахисних дурників. (...)

А Ісламбек і Тишкевич навіть не здогадувалися, що знаходилися за пів кроку від смерті. Ісламбек погладжував голене підборіддя й невідривно дивився вслід погоні.

«Хоч би наздогнали, — молився Тишкевич про себе. — Хоч би наздогнали!»

— Не наздоженуть — сім шкур спуцу, — хижо посміхнувся Ісламбек. — А ти як урятувався?

Тишкевич зневажливо махнув рукою.

— За кулешем ті роззяви забули геть про все, — сказав він. — І коней залишили без охорони.

«І справді, роззяви», — подумав Швайка.

— Міг би й залишитися, — зауважив Ісламбек. — Чи мало тобі за це платимо?

— Не міг, — заперечив Тишкевич. Він тримався незалежно, майже як рівня бекові. Напевно, не простим татарським вивідником був Тишкевич. — От-от мав повернутися Швайка. І з ним ще один, котрий мене теж знає в обличчя.

Ісламбек скрипнув зубами.

— Розвелосся їх у плавнях, наче комарів, — сказав він. — Думаєш, один Швайка пошарпав нас, коли поверталися? Якби ж то! Ні, ще чотири такі ватаги були. І втратили ми від них більше, ніж за цілий похід. Добре, що нікому з них не спадає на думку об'єднатися.

— Чому ж не спадає? — заперечив Тишкевич. — Спадає. Хоча б тому ж Швайці.

Ісламбек стукнув себе кулаком по коліну:

— Треба його зловити. За всяку ціну! Ти мусиш це зробити. Точніше, ми з тобою... (...)

— Я і так роблю все, що можу. Тільки ж то не людина, а справжній вовкулака!

— То вже твоя справа розбиратися, хто він. А зараз треба викурити з плавнів тих, від кого ти втік. Части-

нами їх треба нищити, нечестивців! Ти хоч запам'ятав, де їхній барліг?

Тишкевич хитнув головою.

— Ще б пак! — запевнив він. — Із заплющеними очима знайду. (...)

— То візьми сотню й негайно викури їх звідтіля, — наказав Ісламбек. — А коли хтось залишиться в живих — твоїм ясиром буде. Можеш стягти йому голову, можеш продати.

— Та кому потрібна голова без тіла, — криво посміхнувся Тишкевич. — А золото — воно куди приємніше. Так що я їх продам... Тільки... тільки б мені ваше вбрання.

— Навіщо?

— Бо вирізняюся серед ваших, як біла ворона. І коли підемо на плавні — у кого першого стрілятимуть? Звісно, у мене, бо й дурному стане зрозуміло, хто привів твоїх чаушів.

— Маєш рацію, — згодився Ісламбек.

Помахом руки він покликав найближчого та щось стиха йому звелів. Той, не гаючись, скинув свій халат і кудлату шапку-малахай. Тишкевич одягся й тепер нічим не вирізнявся з-поміж інших ординців.

За хвилину великий татарський загін риссю рушив у бік дніпровських плавнів. Слідом із пагорба з'їхав зі своїми охоронцями й Ісламбек.

— Тепер нам, хлопчики, треба перебиратися в надійніше місце, — пошепки мовив Швайка. (...)

Утім, далеко відійти їм не вдалося. За кущами раз по раз лунав перестук копит. Мабуть, сьогодні татари

залишати свою стоянку не збиралися. Довелося шукати місце, де б можна було просидіти бодай до вечора.

Таке місце знайшлося в зарослій улоговині за три польоти стріли від першої схованки. Це було покинуте вовче лігво. Навколо купчилися клубки минулорічного перекотиполя, що зачепилися за колючі шипшинові кущі. Одним таким клубком Швайка прикрив вовче лігво, звелівши хлопцям проробити в ньому вузькі щілини для спостереження.

— Тепер трохи поспіть, — порадив їм Швайка. — А я піду погляну, що воно і як.

Проте відпочити не вдалося. Незабаром долетіла татарська говірка. На вершині пагорба знову вирости постаті степняків. Вони про щось сердито перемовлялися.

Швайка скрушно похитав головою.

— Здається, розшолопали, що й до чого, — сказав він. — Ну, хлопчики, тепер тримаймося!

Санько зрозумів: татари зловили їхніх коней та впевнилися, що втікачі зіскочили з них набагато раніше.

За командою Ісламбека татари заходилися прочісувати все навколо пагорба. (...)

Швайка закрити хлопців своїми широкими плечима.

— Що б там не трапалося — ні слова! — звелів він. — Коли що — я сам вискочу. А ви сидіть тихо, мов куріпки. Зрозуміло?

З-за його плеча Санько бачив, як до них повільно наближався худий згорблений татарин. Мабуть, йому було чимало років, бо вузенька підкова вусів укрилася сивиною. І мабуть, йому було лячно, бо йшов обе-



режно, прислухаючись на кожному кроці. Почує шурхіт — залякне. Ступне — і знову залякне. Його вузькі очиці насторожено бігали навсібіч. (...)

«Поглянь убік... обійди навколо... — пошепки вмовляв його Санько. (...) — От ти йдеш собі — і ніякої нори не бачиш. Зрозумів? Лише саме перекотиполе...»

Санько так хотів передати своє бажання старому татарині, що аж піт стікав по його обличчю.

«Нікого ти не бачиш... Нічого тут немає. Отак... Краще поглянь, як по небі біжать хмарки. Одна за одною. Біжать собі та й біжать...»

Швайка напружився. Татарин ішов майже на нього. Ще кілька кроків — і степняк здогадається, що під клубком перекотиполя щось криється. Тож доведеться зітнути йому голову та блискавично метнутися вбік, аби відволікти увагу від хлопців. (...)

І раптом татарин задер голову до неба та мрійливо промовив:

— Біжать хмарки... біжать.

Швайка заціпенів із подиву. «Здурів татарин, чи що?» — подумав він.

А татарин усе з тією ж пришелепувато-мрійливою посмішкою пройшов за якийсь крок од них.

— Чортівня якась, — стиха бубонів Швайка, коли татари вибралися з улоговини й сіли на коней. — Нічого не розумію. До чого тут хмарки?

— Це я його вмовляв, — вибачливо відказав Санько.

Він почувався дуже зле. Його лихоманило. Голова аж розколювалася, руки тремтіли, наче після непо-

сильної роботи. Страшенно хотілося пити. А ще ж уранці він почувався здоровим і бадьорим.

— Про що ти його вмовляв? — не зрозумів Швайка.

— Щоб він на небо... поглянув. На хмарки.

— Невже, ти і його заговорив? — радо стрепенувся Грицик. — Отак, як ту дику кішку, правда?

— Яку дику кішку? — запитав Швайка. — Оту, що лізла до вас на Сторожовий дуб?

— Еге ж! Вона лізла до нас, а Санько поговорив подумки з нею — і вона подалася назад. А тепер, бач, і татарина заговорив!

І Швайка, невловимий, хоробрий та всюдисущий Швайка, що ніколи й нікого не боявся, утупився в Санька з якимось забобонним захватом.

— Ну, Санько... — тільки й сказав він.

## 5. Завдання.



1. Хто служив двом господарям одночасно? Як називають таких людей?
2. Якими рисами Пилип Швайка відрізнявся від решти козаків?
3. Письменники часто наділяють своїх героїв промовистими іменами. Прокоментуйте імена Юзефа Тишкевича, Пилипа Швайки й Володка Кривопичка.
4. Хто такі Вітрик і Барвінок? Як характеризує героїв твору їхнє ставлення до Вітрика й Барвінка?
5. Розкрийте лексичне значення слів *плавні*, *верболіз*, *курінь*, *очерет*. Саме за допомогою цих слів автор передає колорит місцевості, у якій відбуваються події твору. Коротко опишіть цю місцевість.

6. Кому з героїв твору ви найбільше симпатизуєте? Чому саме йому?
7. Як, на вашу думку, далі розгортатимуться події у творі? Що станеться із Саньком і Грициком?



8. Заповніть у зошиті таблицю, записавши до неї характеристики героїв із довідки.

Санько	Грицик

*Довідка:* сирота, єдиний син у матері, мрійливий, визнає першість друга, моторний, має талант характерника, гарячковитий, уміє подумки віддавати накази й навіювати прохання, непосидючий, має зіркі очі.

9. Словесно намалюйте ілюстрацію до найцікавішого фрагмента з прочитаних частин твору В. Рутківського.



**10. Домашнє завдання.**

1. Дайте розгорнуту письмову відповідь на запитання «Які козацькі чесноти ми маємо зберегти й передати наступним поколінням?» (5–7 речень), використавши за приклад героїв твору В. Рутківського.
2. Прочитайте твір В. Рутківського «Джури козака Швайки» повністю (за бажанням).

***Подумайте й розкажіть***

- Якому літературному герою В. Рутківського ви найбільше симпатизуєте?
- Чи вірите ви в те, що в природі існують вовки, схожі на Барвінка?
- Що стало для вас відкриттям у прочитаному творі В. Рутківського?

## § 25–26. ПАТРІОТИЧНІ МОТИВИ В ПОЕМІ МИКОЛИ ВОРОНОГО «ЄВШАН-ЗІЛЛЯ»

### *Про що ви дізнаєтеся?*

- Що таке *євшан-зілля*<sup>1</sup>?
- Чи може запах вплинути на долю людини?
- Що таке *ліро-епос*?



### 1. Про письменника.

Напевно, ніхто не стане заперечувати, що виховання має визначальну роль у становленні людини як особистості. **Миколу Вороного (1871–1938)** виховувала мати, яка навчила його грамоти, вплинула на формування національної свідомості, прищепила любов до української мови. Прадід М. Вороного був ректором Києво-Могилянської академії — першого вищого навчального закладу в Східній Європі. Поет успадкував від своїх предків найкраще: патріотизм, силу волі, глибокий розум.

Пропонуємо вам ознайомитися із цікавою поемою «**Євшан-зілля**», сюжет якої постав на основі літописної легенди. Ви перенесетеся майже на тисячу років у минуле й відчуєте аромат чарівного євшан-зілля.

<sup>1</sup> *Євшан-зілля* — степовий запашний полин.

## 2. Запах із дитинства.

У популярному мультфільмі «Рататуй» є вражаючий епізод, у якому суворий кулінарний критик А. Его розчулився, навіть пустив сльозу, коли відчув на запах і смак рататуй — овочеве рагу, що нагадало йому, сухому й озлобленому чоловікові зрілого віку, сонячне безтурботне дитинство й рідну матусю, яка часто готувала йому цю страву. Так, запахи можуть нагадувати нам щось із минулого. Що вам спадає на думку, коли чуєте, наприклад, запах дощу? Небезпека? Розваги босоніж у теплих літніх калюжах? Волога й блискуча зелень за вікном? У кожного свій спогад. У поемі М. Вороного «Євшан-зілля» запах полину нагадав про далекі дитячі роки, збурич неймовірні спогади про рідну землю і... Не будемо переповідати сюжет поеми, а запропонуємо вам поринути в далеке й загадкове минуле нашої країни.



Кадри з мультфільму «Рататуй»  
(реж. Б. Берд, Я. Пінкава, США, 2007)

## ЄВШАН-ЗІЛЛЯ (1899)

*Поема*

Да луче єсть на своєї землі кос-  
тью лечі, інелі на чуже славному бити.

*Літопис за Іпатським списком*

В давніх літописах наших  
Єсть одно оповідання,  
Що зворушує у серці  
Найсвятіші почування.

Не блищить воно красою  
Слів гучних і мальовничих,  
Не вихвалює героїв  
І їх вчинків войовничих.

Ні, про інше щось говорить  
Те старе оповідання.  
Між рядками слів таїться  
В нім якесь пророкування.

І воно живить надію,  
Певну віру в ідеали  
Тим, котрі вже край свій рідний  
Зацурали, занедбали...

\* \* \*

Жив у Києві, в неволі,  
Ханський син, малий хлопчина,

Половецького б то хана  
Найулюблена дитина.

Мономах, князь Володимир,  
Взяв його під час походу  
З ясирем в полон і потім  
При собі лишив за вроду.

Оточив його почотом  
І розкошами догідно —  
І жилось тому хлоп'яті  
І безпечно, і вигідно.

Час минав, і став помалу  
Рідний степ він забувати,  
Край чужий, чужі звичаї  
Як за рідні уважати.

Та не так жилося хану  
Без коханої дитини.  
Тяжко віку доживати  
Під вагою самотини.

Зажурився, засмутився...  
Вдень не їсть, а серед ночі  
Плаче, бідний, та зітхає,  
Сну не знають його очі.

Ні від кого він не має  
Ні утіхи, ні поради.

Світ увесь йому здається  
Без краси і без принади.

Кличе він гудця до себе  
І таку держить промову,  
Що, мов кров'ю, з його серця  
Слово точиться по слову:

«Слухай, старче, ти шугаєш  
Ясним соколом у хмарах,  
Сірим вовком в полі скачеш,  
Розумієшся на чарах.

Божий дар ти маєш з неба  
Людям долю віщувати,  
Словом, піснею своєю  
Всіх до себе привертати.

Ти піди у землю Руську —  
Ворогів наших країну, —  
Відшукай там мого сина,  
Мою любую дитину.

Розкажи, як побиваюсь  
Я за ним і дні, і ночі,  
Як давно вже виглядають  
Його звідтіль мої очі.

Заспівай ти йому пісню  
Нашу, рідну, половецьку,



Про життя привільне наше,  
Нашу вдачу молодецьку.

А як все те не допоможе,  
Дай йому євшану-зілля,  
Щоб, понюхавши, згадав він  
Степу рідного привілля».

І пішов гудець в дорогу.  
Йде він три дні і три ночі,  
На четвертий день приходить  
В місто Київ опівночі.

Крадькома пройшов, мов злодій,  
Він до сина свого пана  
І почав казати стиха  
Мову зрадженого хана.

Улещає, намовляє...  
Та слова його хлопчину  
Не вражають, бо забув вже  
Він і батька, і родину.

І гудець по струнах вдарив!  
Наче вітер у негоду,  
Загула невпинна пісня —  
Пісня вільного народу:

Про славетнії події —  
Ті події половецькі,

Про лицарські походи —  
Ті походи молодецькі!

Мов скажена хуртовина,  
Мов страшні Перуна громи,  
Так ревли-стогнали струни  
І той спів гудця-сіроми!

Але ось вже затихає  
Бренькіт дужий акордовий —  
І за місто його чути  
Спів народний, колисковий.

То гудець співає тихо  
Пісню тую, що співала  
Мати синові своєму,  
Як маленьким колисала.

Наче лагідна молитва,  
Журно пісня та лунає.  
Ось її акорд останній  
В п'ятьмі ночі потопає...

Але спів цей ніжний, любий,  
Ані перший, сильний, дужий,  
Не вразив юнацьке серце, —  
Він сидить німий, байдужий.

І схилилася стареча  
Голова гудця на груди —

Там, де пуста замість серця,  
Порятунку вже не буде!..

Але ні! Ще є надія  
Тут, на грудях в сповиточку!..  
І тремтячими руками  
Роздирає він сорочку,

І з грудей своїх знімає  
Той євшан, чарівне зілля,  
І понюхать юнакові  
Подає оте бадилля.

Що ж це враз з юнаком сталося?  
Твар<sup>1</sup> поблідла у небоги,  
Затремтів, очима блиснув  
І зірвавсь на рівні ноги.

Рідний степ — широкий, вільний,  
Пишнобарвний і квітчастий —  
Раптом став перед очима,  
З ним і батенько нещасний!..

Воля, воленька кохана!  
Рідні шатра, рідні люди...  
Все це разом промайнуло,  
Стисло горло, сперло груди.

---

<sup>1</sup> Твар — обличчя.

«Краще в ріднім краї милім  
Полягти кістьми, сконати,  
Ніж в землі чужій, ворожій  
В славі й шані пробувати!» —

Так він скрикнув, і в дорогу  
В нічку темну та пригожу  
Подались вони обоє,  
Обминаючи сторожу.

Байраками та ярами  
Неутомно походжали —  
В рідний степ, у край веселий  
Простували, поспішали.

Україно! Мамо люба!  
Чи не те ж з тобою сталось?  
Чи синів твоїх багато  
На степах твоїх зосталось?

Чи вони ж не відцурались,  
Не забули тебе, неньку,  
Чи сховали жаль до тебе  
І кохання у серденьку?

Марна річ! Були і в тебе  
Кобзарі — гудці народні,  
Що співали-віщували  
Заповіти благородні, —

А проте тієї сили,  
Духу, що зрива на ноги,  
В нас нема, і манівцями  
Ми блукаєм без дороги!..

Де ж того євшану взяти,  
Того зілля-привороту,  
Що на певний шлях направить, —  
Шлях у край свій повороту?!



Великий князь київський Володимир Мономах правив у 1113–1125 рр., прославився як організатор успішних походів проти половців.

Князь Володимир Мономах.  
*Невідомий художник. XVIII ст.*



- Покажіть на часовій шкалі, коли відбуваються події в поемі М. Вороного «Євшан-зілля».



- Правильним є твердження, що
  - А** поема розповідає про сина Володимира Мономаха
  - Б** київський князь посилає гудця до свого сина в Київ
  - В** пісня гудця вразила юнака в саме серце
  - Г** юнак серед ночі покидає Київ

### 3. Ліро-епічний твір.

- Опрацюйте матеріал із теорії літератури та виконайте завдання.

## Теорія літератури

### Ліро-епічний твір. Поема

Твір «**Євшан-зілля**» — поема. Це новий для вас літературний жанр. Що таке *поема*? Передусім пригадайте, що художні твори належать до одного з трьох літературних родів — лірики, епосу чи драми.

*Драматичні твори* призначені для постановки на сцені: у них на початку зазначають дійових осіб, а сюжет складається з діалогів, тож автор наперед розписує слова для кожної дійової особи. Минулого року ви читали драматичний твір Олександра Олеся «Микита Кожум'яка».

*Епічними* називають прозові твори, за основу яких узято подію. В епічних творах автор має змогу розкрити образи людей з особливою повнотою та всебічністю. Ви вже читали такі епічні твори, як оповідання Є. Гуцала «Лось» і В. Винниченка «Федько-халамидник», повість Вс. Нестайка «Чарівний талісман» та ін.

У 5-му класі ви також ознайомилися з поняттям «ліричні твори». До *лірики* належать віршовані твори, у яких виражено думки, почуття й переживання людини за певних обставин. Ліричні твори невеликі за обсягом. У ліриці не розгортаються події, тобто немає чіткого сюжету, як у драматичних та епічних творах. Ви вже знаєте багато ліричних творів — це вірші Т. Шевченка, П. Тичини, М. Рильського й інших поетів.

А є твори, які поєднують ознаки лірики (віршована форма, почуттєвість, емоційність) та епосу (події, герої, наявність сюжету). Отже, **ліро-епічним** називають

віршований твір, що має сюжет, героїв, у ньому розгортаються події.

**По́ема** — один із жанрів ліро-епосу; це ліро-епічний твір, переважно віршований, у якому зображено значні події та яскраві характери. Розгляньмо жанрові ознаки поеми на прикладі твору «Євшан-зілля». Цей твір написано у віршованій формі, він емоційний, а це ознаки ліричного твору. І половецький хан, і гудець, і князь Володимир Мономах — яскраві характери, особливо показовим у цьому плані є гудець-віщун, наділений надзвичайними якостями:

Божий дар ти маєш з неба  
Людам долю віщувати,  
Словом, піснею своєю  
Всіх до себе привертати.

Звичайно ж, розкриття таємниці про своє походження для ханського сина — це значна подія, як і повернення сина додому для хана. Усе це ознаки епічного твору й поеми як жанру.

Розгляньте таблицю, де подано основні жанри літературних родів. Про більшість жанрів ви вже знаєте, а з деякими ознайомитеся в старших класах.

ЛІТЕРАТУРНІ РОДИ		
Лірика	Епос	Драма
<i>Жанри</i> ліричний вірш пісня гімн	<i>Жанри</i> оповідання повість роман	<i>Жанри</i> комедія трагедія трагікомедія

Оповідача в ліричних і ліро-епічних творах називають **ліричним героєм**. Автор твору й ліричний герой — не одне й те саме, хоча їх часто ототожнюють. Ліричний







4. Що ви знаєте про княжу добу давньої України? Хто такі *половці*?
5. Що стало джерелом для написання поеми «Євшан-зілля»? Що дають літописи нам нині, у XXI ст.?
6. Чи добре жилося ханському синові в Києві? Підтвердьте свою відповідь цитатою з твору.
7. З якою метою М. Вороной використав у поемі давні, мало зрозумілі нашим сучасникам слова?
8. Доведіть, що поема «Євшан-зілля» — ліро-епічний твір.



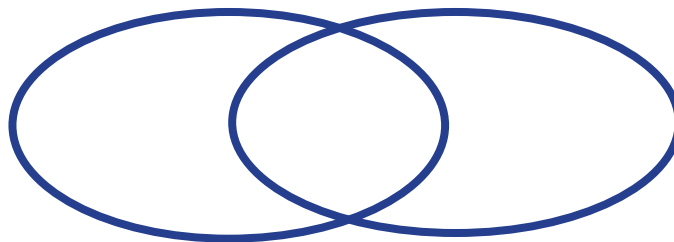
9. «**Ми піарники**». Напишіть рекламний текст до кінофільму «Євшан-зілля», знятого за однойменною поемою М. Вороного. Він має містити інформацію про історичну добу й сюжет (3–4 речення).



10. **Домашнє завдання.**

1. Заповніть літературний паспорт до поеми М. Вороного «Євшан-зілля».
2. Заповніть «Діаграму Венна», використавши відомості з вправи 3 «Ліро-епічний твір» (с. 149).

**Лірика                      Ліро-епос                      Епос**



***Подумайте й розкажіть***

- Який момент поеми «Євшан-зілля» найцікавіший?
- Які твори вам легше читати: віршовані чи прозові? Чому?
- Що вас здивувало в поемі М. Вороного «Євшан-зілля»?

## § 27–30. ЗАХОПЛИВИЙ СЮЖЕТ ПОВІСТІ ВСЕВОЛОДА НЕСТАЙКА «ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ»

### *Про що ви дізнаєтеся?*

- Чи можна швидше вирости, якщо поливати себе, як квітку, дощем?
- Чи вдасться підліткам збудувати метро в селі?
- Що таке або хто такий Ява?



### 1. Про письменника.

У дитинстві у **Всеволода Нестайка (1930–2014)** була велика мрія — одна на двох із другом дитинства Вітасиком. Мабуть, під впливом улюблених пригодницьких книжок М. Трублаїні, Дж. Лондона та Ж. Верна вони мріяли стати капітанами далекого плавання. Згодом з'ясувалося, що через дальтонізм (юнак не розрізняв червоного та зеленого кольорів) він не зміг би користуватися світловою сигналізацією на морях. Натомість його друг таки став капітаном.

Дитинство Всеволода закінчилося в 11 років, бо саме стільки йому було, коли розпочалася Друга сві-

това війна. Письменник вважає тих, хто в дитинстві пережив окупацію Києва, особливим «плем'ям» людей — ніхто інший не в змозі збагнути, як відбилися в їхніх серцях ці страшні два роки. «Деякі мої колеги, яким під час війни було років по три-чотири, написали чимало повістей про неї, зокрема про партизанів, — розповідає Вс. Нестайко. — Я ж написав тільки одне оповідання — “Вітька”. Ніколи не хотів писати про війну, не люблю її згадувати. Надто трагічними, тяжкими були мої спогади». Письменникові, навпаки, хотілося знайти те втрачене дитинство, догратися, досміятися, зробити те, чого він свого часу не зміг. І йому це вдалося, щоправда, у віртуальній художній дійсності — у повісті **«Тореадори з Васюківки»**, яку ви сьогодні почнете читати.

- НЕПРАВИЛЬНИМ є твердження, що
  - А** Вс. Нестайко не любив писати твори про Другу світову війну
  - Б** у дитинстві він захоплювався пригодницькими книжками
  - В** йому було 11 років, коли розпочалася Друга світова війна
  - Г** він утілював свою дитячу мрію — став капітаном далекого плавання

## **2. Знайомство з героями, які будували метро під свинарником, а потім улаштували бій биків...**

- Прочитайте розділ перший повісті (*частина перша*) і виконайте завдання.

# ТОРЕАДОРИ З ВАСЮКІВКИ (1963–1970)

*Повість*

*(Уривки з трилогії про пригоди двох друзів)*

## ЧАСТИНА ПЕРША

### ***Розділ перший***

#### **Метро під свинарником.**

#### **Тореадори з Васюківки. Собакевич**

— От знайдибіда, авантюрист шмаркатий! Ванько-о-о! Вилазь зараз же! Бо такого втру маку — тиждень чухатимешся! Вилазь, чуєш!

Ми лежимо в густих бур'янах за клунею, уткнувшись у землю носами, і не дихаємо.

— Вилазь, убоїще, бо гірше буде! Ти ж мене знаєш!

— Знаю, знаю, — ледь чутно зітхає мій друг і нарешті наважується подати голос.

— Діду! — жалібно озивається він.

— Давай-давай!

— Діду, — ще жалібніше повторює мій друг, — ви відійдіть за хату, ми виліземо, бо ж ви битиметеся.

— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану, вилазьте!

— Та ми ж не хотіли. Ми ж хотіли метро. Таке, як у Києві.

— Я вам дам метра! Я вам такого метра дам, що...

— Ми ж не знали. Ми зараз усе закидаємо — нічого й видно не буде. Одійдіть, діду. (...)

Ми вилазимо з бур'янів. (...)



У нас була прекрасна благородна ідея — про- вести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у Васюківці! Станція «Клуня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі —

безплатно. З учительки математики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинар- ника, і раптом — непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озираємося — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. (...) Проте діда не видно. І поки ми працюємо (а справа це довга й нудна), я вас познайомлю з моїм другом.

Ви, звичайно, знаєте, що є такий острів — Ява. В Індійському океані. Ото, що Ява, Суматра, Борнео, Целебес, — Великі Зондські.

Ну, так Ява — це не острів.

Ява — це мій найкращий друзяка й напарник. Ява Рень. Мабуть, вам дивно, що то за ім'я таке — Ява? То він сам себе так назвав, коли йому лише років півтора було. Чи то воно, пискля мале, хотіло сказати: «Я — Ваня», а вийшло «Ява», чи то «Іван» у нього так про- звучало (бо насправді його Іваном звати), але

причепилось оте «Ява» до нього, як реп'ях до собачого хвоста. Навіть міліціонер Валігура, що живе в нашому селі, так його зве.

У них узагалі вся сім'я інтересна.

Батько на скрипці грає. Корову — Контрибуцією назвали. А дід — мисливець завзятий, на полюванні, коли стріляє, ліве око онучею зав'язує, бо в нього ліве око без правого не примружується. Як ліве примружить — праве саме заплющується. Але ж і б'є дід Варава з тою онучею, ох же ж і б'є! (...)

На честь старого Реня навіть польове озеро, що біля нашого села, люди Реневим назвали.

Мати ж Явина — депутат райради, ланкова кукурудзоводів. Якось Ява з Яришкою, сестричкою меншою, посварився та при всіх плескачів їй надавав. Так вона, замість того, щоб заплакати, раптом як закричить:

— Опозогив! — Вона букву «р» не вимовляє. — Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чогтова!

Такого шелесту наробила — Ява не знав, куди й очі подіти. (...)

Та то лише раз таке було. А взагалі характер у Яви ого-го! Сталь, а не характер. Таких на мільйон лише один буває.

Ява сам казав:

— Ми, — казав, — з тобою, Павлушо, хлопці неабиякі. Справді, без брехні, ми таки хлопці з фантазією. Скажи?

— З фантазією, — підтакував я.

— Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу ка-  
зав: «Ондо, — каже, — Ява й Павлуша пішли. От  
хлопці! Орли! Соколи! Гангстери<sup>1</sup>, а не хлопці! Немає  
на них буцегарні».

— Чув. Справді.

— Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб  
слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на  
травневі свята.

— Треба, — погоджувався я.

І Ява весь час вигадував різні штуки-викаблуки  
заради нашої слави. (...)

Якось улітку Ява сказав:

— Улаштуємо бій биків.

— Га? — не відразу второпав я.

— Ти пам'ятаєш, ми в клубі закордонне кіно диви-  
лися «Тореадор»?

— Ага... То й що?

— Пам'ятаєш: на арені розлючений бик, а тут дядько  
в капелюсі, з гинджалом, перед ним танцює?

— Так-так-так...

— А потім — р-раз! Бик — беркиць! Й оплески.

— Ага. Класнучо... Але це ж убивати треба. Хто ж  
нам дозволить убивати поголів'я?

— Тю, дурний! Убивати! Що це тобі — м'ясозаго-  
тівля, чи що? Це ж видовище. На стадіоні. Як футбол.  
Головне тут — красиво вимахувати червоною плахтою  
та ловко вивертатися, щоб рогом не зачепило. (...)  
Головне — тренування та спритність. Розумієш?

---

<sup>1</sup> *Гангстер* — учасник організованої групи злочинців, бандит.

Уперше в історії Васюківки — бій биків. Тореадор Іван Рень і тореадор Павло Завгородній! Гості з'їжджаються з усієї України. Трансляція по радіо й по телевізору. Навіть у Жмеринці видно буде. (...)



Ми повмощувалися зручніше й почали обговорювати подробиці. Насамперед — бик. Кандидатура колгоспного бугая Петьки була відхилена відразу. То таке страшнюче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари. Землю гребе ногами, як екскаватор. (...)

Другою кандидатурою був цап Жора. Це я його кандидатуру висунув, щоб помститися. Дуже мені противнучий був цап Жора, бо з'їв мою сорочку, коли я в калабані<sup>1</sup> купався.

Але Ява мене не підтримав.

— Ні, — сказав він, — Жора дуже балакучий. Увесь час мекекече. Ми й оплесків не почуємо. І йдеться про бій биків, а не цапів. Треба, щоб було щось бичаче, коров'яче щось — велике й крутороге.

— Коров'яче? — кажу. — Слухай, то, може, узяти просто корову? Бо, крім Петьки, справжніх биків у нас чортма, а корів скільки хочеш. І взагалі ніде не сказано, що обов'язково має бути бик.

Ява задумався:

— Хтозна, може, і так.

---

<sup>1</sup> Кала́баня (діал.) — тут: велика калюжа.



— Тоді, — кажу, — кращої кандидатури, ніж ваша Контрибуція, і не придумаєш.

— А чому Контрибуція? Чому не ваша Манька?

— Бо в нашої Маньки теля й один ріг зламаний. Ти хочеш, щоб із нас сміялися? Тореадори з однорогою коровою! Карикатура. Такого ще ніколи у світі не було.

— Можна, звичайно, і Контрибуцію. Але вона трохи психічна.

— Що значить «психічна»? Скажи краще, що ти просто мами боїшся. (...)

— Ну, гаразд, спробуємо Контрибуцію. Завтра поженемо пасти та спробуємо, бо ж твоя Манька й справді для телевізора не підходить. Ще люди подумують, що то не корова, а собака. (...)

Наступного ранку ми зустрілися на шляху, що вів до вигону. Я гнав Маньку, Ява — Контрибуцію. Корови пленталися, легковажно метляючи хвостами, і не підозрювали, який це історичний день.

У Яви на голові був крислатий дамський капелюшок, який залишився нам у спадок від однієї дачниці, що відпочивала в нас позаторік. (...)

У мене під пахвою був килимок. То був знаменитий килимок. Я його пам'ятаю стільки, скільки взагалі щось пам'ятаю. Він висів над моїм ліжком. Килимок був червоний, і на ньому вишито троє кумедних цуценят, що сиділи вкупочці, прихилившись одне до одного головами. То були Цюця, Гава та Рева, про яких мені мати колись розповідала різні баналюки<sup>1</sup>, аж поки я не засинав. Останні два роки, позаяк я вже

---

<sup>1</sup> *Баналюки* — небилиці.

виріс, килимок лежав у скрині, і тепер від Цюці, Ґави й Реви дуже тхнуло нафталіном.

Килимок і капелюшок — то був наш тореадорський реманент<sup>1</sup>. По дорозі ми ще вирізали з ліщини дві прекрасні шпаги. (...)

Ми погнали корів аж на край вигону, туди, де ставок, — далі від людських очей.

— Оджени свою Маньку вбік, щоб не заважала, — сказав Ява, — і давай починати. (...)

Ява поправив на голові капелюшок, підтягнув штани, узяв мій килимок і, витанцьовуючи, навшпиньках став підходити до Контрибуції. Підійшов до самісінької морди й почав вимахувати килимком перед очима. Я затамував подих — зараз почнеться...

Ява замахав килимком ще дужче. Контрибуція — анічирк! Спокійнісінько щипає собі траву. (...)

Ява знову забіг наперед і почав витанцьовувати...

Через пів години він сказав:

— Вона до мене просто звикла, вона мене любить і тому не хоче... Ану, давай ти!

Через годину, захекавшись, я сказав:

— Якась дровиняка, а не корова. Шкода, що в Маньки немає рога, я б тобі показав, що таке справжня тореадорська корова.



<sup>1</sup> Рема́нент — сукупність предметів, необхідних для якої-небудь роботи.



Ява знову змінив мене. Він раз у раз міняв тактику: то підходив до корови потихеньку й несподівано бив килимком, то підскакував із розгону, то набігав збоку. (...)

Нарешті розлючений Ява крикнув:

— Ану вдар, ану вдар її, Павлушо, добряче! Що — боїшся?.. Ну, то я сам!

Він розмахнувся й дзибнув Контрибуцію ногою по губі.

І раптом... Раптом я побачив Яву десь високо в небі. І звідтам, з неба, почув його відчайдушне верескливе:

— Йо-яй!

Він почав бігти, по-моєму, ще в небі, бо коли ноги його торкнулися землі, він уже щодуху мчав до ставка. Я рвонув за ним. То був наш єдиний порятунок. Ми з розгону влетіли в ставок, здіймаючи цілі гейзери води й грязюки. Спинилися десь аж на середині. (...)

Ми стояли й мовчали. Дно калабані було грузьке, замулене. Ми по самісінький пуп стояли в бридкій,

слизькій багнюці. (...) Пів години, не менше. Аж поки Контрибуція не заспокоїлась і не відійшла. Вона ще була дуже гуманна й благородна корова, ця Контрибуція, бо підкинула тореадора Яву не рогами, а просто мордою. І коли ми нарешті вилізли з калабані, нещасні та брудні, як поросята (не ми, а сама грязюка), вона й словом не згадала нам нашого до неї ставлення. Ми залишилися з нею друзями. Ява після того не тільки ніколи її більше не вдарив, а завжди частував цукерками, які давала йому мати.

І тепер, коли ми, скрушно зітхаючи, засипаємо наше невдале метро, Контрибуція виглядає з корівника та співчутливо дивиться на нас. І нам навіть здається, що на очах у неї сльози. Дорога Контрибуціє! Яке в тебе велике й ніжне серце! Ти єдина розумієш і жалієш нас. Дякуємо тобі, корово!

— Ще не скінчили, анциболотники? — так несподівано гримнув ззаду дід Варава, що ми аж поприсідали. (...) — Не бійся, не трону!

Ці слова виструнчили нас, розігнули нам ноги. (...) І тремтячі вуста наші самі собою розтяглися в противну підлесливу посмішку. Але дід на посмішку нашу не відповів. Не любив дід таких посмішок. Суворий був дід Варава.

Обличчя в нього сіре й плямисте, як торішне листя. Губи тонкі й так стулені, мов у роті вода. Очі без вій, круглі й нерухомі, як у півня. Через оті очі здавалося, ніби дід навіки чимось здивований. Та це лише здавалося. Мабуть, не було вже у світі нічого, що могло б здивувати діда Вараву. Вісімдесят третій йому пішов.

— Кінчайте, шминдрики, і йдіть учити уроки, екзаментамент на носі.

Ми скривилися. Ми це знали, але нам не хотілося думати про це. І хто вигадав оті екзамени! Та ще й навесні, коли повітря пахне футболом і цурками-палками, коли пташки галасують, як баби на базарі, і коли так сонячно й тепло, що ми з Явою вже тричі купалися. Як добре було ще торік у четвертому класі! Жодних тобі екзаменів. Краще було б і не переходити в п'ятій. Ніколи в житті ми з Явою ще не складали іспитів. Це буде вперше. І хоча ми костричимося і кажемо: «Наплювати!» — але кожному з нас при згадці про екзамени тенькає в животі. Краще двадцять «метрів» засипати, ніж один екзамен.

— Здається, діду, усе. Так, як і було. Правда ж? — несміливо питає Ява, притоптуючи ногами свіжу землю.

Дід криво дивиться на нашу роботу — видно, що він не дуже задоволений, але каже:

— Ідіть, ідіть уже, але знайте: ще раз щось таке — вуха пообриваю та свиням викину. (...)

Ми проходили повз старий набокуватий колодязь із журавлем, з якого давно вже й воду не брали — так замулився. Я перехилився та голосно крикнув у задушливу темряву: «Го!» (...)

Тільки виляски пішли — наче аж до центру землі.

І раптом у ці виляски вплелось жалібне тонке скімління. Я нашорошив вуха.

— Яво! — кажу. — Там хтось є.

— Бреши!

— Ану, гокни й послухай.

Ява перехилився й гокнув. Ми прислухалися. І виразно почули з глибини плаксиве щеняче скімлення.

Ми презирнулися.

— Якась свиня вкинула туди цуцика, — сказав Ява.

— Точно. (...) — Треба витягти, — сказав я. (...)

— Отже, так, — сказав Ява. — Я сідаю в цеберку й опускаюся. А ти мене держиш.

— За що! Хіба я тебе так удержу?

— Ти й справді слабак. Не вдержиш.

— Отже, я спускаюся, а ти мене держатимеш, як ти такий могутній.

— Ні, спустатимусь я. Я перший сказав. (...) Ми, знаєш що, вірьовку прив'яжем он до того бруса-переваги. І ти тягтимеш. Дуже зручно.

— А де взяти вірьовку?

— А ондо припиначка.

— Так на ній же коза! Разом із козою прив'яжемо, чи що?

— Коза так погуляє, ніде не дінеться.

Ява сів у цеберку, я взявся за припиначку, прив'язану до бруса-переваги на короткому плечі журавля.

— Попускай! Попускай потроху! — скомандував Ява. Операція почалася.

Спуск пройшов нормально. Мені було зовсім не важко попускати припиначку, і за якихось пів хвилини почулося глухе, як із бочки, Явине:

— Стоп! Харош!

Я кинувся до зрубу:

— Галльоу! Криниценавт Яво? Як себе почуваєте?

— Атлічно! Пульс нормальний. Невагомості немає. Тиск — триста атмосфер. Прийняв на борт потерпілого товариша Собакевича. Ой-йо-йой! Що ж ти відпустив! Тут дуже грязько! Засмоктує! Тягни швидше.

Я ойкнув і кинувся назад до припиначки. Учепивсь обома руками й почав тягти. (...)

І раптом відчуваю, що ноги мої відриваються від землі. Ой лишенько! (...) Переважують мене Ява із цуциком. Ой-йо-йой!

— Яво! — кричу у відчаї. — Яво! Хапайся за цямрини, помагай, бо я в небо злітаю!

Зрозумів, видно, Ява ситуацію, послухав мене, бо п'яти мої знову торкнулися землі. (...) Закректав я з усіх сил — от-от жили, як струни, з дзенькотом полопаються — і з колодязя, мов булька з носа, повільно з'явилася Явина голова.

Першим на землю ступив «товариш Собакевич» — кудлате, капловухе руде цуценя, а тоді вже Ява.

Я відразу побачив, що цуценя — не з нашого кутка. У себе ми всіх собак до одного знали — від здоровеннецького діда Салимонового кунделя Гривка до позавчора народжених, сліпих іще цуценят баби Меланчиної Жучки.



— От хотів би я знати, хто його туди вкинув, — сердито проскрипів Ява. — Ноги б повисмикував!

— Якийсь фашист хотів позбутися, — сказав я.

Цуценя, схиливши набік голову, глянуло спершу на Яву, потім, перехиливши на другий бік, глянуло на мене та заметляло хвостиком, очевидно, дякуючи за порятунок. Знайомство відбулося. Ми відразу сподобалися одне одному.

— Гайда на річку! — сказав Ява. — Треба помити Собакевича — бач, який!

Те, що він Собакевич, а не Шарик, Полкан або Жучка, — уже не викликало жодного сумніву. Ім'я, жартома дане йому Явою в смердючій темряві колодязя, пристало до нього відразу й назавжди.

Ми побігли до річки. Підводний човен із плоскодонки навічно потонув у забутті...

### 3. Завдання.



1. Урятованого цуцика Ява жартома назвав

- А Жучкою
- Б Шариком
- В Полканом
- Г Собакевичем

2. Словами «*То таке страшнюче мурмило, що його навіть сам зоотехнік Іван Свиридович боїться. Очі — наче тракторні фари*» описано

- А цапа Жору
- Б бугая Петьку
- В корову Маньку
- Г собаку Полкана



### 3. Установіть відповідність.

Герой/героїня твору	Опис
1 Ява	<b>А</b> «— Вони ще мені умови ставлять, вишкварки! Ану, вилазьте!»
2 Яришка	<b>Б</b> «— Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні».
3 Павлуша	<b>В</b> «Родичі — безплатно. З учительки математики — п'ять копійок».
4 дід Салимон	<b>Г</b> «— Опозогив!.. Маму-депутата на все село опозогив. Загаза чоґтова!»
	<b>Д</b> «— Пульс нормальний. Невагомості немає. Тиск — триста атмосфер».



4. Як хлопчики ставляться до льохи Манюні, до корови та цуценяти Собакевича? Проілюструйте свою відповідь фрагментами з тексту.
5. Які кумедні слова використовує у своєму мовленні дід Варава? Як такі слова його характеризують?
6. Про які риси характеру Яви й Павлуші свідчить те, що вони врятували Собакевича?
7. Прокоментуйте слова діда Салимона й хлопців:
  - Ти чув, як дід Салимон учора біля сільмагу казав: «Ондо, — каже, — Ява й Павлуша пішли. От хлопці! Орли! Соколи! Гангстери, а не хлопці! Нема на них буцегарні».
  - Чув. Справді.
  - Треба, щоб усі про нас так говорили. Треба, щоб слава про нас гриміла на всю Васюківку, як радіо на травневі свята.
8. Знайдіть і прочитайте опис зовнішності діда Варави. Які деталі опису викликали у вас усмішку? Як називають опис зовнішності героя в літературному творі?



9. Прочитайте за ролями уривки, у яких ідеться про наслідки будівництва «метро» та про врятування Собакевича.



#### 10. Домашнє завдання.

1. Пригадайте, що таке *фразеологізми* (з ними ви ознайомилися на уроках української мови). Випишіть у зошит ті фразеологізми, що викликають сміх, наприклад: *галасують, як баби на базарі; дуля з маком; дати дриза* тощо.
2. Прочитайте розділ дев'ятої частини першої повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки». Випишіть у зошит незрозумілі слова.

#### 4. Друзі на все життя.

- Прочитайте розділ дев'ятої повісті (*частина перша*) і виконайте завдання.

### ***Розділ дев'ятий, у якому Павлуша розповідає, як він потоваришував з Явою***

До четвертого класу я з ним не дружив. Він був страшенно вредний. Так я вважав, бо він мене при всіх у калюжу пхнув, як я його картуза на вербу закинув. (...)

Я дружив з Антончиком Мацієвським. Він мене малиною частував. У них було багато в саду малини, а в нас не було. А малину з молоком — ви ж знаєте! Я навіть більше, ніж вареники з вишнями, люблю. (...)

Був сонячний, теплий вересневий день. Ми сиділи на баштані й із присьорбом хрумкали кавуни. Ви не

були на нашому баштані? О-о! Тоді ви нічого не знаєте. Такого баштана немає ніде. Справді! Кінця-краю не видно. Від обрію до обрію. І кавунів — тисячі, мільйони... І всі смугасті. Як тигри. Тисячі, мільйони тигрів. Я живих бачив у цирку. У Києві. Але то хіба тигри? От дід Салимон — баштанник наш — ото тигр! Ох же ж б'ється! Як улупить своєю кістлявою рукою по штаних — два дні чухаєшся. Він чогось не любив, як ми крали кавуни з баштана. Він любив, щоб ми просили. А ми не любили просити... Воно не так смачно.

Коротше, ми сиділи на баштані та хрумкали кавуни. Крадені. Діда не було. (...) Він пішов у сільмаг по цигарки. Ми бачили. І ми були спокійні. Він там обов'язково зустріне якогось свого друзяку, діда Вараву абощо, і вони заведуться про американських агресорів чи про ще когось там аж до смерку. Це вже напевно.

Отже, ми сиділи й хрумкали, тобто вже й не хрумкали навіть. Один лишень товстий Грицько Сало хрумкав — той міг день і ніч їсти. А ми всі сиділи та хукали.

От понаїдалися кавунів! Що називається, од пуза. Далі їсти вже немає змоги — нікуди.

Ми сиділи під величезною горою кавунів — їх зібрали для відправки, завтра прийдуть машини.

І їсти несила, і несила кинути цей кавунячий рай — коли ще так пощастить, щоб діда не було, та й вивезуть же завтра. Пробували ми у футбол кавуном грати — важко, ноги болять. Пробували у «війни». Виклали з кавунів на землі військовий об'єкт — ворожу укріплену лінію. Узяли в руки по кавунові — це

бомби, — підняли над головою — і в-у-у-у-!.. Летять наші штурмовики-бомбовики. Підлітають — р-реп! р-реп! (...)

Побомбили кілька хвилин, глянули — аж самим стало страшно й совісно. Червоно-біло-зелена каша на землі. (...)

Подивився тоді Степан Карафолька на гору кавунів та й каже:

— Але й здоровеннецька! Справжнісінька тобі піраміда єгипетська. — І раптом підхопився: — Хлопці! А давайте гратися у фараона та єгипетську піраміду.

— Га? Що? Кого? — не розшолопали ми.

Степана ми не любили. Він щодня чистив зуби, робив зарядку й узагалі був свиня. Словом, він був те, що називається зразковий учень: учився на самі «п'ятірки», поводився в школі бездоганно, не бешкетував, не бив вікон, не вмочав косу дівчинки, що сидить попереду, у чорнило, не підпалював на уроці «жабку» з кінострічки... І цим дуже всіх нас підводив.

Бо завжди:

— А от Карафолька, бачиш...

— А чому Карафолька...

— А подивися на Карафольку...

І — лясь! лясь! лясь!

«А щоб тобі, Карафолько, чиряк сів на носі!» — завжди думалося в такі хвилини.

Але іноді ми Карафольці прощали за те, що, на наш погляд, він ду-у-же багато знав, бо читав удень і вночі. І був для нас таким собі ходячим довідником. От і зараз.

— А... що воно за таке — єгипетські піраміди? — жуючи, спитав Грицько Сало.

— Не знаєш, барахольщику? Це такі здоровущі гробниці в Єгипті. У них єгипетських царів — фараонів — ховали. Багато століть тому. (...)

— Ага, про це в п'ятому класі проходять, я в братовому підручнику бачив, — підтвердив Антончик.

— А я по телевізору в кіножурналі, — сказав Васько Деркач.

— Ну то й що? — спитав я. — А як же грати?

— Як? Гм! — презирливо гмикнув Степан. — Виберемо серед нас фараона. Він помре, і ми його поховаємо. І піраміду зробимо. З кавунів.

— А що — це клас! — У Яви загорілися очі. — Інтересно! Давай!

— Хлопці! Та ви що? Тю! — сказав я. — На біса нам у того смердючого фараона! У мертвяка! Теж іще весело — у похорон гратися! Ха-ха!.. Давайте краще в прикордонника й шпигуна. Я згоден шпигуном!

— Старий! Домовилися — усе! — рішуче сказав Ява. — Давай щитаться, кому фараоном. Ну! Сітка-вітка, дуб-дубки, поставали козаки! Шабельками брязь — вийди князь! Тобто... фараон. (...)

Я зітхнув. Я був страшенно невезучий. Хоч би в що ми грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном, чи фашистом. Одним словом, ворогом. Я вже не пам'ятаю навіть, коли я був нашим! А я так любив наших!.. І завжди був ворогом.

— Старий! Нічого, не хвилюйся! Тобі в коханні везтиме! Їй-богу! Є така прикмета! — заспокоювали

мене хлопці. — Ондо Гребенючка на тебе задивляється. (...)

І коли Карафолька тільки вимовив слово про ту єгипетську піраміду, я вже не сумнівався, що фараоном буду саме я. І не помилився...

— Ну, то що робити? — сумно спитав я.

— Отже, так, — швидко заговорив Карафолька. — Ти — славний, знаменитий, могутній єгипетський фараон. Який хочеш — вибирай: Хеопс... Тутанхамон... Гаменготеп...

— Гаменготеп, — байдуже сказав я.

— Прекрасно. О великий і мудрий фараоне Гаменготепе! — звів руки до сонця Карафолька. — Ти завоював багато земель, ти підкорив багато народів, ти вписав своє ім'я в історію віків стародавнього світу! Але невблаганна смерть підстерегла тебе, й ось ти вмираєш. Плачте, раби, великий Гаменготеп умирає!

Хлопці завили, як шакали.

— Ну, давай-давай — лягай і вмирай, — під акомпанемент цього виття сказав Карафолька. (...)

— Прощайсь і ... — махнув рукою Карафолька.

— Прощайте, — похмуро проказав я, — не поминайте лихом. Пробачте, мо', що не так. Кланяйтеся мамі, татові, Галині Сидорівні й усім нашим.

— Обійдеться! Помирай, помирай швидше! — нетерпляче перебив Карафолька.

Я заплющив очі та голосно зітхнув — випустив дух.

— О люди! О народи! Великий Гаменготеп сконав! О горе-горе! — так одчайдушно заверещав Карафолька, що мені самому стало страшно й жаль

себе. — Але ім'я його буде славне у віках! І піраміда великого Гаменготепа збереже для поколінь пам'ять про нього. До роботи, жалюгідні раби!

І хлопці заметушилися, обкладаючи мене кавунами. Через кілька хвилин я відчув, що на груди мені навалюється важений тягар і мені немає вже чим дихати.

— Гей! — скрикнув я. — Давить! Гей! Так я і справді помру. Гей!

— Цить! — гаркнув Карафолька. — Не розмовляти. Мертвяк, називається. Убивать треба таких мертвяків!

І поклав мені величезного кавуна прямо на пику. Я тільки кавкнув.

— Е не, хлопці, так він і справді гігне, — чую раптом голос Яви. — Так не можна.

І кавун із моєї пики відкотився.

— А що ж? Як же ж тоді? Не вийде ж піраміда, — почувлися голоси.

— Як не вийде! Вийде! — закричав Карафолька. — Я ж забув зовсім. Фараонів ховали сидячи, а то й стоячи. Уставай! Уставай, Гаменготепе! Тільки мовчи — ти ж мертвий!

Я встав — і робота знову закипіла.

Тепер було легше. Хоч і давило в боки, але дихати можна. Я стояв із заплющеними очима, а хлопці обклали мене кавунами. Незабаром навколо мене вже була справжнісінька піраміда, з якої стирчала тільки моя голова, що, як казав потім Ява, теж була подібна до кавуна.

Карафолька був дуже задоволений та весело наспівував похоронний марш.

І раптом пролунав пронизливий крик Антончика:

— Хлопці! Тікай! Дід!

І всі кинулися врозтіч. Це було так несподівано, що я навіть не відразу злякався. І лише коли від хлопців залишилася сама курява, я похолов.

Я стояв, обкладений кавунами, не в змозі ворухнути ні ногою, ні рукою та дивився, як до мене, розмахуючи кийком, біг дід Салимон.

— Хлопці! — безнадійно верескнув я. — Куди ви?! А я? Раби! Гади! Гаменготепа кинули! Антончику! Друже! (...)

Ну все! Гибель! Зараз дід підбіжить, побачить, що ми наробили, побачить оту гору побитих кавунів, розмахнеться — і кийком мені по кумполу. І буде на одного розбитого кавуна більше. Буде мені гробниця... Піраміда... (...)

І тут, як із-під землі, з'явився Ява. Дід уже був зовсім близько, уже змахнув кийком. Ява підскочив до мене, схопив кавуна, що лежав біля самої моєї щоки, і пожбури в діда. Дід випустив із рук кийка й ледь устиг піймати кавуна. Він же був баштанником, той Салимон, і не міг допустити, щоб кавун упав на землю й розбився. А Ява вже схопив другого кавуна та знову кинув. І знову дід піймав. Це було прямо як у цирку, як у кіно. Ява кидав, дід ловив і клав на землю. Ява кидав, дід ловив і клав на землю.

Я потроху звільнявся. От уже і я схопив кавуна й кинув. Тепер ми кидали з Явою вдвох, а дід Салимон ловив. Ловив, хекаючи й примовляючи:

— Ох, шелегейдики! Ох, шмарогузи! Ох, катові гаспиди!



За кілька хвилин ми з Явою вже щодуху лопотіли п'ятами по баштану. Тепер доганяй, діду! Шукай вітра в полі.

Я біг поряд з Явою нога в ногу, наче ми були одним механізмом. І мені здавалося, що серця наші теж б'ються, наче одне серце.

Мені було дуже хороше!

Мабуть, таке відчують справжні друзі-солдати, коли плече в плече йдуть в атаку.

Отак біг би й біг на край світу. Немає нічого кращого в житті за дружбу!

...На другий день наша дружба з Явою була ще більше скріплена. Так би мовити, кров'ю, бо дід Салимон поділився своїми враженнями про фараонську піраміду з нашими батьками. І батьки наші зробили нам чотириста двадцять восьме серйозне попередження по тому місцю, про яке при дівчатах не говорять. (...)

Дружба! Велике це слово — дружба! Може, найбільше з усіх слів людських.

Заради дружби люди йдуть на тортури, сідають у тюрму, навіть життя віддають...

## 5. Завдання.



1. Ява й Павлуша навчилися від київських мисливців називати одне одного

**А** тигром

**В** соколом

**Б** старим

**Г** гангстером

2. Щодня чистив зуби й робив зарядку

**А** Грицько Сало

**Б** Васько Деркач

**В** Степан Карафолька  
**Г** Антончик Мацієвський

- 3.** Слова «Хоч би в що ми грали, мені завжди випадало бути чи то розбійником, чи злодієм, чи шпигуном, чи фашистом» належать
- А** Яві  
**Б** Степану  
**В** Павлуші  
**Г** Антончику



- 4.** Про які риси вдачі свідчить Явина допомога «замурованому» в кавунах Павлуші? Ява рятував Павлушу один раз чи двічі? Знайдіть і зачитайте ті рядки, що підтверджують вашу відповідь.
- 5.** Яка ще позитивна риса вдачі Павлуші та Яви проявилася наприкінці цього розділу?
- 6.** Хто з хлопців має прізвище, яке відповідає його звичкам? Здавна вважають, що ім'я, яке дають батьки своїм дітям, впливає на характер і навіть на долю людини. А чи знаєте ви, що означає ваше ім'я, прізвище й по батькові? Якщо так, розкажіть історію свого імені однокласникам та однокласницям.
- 7.** Як змінилася мова Степана Карафольки, коли той почав здійснювати обряд поховання Павлуші-Гаменготепа? Чим викликана зміна стилю мовлення?
- 8.** Запишіть у зошит імена всіх шести баштанних бешкетників і напроти кожного з них — слова-характеристики, які їм відповідають. Яких характеристик вийшло більше — позитивних чи негативних? Зіставте свої записи із записами однокласників та однокласниць. Якщо вони не збігаються, то про що, на вашу думку, це свідчить?



- 9.** Пригадайте й запишіть у зошит якомога більше прислів'їв і приказок, які характеризують справжні дружні стосунки.



## 10. Домашнє завдання.

1. Прочитайте розділ «Випадок у метро. «Космонавт». Конфлікт із київською міліцією». Випишіть у зошит незрозумілі слова.
2. Напишіть невеликий роздум на тему «Чим вимірюється дружба», використовуючи приклади з повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки» та з власного життя (1 с.).

## 6. Нескінченні пригоди в Києві.

- Прочитайте розділ другий повісті (*частина друга*) і виконайте завдання.

### ЧАСТИНА ДРУГА

#### *Розділ другий*

#### **Випадок у метро. «Космонавт». Конфлікт із київською міліцією**

Ми приїхали до Києва. На цілий місяць. У гості до мого рідного дядька й моєї рідної тітки.

Це було прекрасно. Ми цілий рік мріяли про цей день. Не те що ми ніколи не бували в Києві. Бували. Ява — один раз, а я — аж двічі. Але тоді, уперше, ми були всім класом на екскурсії, усього лише два дні. А вдруге я був сам, без Яви. То було не те, зовсім не те. Ви ж самі знаєте, що радість, якої не можна розділити з найліпшим другом, — то не повна радість. І навіть не піврадість. А якась четвертинка... (...)

Через двадцять хвилин після того, як ми приїхали, ми вже йшли Хрещатиком...

Що я сказав? Ішли? Ні, ми пливли, ми линули, ми викроковували гордо й урочисто, як на параді. По



м. Київ. 1960-ті роки

Хрещатику не можна просто собі йти, коли щойно приїхав до Києва. Така вже то незвичайна вулиця. Той, хто потрапив на Хрещатик, стає ніби іншою людиною. Усі на Хрещатику здаються якимись радісними та святковими. І напрочуд чемними, увічливими.

Широкий, як Дніпро, Хрещатик (по радіо на свята завжди так кажуть). Попід берегом, на тротуарах, — люди; посередині, на бруківці, — машини. І так, як на тротуарі не побачиш жодної машини, так на бруківці не побачиш жодної людини. Кожному своє. І щоб одне одному не заважати, навіть переходи під землю поховали. Такий же на Хрещатику лад — любо глянути. «Легше в нас під воза вгнатися, ніж тут під машину», — подумав я. Та тільки встиг я це подумати, аж раптом із тротуару, як Пилип із конопель, вирвався на середину вулиці просто під машини огрядний та лисий дядько в темних окулярах, з фотоапаратом через плече й наче без штанів, у самих трусах. (...)

З-під тих штанів некрасиво стирчали голі, укриті густим чорним волоссям товсті ноги. По всьому було видно, що то не наш чоловік, а якийсь інтурист.

Ми з Явою завмерли — невже перебіжить?!

Та враз — цюр-р-р! — наче з-під землі виринув молоденький стрункий міліціонер із хвацько підкрученими вусиками. І голоногий інтурист, не добігши навіть до середини бруківки, так і присів, смішно розчепірівши руки.

Потім крутонувся й підтюпцем побіг назад. Міліціонер йому навіть слова не сказав, тільки всміхнувсь і посварився пальцем (...).

— О! Бачив? — гордо сказав Ява. — Думає, мабуть, якщо приїхав з якогось там Лондона чи Ріо-де-Жанейро, то можна тут швендяти, де хочеш! Дзуськи! Лізь, голубе, під землю, як усі люди.

Потім Ява захоплено глянув на молоденького симпатичного міліціонера та сказав:

— Ти знаєш, Павлушо, а все ж немає у світі лучче, як бути міліціонером. По-перше, благородно! Борешся з усілякими злодіями, бандитами та хуліганями. По-друге, усі тебе поважають, а коли треба, і бояться. По-третє, цікаво. Не життя, а суцільне тобі кіно пригодницьке. Я, мабуть, таки стану міліціонером. А ти?

— А я — льотчиком, — уперто сказав я. — Ти ж знаєш!..

— Як хочеш, — сказав Ява й зітхнув.

Ява міняв професії, як циган коней. Сьогодні він — моряк, капітан далекого плавання. Завтра він — геолог. Післязавтра — директор кондфабрики («по три

кілограми “барбарису” на день можна їсти»). Тоді — футболіст київського «Динамо». Тоді — художник. Тоді — звіролов, що ловить для дресирувальників хижих тигрів, барсів та ягуарів. А сьогодні, бачте, міліціонер.

Я ж — ні. Я як ото вирішив ще в першому класі, що буду льотчиком, так досі й держуся, не схибив. (...)

Після міськради, за вулицею Прорізною, Хрещатик повертає праворуч і, порозсувавши будинки далі від себе (наче збирається крикнути: «Пустіть мене, я хочу пірнути в Дніпро!»), утикається на Європейській площі у філармонію. І через ту філармонію в Дніпро не пірнає...

Та після вулиці Прорізної ми по Хрещатику далі не пішли, бо праворуч була станція метро. А метро, як ви самі знаєте, — це метро! І я хотів би глянути на того, хто, приїхавши до Києва з Васюківки, байдуже пройшов би повз метро!

Не змовляючись, ми, як по команді, одночасно повернули до входу в метро.

На нас одразу війнуло свіжістю та якимсь особливим «метрівським» запахом. (...)

Ми інтелігентно наміняли в касі п’ятаків, кинули та пройшли... (...)

— Диви! Диви! Старшина Паляничко! — зненацька вигукнув Ява. — Давай доженемо! (...)

Попереду нас стояв на ескалаторі величезний опасистий дядько з кошиками, клумаками та ще й із новісінькими ночовками в руках (...).

За кілька метрів нижче від дядька стояла струнка мальована дівчина з височенною, подібною до копиці сіна зачіскою — справжнісінька тобі кінозірка. А ще нижче від «кінозірки» їхав міліціонер — справді, дуже зі спини схожий на старшину Паляничка, з яким ми за досить-таки цікавих обставин познайомилися торік, коли приїздили всім класом до Києва на екскурсію. Звичайно, добре було б із ним знову зустрітися й побалакати. Особливо Яві, який відсьогодні готується в міліціонери.

Я, не роздумуючи, задріботів слідом за Явою. Опасистий дядько з покупками загородив собою майже весь прохід. Яві вдалося прослизнути повз нього. А я хотів проскочити й ненароком зачепив цинкові ночовки, що стояли біля дядька та які він придержував тільки двома пальцями. Ночви гримонули на ескалатор і ковзнули вниз.

Гур-гур-гур! Мить — і ночви вдарили ззаду по ногах «кінозірку». «Зірка» не встояла й гепнулась у ночовки. І ночовки, тепер уже з пасажиркою, заgrimотіли по ескалатору.

Ми отетеріли.

Сліпучо красива, як цяця мальована, «кінозірка», сидячи в ночвах і держачись за них обома руками, мчала ескалатором донизу. Мовчки, без крику, без жодного слова. Чи то вона була така мужня, чи то, навпаки, оніміла з переляку та несподіванки — важко й ніколи було зрозуміти.

Ще мить — і міліціонер, що не встиг обернутися й помітити небезпеку, збитий із ніг, присів на ескалатор. А «зірка», не міняючи пози, гайнула далі.

Опасистий дядько, не глянувши навіть на нас з Явою, одразу сіртонувся за своїми ночвами. Він важко біг із клумаками по ескалатору й раз у раз діловито скрикував: «Побережися! Побережися!» — наче візник, що їде через базар своєю тарадайкою, тільки що батогом не цвьохкав.

«Зірка», збивши з ніг ще кількох пасажирів, вилетіла з ескалатора, проїхала через увесь зал і спинилася.

Якийсь інтелігентний дідусь, прямо під ноги якому вона підкотилася, здивовано глянув на неї та суворо сказав:

— Що це ви, мадам?! Поводитесь, як дитина!

Дядько все ще важко гупав ескалатором, хрипко та якимось не дуже стурбовано, навіть спокійно вигукуючи:

— Мої ночви!.. Мої ночви!..

Збитий міліціонер (тепер ми бачили, що то був ніякий не Паляничко) поспішав за дядьком, на ходу обтрушуючи кітель, і, невідомо до кого звертаючись, гукав:

— Стривайте! Стривайте! Одну хвилинку!

Ми підтюпцем бігли за міліціонером. Іншого виходу в нас не було. (...)

«Кінозірка», яка лише тепер, мабуть, оговталася, раптом усміхається та, усе ще сидячи в ночвах, бадьорим голосом каже:





— Політ пройшов нормально. Почуваю себе добре. Невагомість і перевантаження перенесла задовільно.

Навколо сміються.

Як вітали «зірку-космонавтку» міліціонер, опасистий дядько й інші люди, що веселим натовпом оточили її, ми вже не бачили й не чули, бо притьмом заскочили в поїзд. Двері за нами клацнули, поїзд рушив.

На наступній станції «Арсенальній» ми так бігли ескалатором угору, що аж серця наші з грудей вискакували. А там аж два ескалатори, і такі довжелезні...

Коли вибігли з метро, завернули у двір величезного сірого будинку й опинилися на схилах у чагарнику — ми вже були майже мертві від знесилення. Життя в наших тілах залишалося відсотків п'ять, не більше. (...)

І тільки за хвилин двадцять ми нарешті отямилась і змогли обмінятися думками з приводу того, що сталося.

— Так ... — зітхнув Ява. — Можна сказати, зіпсував ти мені кар'єру. А що?! Хто ж мене тепер у міліцію візьме...

## 7. Завдання.



1. Хрещатик «утикається» на Європейській площі в

- А** метро «Арсенальна»
- Б** метро «Хрещатик»
- В** колишній костел
- Г** філармонію

2. Репліка «Лізь, голубе, під землю, як усі люди» адресована
- А** інтелігентному дідусеві
  - Б** опасистому дядьку
  - В** міліціонерові
  - Г** інтуристу
3. Установіть відповідність.

Герой повісті	Опис зовнішності
<b>1</b> міліціонер	<p><b>А</b> «...величезний опасистий дядько з кошиками, клумаками, ще й із новісінькими ночовками в руках ...»</p> <p><b>Б</b> «... огрядний та лисий дядько в темних окулярах, з фотоапаратом через плече ... . З-під штанів ... стирчали товсті ноги».</p> <p><b>В</b> «... обличчя в нього сіре й плямисте, як торішне листя. Губи тонкі й так стулені, мов у роті вода. Очі без вій».</p> <p><b>Г</b> «... молоденький ... із хвацько підкрученими вусиками ... навіть слова не сказав, усміхнувся і посварився пальцем ...»</p>
<b>2</b> дядько в метро	
<b>3</b> інтурист	



4. Чому, на вашу думку, Ява так часто «мінняв професії, як циган коней»? А наскільки часто вам доводилося змінювати вподобання щодо вибору майбутньої професії? Поміркуйте, чому так стається.
5. Чи засуджуєте ви Яву й Павлушу, які зникли з місця злочину? Обґрунтуйте свою думку.

6. Чи має «кінозірка» почуття гумору? Із чого це видно? Проілюструйте свою думку прикладом із тексту.
7. Чи погоджуєтеся ви з думкою Павлуші, що *«радість, якої не можна розділити з найліпшим другом, — то неповна радість. І навіть не пів радості. А якась четвертинка»*? Чи переживали ви у своєму житті таке відчуття? У яких ситуаціях?
8. Опишіть подію, зображену на ілюстрації до розділу «Випадок у метро ...» (с. 183).



9. Знайдіть і выпишіть у зошит приклади персоніфікації в описі Хрещатика (в абзаці, що починається словами *«Після міськради, за вулицею Прорізною ...»*).



#### 10. Домашнє завдання.

1. Прочитайте розділ «Усе! Кінець! Я дарую велосипед ...». Випишіть у зошит незрозумілі слова.
2. Підготуйтеся до виразного читання цього розділу.

### 8. «Загаза чогтова!»

- Прочитайте розділ двадцять п'ятий повісті (*частина третя*) і виконайте завдання.

## ЧАСТИНА ТРЕТЯ

### *Розділ двадцять п'ятий*

#### **Усе! Кінець! Я дарую велосипед. «Загаза чогтова!» Я видужую**

Прокинувшись, я побачив, що біля ліжка сидить на стільці Яришка й читає журнал «Барвінок».

У хаті було сонячно, аж очі сліпило, годинник на стіні показував десяту, і я зрозумів, що то ранок.

Яришка зразу відклала журнал і скочила зі стільця: — О!.. Гідний бгатику! Загаз будеш снідати.

Вона в нас не вимовляє літеру «р».

За мить Яришка вже ставила на стільці переді мною молоко, яєчню, сир і хліб із маслом.

Я збагнув, що в хаті нікого немає, усі на роботі, і їй доручено доглядати мене.

— Будь ласка, гідний бгатику, їж! — сказала вона солодким голосом.

Я насторожився. А коли вона втретє сказала «гідний бгатику» («Гідний бгатику, спегшу пгоковтни таблетку»), це вже мене зовсім збентежило.

«Гідний бгатику!» Вона ніколи мене так не називала. Вона завжди казала на мене «загаза чоґтова», «так тобі й тгеба», «щоб ти гозбив свою погану могду...» І раптом — «гідний бгатику!..»

Отже, кепські мої справи. Може, і зовсім безнадійні. Може, я уже й не встану. Тому-то всі такі ніжні до мене: і батько, і мати, і дід... І весь час заспокоюють — видужуєш, мовляв. А я... Бач, сплю весь час. Значить, немає в організмі сили, енергії для життя. Отак засну й не прокинуся більше. Ось голову навіть підняти від подушки не можу. Підведуся, сяду на ліжку, і йде обертом голова, аж нудить...

Я глянув на сир, на яєчню та згадав слова діда Салимона, які він любив повторювати: «Їжа — джерело життя. Доти живеться, поки їсться й п'ється. Добре кусай — і будеш як бугай».

— Яришко, дай іще шматок хліба з маслом, — сказав я тихим глухим голосом.

— Тю, ти ж іще цього не з'їв?!

— Жалко? — з гірким докором глянув я на неї. — Може, я... Може...

— Та що ти, що ти! Будь ласка! — вона побігла на кухню, відремізувала від буханки величезну партику, намазала з палець масла та поклала на стілець. Пирснула й побігла за піч сміятися!

Я зітхнув. Нічого, нічого! Дивися, щоб на кутні не засміялася, як я... як мене вже не буде...

Яєчню з тим першим шматком хліба я вмаламурих досить швидко й легко. А от тарілка сиру, щедро политого сметаною, і партика хліба, принесена на моє прохання Яришкою, пішли туго. Пів тарілки я ще сяк-так виїв, а далі почав давитися. Набивши повен рот сиру та хліба, я жував-пережовував ту жуйку по кілька хвилин і не міг проковтнути. Ремигав, як той старий віл. Уже й молоком запивав, і різко смикав назад головою, як це робить завжди мати, ковтаючи таблетки, та все марно — не ковталось. «Ну, усе! Уже і їсти не можу. Не приймає організм їжі. Усе! Капець мені! Гаплик!»

Я безсило відкинувся на подушку. Лежав і прислухався, як усередині в мене щось булькало, бурчало та переливалося. То гуляли в порожньому животі самотня яєчня, трошечки сиру й молока. Гуляли, не в змозі порятувати слабіючий організм.

О! Кольнуло в боці!.. І нога затерпла, мабуть, кров туди вже не доходить... І рука ліва якась безсило

млява. Це ж там серце близько... Видно, серце вже відмовляється працювати... О! Дихати вже важко. Уривчасте якесь дихання. І пальці на руках уже поси-ніли, здається, одмирають... Ех, жаль — немає Павлуші. Хотілося б із ним попрощатися. Не встигну, мабуть...

З-за печі визирнуло лукаве Ярищине око. Вона сміялася. Вона й не уявляла, як мені зле. Вона думала, що я придурююся. Треба їй якось довести, що це не жарти, що мені таки погано, що, може, це останні мої хвилини... Я не міг помирати під її хихикання.

— Яришко, — ледь чутно промовив я. — Іди сюди. (...) — Яришко, — зітхнув я і замовк. Вона підійшла ближче. Личко її стало серйознішим. — Яришко, — удруге зітхнув я і знову замовк. Я мусив сказати зараз щось незвичайне, щось значуще, шляхетне й велике, що говорять тільки перед смертю. — Яришко, — сказав я нарешті тихо й урочисто, — візьмеш собі мій велосипед... Я дарую тобі його...

І заплющив очі.

— Ой! — верескнула вона радісно. — Ой! Пгавда?! Ой! Сегйозно?! Ой бгатику мій! Який ти хогоший! Ой! Дай я тебе поцілую.

І її губенята мазнули мене по щоці біля носа. Я відвернувся до стіни, бо відчув, що от-от заплачу.

Ми з Яришкою найчастіше сварилися саме через той мій велосипед. Вона хотіла на ньому кататися, а я не хотів, щоб вона каталася. Я вважав, що вона ще соплива, щоб кататися на дорослому велосипеді. Тільки в перший клас пішла в цьому році, до педалей

ще навіть не діставала. Але однак примудрялася їздити — просовувала праву ногу крізь раму та, звиваючись черв'яком, навстоячки крутила педалі. Ця її спритність тільки дратувала мене. Таке потворне катання було, на мою думку, образою для велосипеда.

Кому хочеться, щоб на його велосипеді хтось катався! Це завжди неприємно. Велосипед — це щось дуже особисте, близьке, заповітне. Це ближче, по-моєму, за сорочку, за штани, за що хочеш... І зараз, подарувавши велосипед Яришці, я відчув, що мої рахунки із життям майже зведені.

Я чув, як вона, забувши від щастя про мою хворобу, уже витягала «вороного» із сіней надвір. І він жалібно деренчав і дзвенів. Ці звуки шматували моє вмираюче серце. Так востаннє тужливо ірже вірний кінь, навіки прощаючись із козаком...

Я витягся, як мрець, склав на животі руки й приречено втупився в стелю. Я ждав приходу смерті. (...)

Але несподівано замість смерті прийшла медичка Люба Антонівна. Грюкнувши дверима, вона зайшла в хату (...). Поклала руку мені на лоба, потім узяла за пульс. І все це, не кажучи ні слова, зосереджено, строго. Я завмер у безнадійному чеканні.

Послухавши пульс, вона підняла мені сорочку, схилилась і приклала маленьке холодне вухо до моїх грудей. Вона завжди вислуховувала хворих просто так, вухом, без усякого лікарського причандалля.

І тільки вислухавши мене, вона сказала весело:  
— Молодець! Усе гаразд! Скоро будеш здоровий.

І ляснула мене долонею по пузі.

— Еге! Гарзд! — буркнув я. — Оно вже і їсти не можу. Організм не приймає. І голова крутиться, підвестися несила.

— Що? — вона здивовано глянула на тарілки, що стояли на стільці. — А це хто снідав?

— Та я ж... бачите... — зітхнув я.

— Ну! Бачу! І яечню, бачу, прийняв твій організм, і сиру пів тарілки, і молока. Що ж ти хочеш? Після такої температури це навіть забагато зразу. Забороняю тобі їсти по стільки! А голова крутиться від довгого лежання. Треба вставати потрошку, якщо температури немає. Дозволяю тобі сьогодні встати хвилин на десять–п'ятнадцять і походити по кімнаті. Тільки не більше... «Організм не приймає!» — вона всміхнулася. — Ех, ти! Герой!

Я насупив брови й одвернувся. Я не дуже їй вірив. Вона мусить заспокоювати хворих. Така її робота, їй за це гроші платять.

І все ж після того, як вона пішла, я відчув, що мені полегшало — перестало колоти в боці, і нога відійшла, і руки відпустило. І серце забилося бадьоріше. Смерть поки що відступила. Мені навіть здалося, що я почув, як вона, заgrimівши кістками, побігла-покотилася кудись геть по дорозі... Чи, може, то заgrimів, упавши разом з Яришкою, мій велосипед у дворі?..

«Мій? Велосипед? Який же він мій? Немає в мене вже велосипеда! Нема! Подарував. Дурень! Та я ж... я ж... думав, що вмираю».



«Пожди-пожди! Чого це ти так рознервувався? Може, ще вмреш і не будеш дурнем», — шепнув мені глузливо внутрішній голос.

«Тьху на тебе! — лайнув я той голос. — Краще бути живим дурнем, ніж...»

«Ну й що! Ну й подарував! Подумаєш! Рідній сестричці подарував. Хай катається на здоров'я дорога се...»

У дворі знову щось гупнуло й задеренчало.

«Чорт! Чого ж вона, корова, падає! Так же всі шпиці повибивати можна!

Ну й хай вибиває, її ж велосипед — може зовсім його розбити. Чого тобі тепер хвилюватися? Не треба тобі хвилюватися.

Спи спокійно, дорогий товаришу!

Павлуша, значить, буде на велосипеді, Вася Деркач — на велосипеді, Коля Кагарлицький — на велосипеді, Степан Карафолька, гад, — на велосипеді. Коротше, усі, усі геть-чисто на велосипедах, а я — пішки. На своїх двох. Та-а-ак... Тоді вже краще вмерти! Що це за життя без велосипеда! Комедія! Сміх!

А який же був велосипед! “Україна”. З багажником, із фараю, з ручним гальмом. А швидкість яка! Вітер, а не велосипед!.. Був!..»

У дворі знову задеренчало.

«Доламує!»

Серце моє розчахнулося від болю.

«Дозволяю тобі сьогодні встати на десять–п'ятнадцять хвилин».

Я підвівся й сів на ліжку.

«Хоч глянути на нього востаннє. От гляну, потім ляжу й умру».

Я встав і, хитаючись, пошкандибав до вікна.

Яришка, висолопивши від старанності язика, вихилясами кружляла подвір'ям. На лобі в неї полум'яніла здоровеннецька ґуля, на щоці подряпина, коліно розбите, але очі сяяли щастям. І видно, те щастя засліпило її, і вона нічого не бачила. У всякому разі дубового ковбка, на якому ми рубали дрова, вона точно не помічала, бо перла прямо на нього. Я не встиг навіть роззявити рота, як вона перечепилася об ковбок і...

Отут уже я роззявив рота. Я не міг його не роззявити. Душа моя, яка ще трималася в тілі, не витримала.

Велосипед став дибки та з усього маху грюкнув на землю, задеренчавши всіма своїми деталями.

— Ех ти!.. Щоб тобі!.. Що ти робиш?! — одчайдушно закричав я. — Хай я вмру, але навіть перед смертю я не можу дивитися, як гине велосипед!

Лежачи під колесом, Яришка розгублено кліпала очима. Потім ураз насупила брови й мовчки почала вибиратися з-під велосипеда. Устала, підняла велосипед і зміряла мене презирливим поглядом:

— Думаєш... думаєш... я тобі повігила, що ти подагував? Я знала, що ти жагтуєш... загаза чогова!..

І, шморгнувши носом, одвернулася.

Я роззявив рота та... усміхнувся. «Загаза чогова...»

Сонце засяяло з неба, заспівали пташки та зацвіли-запахли під вікном троянди.

Життя повернулося до мене.  
Сумнівів не було — я видужував.  
— Дорога Яришко, люба моя сестричко, я тепер завжди даватиму тобі велосипед — коли тільки захочеш! Чесне слово!

## Теорія літератури

---

### Повість. Пригодницька повість

«**Тореадори з Васюківки**» Вс. Нестайка — один із найулюбленіших творів для дітей. Сподіваємося, що вам полюбилися Явині та Павлушині пригоди й ви захочете прочитати їх усі. Цей твір досить великий за обсягом, але читається легко, бо він — пригодницький. Ви настільки захопитесь перипетіями Павлуші та Яви, що й не помітите, як спливе час, коли читаете повість.

**Пригодницький** — це твір, зміст якого наповнений великою кількістю пригод і незвичайних подій. Отже, за жанром «Тореадори з Васюківки» — пригодницька повість. Пригадайте, що таке повість.

**Повість** — розповідний художній твір, у якому досить широко змальовано життя одного чи кількох героїв протягом досить тривалого часу. Повість відрізняється від оповідання більш розгорнутим сюжетом, охопленням подій із життя головних героїв, більшою кількістю другорядних персонажів і повнішою їхньою характеристикою, наявністю розлогих описів.

Перші повісті як самостійний літературний жанр з'явилися на початку XIX ст., а до цього повістю називали будь-яку розповідь про життєві й історичні події («Повість минулих літ»).

## 9. Завдання.



1. Слова «Добре кусай – і будеш як бугай» любив повторювати

- А** Ява Рень
- Б** дід Варава
- В** дід Салимон
- Г** Степан Карафолька

2. Після того як Ява прокинувся хворий, його найбільше збентежили Ярищині слова

- А** загаза чогова
- Б** гідний бгатику
- В** який ти хогоший
- Г** загаз будеш снідати


3. Установіть відповідність.

Жанр	Назва твору
<b>1</b> оповідання	<b>А</b> «Євшан-зілля» Миколи Вороного
<b>2</b> літопис	<b>Б</b> «Фарбований Лис» Івана Франка
<b>3</b> повість	<b>В</b> «Федько-халамидник» Володимира Винниченка
<b>4</b> казка	<b>Г</b> «Тореадори з Васюківки» Всеволода Нестайка
	<b>Д</b> «Повість минулих літ» Нестора Літописця



4. Що таке *повість*? Чим вона відрізняється від оповідання? Обґрунтуйте свою відповідь, використовуючи приклади з тексту повісті Вс. Нестайка.

5. Які повісті ви читали в 5-му класі з української та зарубіжної літератур?

6. Проаналізуйте стосунки Яви та Яришки, підтверджуючи свої думки уривками з тексту.
7. Як реагував Ява на незграбне сестрине катання на вже подарованому ним велосипеді в середині розділу й наприкінці?
8. Доведіть, що насправді Ява любив свою сестричку Яришку. Які слова з тексту це підтверджують?
-  9. Яким ви бачите музичний супровід упродовж останнього розділу та як змінюється його настрої? У який момент музика зникає?



#### 10. Домашнє завдання.

1. Підготуйте сценку у своїй групі до одного з фрагментів повісті Вс. Нестайка «Тореадори з Васюківки».
2. Письмово поділіться своїми враженнями про прочитані розділи повісті (наприклад, у формі листа до Вс. Нестайка) *(за бажанням)*.

#### ***Подумайте й розкажіть***

- Яка витівка літературних героїв Вс. Нестайка вам найбільше сподобалася?
- Чи прочитаєте ви повний варіант книжки «Тореадори з Васюківки»?
- Чому читачі/читачки симпатизують хлопчикам, які роблять шкоду?

# ЗМІСТ

Від автора .....	3
------------------	---

## **Розділ 1. ПІСЕННІ СКАРБИ РІДНОГО КРАЮ**

### **Тема 1. ЧАРІВНА МЕЛОДІЯ СЛОВА**

#### **§ 1–2. Народна обрядова пісня, її різновиди.**

<b>Веснянки</b> .....	5
Ой кувала зозуленька .....	10
Ой весна, весна — днем красна .....	15
<b>§ 3–4. Пісні зимового циклу</b> .....	17
Ой хто, хто Миколая любить .....	18
Нова радість стала .....	20
Добрий вечір тобі, пане господарю! .....	21
Щедрик, щедрик, щедрівочка .....	23
Засівання .....	25
<b>§ 5–6. Пісні літнього циклу</b> .....	29
Проведу я русалочки до бору .....	30
У ржі на межі .....	30
Ой біжить, біжить мала дівчина .....	31
Заплету віночок .....	33
Ой вінку мій, вінку .....	34
Купайло, Купайло .....	35
Маяло житечко, маяло .....	36
Там у полі криниченька .....	37
<b>§ 7. Народні колискові пісні</b> .....	40
Ой ти, коте, коточок .....	40
Ой ну, люлі, дитя, спать .....	42

<b>§ 8–11. Пісні літературного походження</b> .....	45
Ще не вмерла України... .....	46
Молитва .....	48
Ой у лузі червона калина похилилася .....	50
Як тебе не любити, Києве мій .....	52

## **Розділ 2. ПОЕТИЧНИЙ ДИВОСВІТ**

### **Тема 2. ЧУТТЯ ГАРМОНІЇ У СЛОВІ**

<b>§ 12–13. Козацька тематика</b>	
<b>у творах Тараса Шевченка</b> .....	55
Думка («Тече вода в синє море...») .....	58
Іван Підкова.....	59
<b>§ 14–15. Краса поетичного світу Лесі Українки</b>	65
Мрії .....	67
«Як дитиною, бувало...» .....	71
Тиша морська .....	73
Співець .....	75
<b>§ 16–17. Родинні мотиви у творах</b>	
<b>Станіслава Чернілевського</b> .....	80
«Теплота родинного інтиму...» .....	81
«Забула внучка в баби черевички...» .....	82
<b>§ 18–19. Казкові мотиви в поезіях</b>	
<b>Ірини Жиленко</b> .....	88
Жар-птиця .....	89
Підкова .....	91
Гном у буфеті.....	93

<b>§ 20–21. Краса природи у творах Ігоря Калинця та Івана Андрусяка</b> .....	97
Дивосвіт, або Книжечка для Дзвінки .....	98
Стежечка .....	98
Блискавка .....	99
Веселка .....	100
Криничка .....	100
Дим .....	101
Розмова .....	103
Зорі й місяць .....	103
Колискова .....	103

### **Розділ 3. ЖИВИЛЬНІ ДЖЕРЕЛА МУДРИХ КНИЖОК**

#### **Тема 3. З ВИДИМОГО ПІЗНАВАЙ НЕВИДИМЕ**

<b>§ 22–24. Сміливість і відвага козаків у творчості Володимира Рутківського</b> .....	106
Джури козака Швайки ( <i>Скорочено</i> ) .....	107
<b>§ 25–26. Патріотичні мотиви в поемі Миколи Вороного «Євшан-зілля»</b> .....	139
Євшан-зілля .....	141
<b>§ 27–30. Захопливий сюжет повісті Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки»</b> .....	153
Тореадори з Васюківки ( <i>Уривки</i> ) .....	155



*Навчальне видання*

АВРАМЕНКО Олександр Миколайович

## **УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА**

Підручник для осіб з особливими  
освітніми потребами (Н 54.1–54.2)

**6 клас**

*(У 2-х частинах)*

**ЧАСТИНА 1**

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України*

**Видано державним коштом. Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам  
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей».

В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань,  
що знаходяться у вільному доступі.

*Художниці Ю. Ясінська, Ю. Мітченко*

*Редакторка Н. Забаштанська  
Художня редакторка Т. Канарська  
Технічне редагування Л. Ткаченко  
Комп'ютерна верстка С. Груніної  
Коректорка С. Бабич*

Формат 84×108/16.

Ум. друк. арк. 21,00. Обл.-вид. арк. 11,14.

Наклад 2243 прим.

Видавництво «Грамота»,  
вул. Паньківська, 25, оф. 15, м. Київ, 01133.  
тел./факс: 253-98-04.

E-mail: [info@gramota.kiev.ua](mailto:info@gramota.kiev.ua); [www.gramota.kiev.ua](http://www.gramota.kiev.ua)  
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України

Віддруковано в ТОВ «КОНВІ ПРІНТ» 03680, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 12.

Свідоцтво ДК № 6115 від 29.03.2018 р.